پنھل ڪان پوءِ
جڳ مڙيوئي سڃو

شيخ اياز

Gul Hayat Institute

نيو فيلڊس پبليڪيشنس

پنهل ڪان پوءِ

جڳ مڙيو ئي سپنو

Gul Hayat Institute

ھي ڪتاب

پنهل ڪان پوءِ
جڳ مڙيوئي سپنو

شيخ اياز

Gul Hayat Institute

نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد سنڌ.
1990ع

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جو ڪتاب نمبر هڪ سؤ ٽيهه

ڇپائيندڙ	نيو فيلڊس پبليڪيشنس ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد سنڌ.
ڇپيندڙ	نيو فيمس پرنٽنگ پريس هوم اسٽيڊ هال چاڙهي، حيدرآباد.
پهريون ايڊيشن	فيبروري 1990ع
ڊائيٽل ڪيليگرافي	لياقت علي

قيمت 40/- رپيا

پڪي جلد سان 60/- رپيا

(سڀ حق ۽ واسطا قائم)

PUNHAL KHAUN POI and GAG MIRIOYEE SAPNO. (Short stories, letters and Auto bio graphy) written by SHAIKH AYAZ. Published by New Fields Publications, Tando Wali Mohammed, Hyderabad Sind. Pakistan. First Edition Febrary 1990. Price Per Copy Rs. 40/-

Gul Hayat Institute

ڪتاب 'پنهل کان پوءِ' پهريون دفعو سيپٽمبر ۱۹۵۴ع ۾ حبيب پبليڪيشنس، فريئر روڊ سکر ڇپرايو هو. ڪتاب 'جڳ مڙيوئي سپنو' مئي ۱۹۸۵ع ۾ سگنڌ پبليڪيشنس، لاڙڪاڻو، پهريون دفعو ڇپرايو هو.

فهرست

عنوان	صفحا
مهاڳ — شيخ اياز	**٩**
پنهل کان پوءِ	[١١–١١٨]
نوران	١٣
ڪلثي	٢٠
ڪارو رنگ	٢٦
رولو	٣١
شرابي	٣٨
نظيران	٤٤
سفيد وحشي	٥٠
واچ جا ڪانٽا	٥٧
مسافر مڪراني	٦٢
پاڙيسري	٧٠
پنهل کان پوءِ	٧٧
جي تند برابر توريان	٩٩
چار ايڪڙ ٻني	١١١
جڳ سڙيوئي سهنو	[١١٩–١١٤]

Gul Hayat Institute

مهاڳ

مون نون ورهين جي عمر ۾ پنهنجي ادبي زندگيءَ جي شروعات شاعريءَ سان ڪئي هئي ۽ جڏهن مان ١٣/١٤ سالن جو هوس تڏهن منهنجا نظم اُن وقت جي چوٽيءَ جي رسالي 'سندوءَ' ۾ ڇپيا هئا. سائين ڪيئل داس فاني، جو حال حيات آهي ۽ ڀوپال ۾ رهي ٿو ۽ جو شڪارپور جي نيوايرا اسڪول ۾ پهرئين درجي انگريزيءَ ۾ پڙهائيندو هو، گواهي ڏئي سگهندو ته مون هن کان پهريون نظم تڏهن درست ڪرايو هو جڏهن مان هن وٽ پهرئين درجي انگريزيءَ ۾ پڙهندو هوس. ١٦/١٧ ورهين جي عمر ۾ مون ڪهاڻيون به لکڻ شروع ڪيون جن جو پهريون مجموعو 'سفيد وحشيءَ' جي نالي سان ورهاڱي کان اڳ ڇپيو. منهنجي ڪهاڻي 'پاڙيسري' ورهاڱي کان ٿورو وقت اڳ 'اسان جي سنڌ' نالي ڪتاب ۾ ڇپي هئي. ورهاڱي کان پوءِ منهنجي دوست مرحوم عبدالرزاق راز 'سفيد وحشيءَ' واريون ڪهاڻيون 'پنهل کان پوءِ' جي نالي سان شايع ڪرايون، جن ۾ اهي خط به شامل ڪيا ويا، جي مون مرحوم روشن کي لکيا هئا جڏهن هوءَ سان فرانسسڪو (يو.ايس.اي) هڪ سال لاءِ وئي هئي. منهنجون ڪهاڻيون 'چار اکڙ ٻني'، 'جي تند برابر توريان' ۽ ڪجهه ٻيون ڪهاڻيون به ٤٧ع کان ٤٩ع تائين لکيون ويون هيون. ان ۾ 'چار اکڙ ٻني' ۽ هڪ ٻي ڪهاڻي جنهن جو نالو وسري ويو آهي ۽ 'سندوءَ' ۾ شايع ٿي هئي، سال ٤٧ع جي شروعات ۾ لکيون ويون هيون. انهن کان سواءِ هڪ ٻي ڪهاڻي 'فيروزان' به هفتيوار 'روشني' ۾ شايع ٿي هئي، جا سکر مان مرحوم شمس الدين شاهه ڇپائيندو هو ۽ جنهن جي پهرئين پرچي جي سال ٤٩ع ۾ ادارت مون ڪئي هئي، پر اهو پرچو مون کي دستياب نه ٿي سگهيو آهي. 'جي تند برابر توريان' مون تڏهن لکي هئي جڏهن سال ٤٩ع

۾ ڪراچي ڇڏي مان مستقل طور سکر وڃي ڇڪو هوس ۽ آتي وڪالت ڪندو هوس. ڪجهه ٻيون ڪهاڻيون به ورهاڱي کان اڳ اخبارن ۾ ڇپيون هيون جن جا نالا مون کان وسري ويا آهن. هن مجموعي ۾ مون فيروز احمد کي ’چار ايڪڙ ٻني‘ ۽ ’جي تند برابر توريان‘ شامل ڪرڻ لاءِ تڏهن چيو جڏهن هو مون وٽ ’پنهل کان پوءِ‘ واري حصي جا پروف ڏيکارڻ آيو. ان ڪري اهي ڪهاڻيون ٻين ڪهاڻين سان تسلسل ۾ ڏنل نه آهن.

مان هن وقت انهن ڪهاڻين کي ڪائي خاص اهميت نه ٿو ڏيان ڇو ته اهي منهنجي ادبي زندگيءَ جي انهيءَ دور جون لکيل آهن جڏهن مون نثر ۾ لکڻ جي ابتدا ڪئي هئي، پر فيروز احمد ۽ ٻين دوستن جي اصرار تي انهن کي وري ڇپائڻ جي اجازت ڏني اٿم. ممڪن آهي ته انهن جو مطالعو منهنجي ذهني ۽ ادبي اوسر جي جائزي ۾ مددگار ثابت ٿئي. ٻيو ڪتاب ’جڳ مڙيوئي سپنو‘ تڏهن شايع ٿيو، جڏهن منهنجو وائيس چانسيلريءَ جو ٽرم پورو ٿيو ۽ مون حيدرآباد ڇڏي، وري سکر ۾ وڪالت ڪئي، ۽ وري نثر ۾ به لکڻ لڳم. اهو ڪتاب ’سگنڊ پبليڪيشن‘ لاڙڪاڻي ١٩٨٥ع ۾ ڇپايو هو، جو وڪامي چڪو آهي. ڇاڪاڻ جو ڪهاڻين ۽ خطن جو مجموعو ننڍو هو ۽ مون ٻيهر ٻهريون پيرو نثر ۾ ’جڳ مڙيوئي سپنو‘ لکيو هو، ان ڪري آن کي به هن مجموعي ۾ شامل ڪيو ويو آهي.

’پنهل کان پوءِ‘ واريون ۽ ٻيون ڪهاڻيون ۽ خط اهو خيال ۾ رکي پڙهيا وڃن ته اهي منهنجي ڪم-عمريءَ ۾ لکيا ويا هئا، جڏهن سنڌ ۾ مسلمان ڪهاڻي لکڻ وارا اديب نه برابر هئا.

شيخ اياز

Gul Hayat Institute

پڙهڻ کان پوءِ

Gul Hayat Institute

نوران

عزيز غور سان ڏسي رهيو هو. ساڳي پني پني فضا، ساڳيو صاف سٿرو ڪمرو، ساڳيو سامان سڙو، رنگ ڍنگ، اٿ ويهه، اچ وڃ! سڀڪجهه هوبهو ساڳيو هو. ڇڻ وقت ڪي ان ڪمري ۾ دخل ئي ڪونه هو. ڇڻ ٻه سال گذريا ئي نه هئا، ڇڻ هو ڪلهه اتان ئي ويو هو. سندس دل تي ان ڪمري جي هڪ هڪ ياد چٽي هئي، هڪ هڪ واقعو تازو هو. پٿين ڪي نه رڳو ڪن هئا پر زبانون به هيون. هو ڪيس ماضيءَ جي هرهڪ رنگين ڳالهه ٻڌائي رهيون هيون ته هي ساڳيو ڪمرو آهي جتي تو زندگيءَ جون پياريون پياريون گهڙيون گذاريون، جتي تنهنجون امنگن ڪر موڙيا، جتي تنهنجي محبت رابيل جي چڪيءَ وانگر قلبي قولي ۽ هڪارون ڏنيون. اهو به زمانو هو جڏهن تون انهيءَ گهٽيءَ مان لڏندو لمندو ايندو هئين، تنهنجا نيڻ جوانيءَ ۽ محبت جي ڪيپ ۾ پريل هوندا هئا. اچڻ سان تنهنجون نظرون انهيءَ چائنٽ ڪي چمنديون هيون، ۽ گويا دنيا جو سڄو دک درد، آنڌ مانڌ ۽ اڻ تڻ ان چائنٽ جي پنئين پاسي ڇڏي ايندو هئين. چائنٽ کان ٿورو اڳتي پڌر ۽ تنهن کان اڳتي اهو ڪمرو. اهو ڪمرو جتي تنهنجا ٽهڪڙا ۽ اوچنگارون اڃا تائين گونججي رهيا آهن، جتي هر چيز تنهنجي غم غصي، پيار پڇتاو، جا داستان دهرائي رهي آهي. هن چوڌاري نظر ڦيرائي ته ڪيس ٻه ڪرسيون ۽ ميز نظر نه آئي. ٻه سال اڳ اهي پٽ جي اوٽ ۾ رکيون هونديون هيون جتي هو ۽ رضيه هڪٻئي جي آمهون سامهون ويهي ڳالهيون ڪندا هئا- ڳالهيون جن ڪي معنيٰ نه مطلب، اڳياڙي نه پڇاڙي، مکڻ ماکيءَ، ۽ مصريءَ، کان مٺيون ڳالهيون، جن ۾ پل پهر اڏامندا

ويندا ها، جن ۾ پنهي جي زندگي رلندي ملندي ويندي هئي ۽ هو ايئن ڀائيندا هئا ته هو انهيءَ ميز جا ٻه پاسا هئا، هڪ ٻئي جي ويجهو به، هڪٻئي کان دور به. ”آمي،“ عزيز نوران کي سڏيو، ”آمي، هتان ميز ۽ ڪرسيون ڇو کنيون اٿئي؟“ ”ابا،“ نوران جواب ڏنو، ”جڏهن ويهڻ وارا ڏسي هليا ويا ته اهي ڪرسيون رکي ڇا ڪندس.“

(٢)

نوران رضيه جي ماءُ هئي. رنگ جي پوري پني، اڇي اجري ۽ سادي سودي هئي. پندرهين سورهين ورهين جي عمر ۾ ئي بيوه ٿي وئي. رضيه ڄائي مس ته نوران جو مڙس گذاري ويو. نوران جو مڙس ته نه هو، ويل هو ويل! نوران پندرهين ورهين جي. سندس مڙس پنجهٺ جو. سخت ڇيڙاڪ، ڪج فهم، وحشي! هوءَ جڏهن به مڙس جي ڳالهه ڪندي هئي ته روئي ويهندي هئي- غم مان نه پر غصي مان. الائي ڇو، رضيه ۽ عزيز جي محبت نوران کي نه آئڙندي هئي. ”ڏس ته سهڻين روز اهو نازڪ ٿهي ٿو“ هوءَ چوندي هئي، ”پراڻو پٽ ڪلاڪن جا ڪلاڪ اچي ٿو ويهي. اها سس پس چڱي نه آهي. لوڪ آهي بوڪ. جنهن کي جيئن وڻندو تيئن هل وجهندو.“ پر هوءَ پاڻ جيڏيءَ پڙهيل ڳڙهيل ڌيءَ تي زور زبردستي به ڪري ڪانه سگهندي هئي. رضيه جي عمر نوران کان چوڏهن پندرهن سال گهٽ هئي. رضيه جو قد ويو هو پيءُ تي، سو نوران کان ڊگهي لڳندي هئي. شايد ان ڪري نوران هن تي رعب رکي نه سگهندي هئي. ٻيو ته ڪوئي ڏٺي ساڻين هيس ڪونه جو سمجهائيس ته اسڪول ۾ ته تون سچيءَ محبت جون ڪهاڻيون پڙهي آئي آهين پر اڄ ڪالهه سسئي پنهونءَ وارو زمانو نه آهي. رضيه بلڪل بي پرواه ٿي پئي هئي. هن ڪتابن ۾ پڙهيو هو ته پيار پنڌڻن ۾ نه ٻڌبو آهي، دنيوي رسم رواج ٻن دلين جي وچ ۾ ديواريون ڪڙيون ڪندا آهن پر پيار جهل پل جو نه

Gul Hayat Institute

آهي. ان تي ڪائي روڪ ٽوڪ نہ آهي. ان وقت هوءَ پاڻ
کي سهڻيءَ وانگر سمجهندي هئي، گويا سير ۾ لڙهندي ٿي
وئي، جڳ جا لڳ لاڳاپا لاهي پرينءَ جي پار ترندي ٿي وئي،
۽ پريان ميهار جي ڪافيءَ جو مٺو آلاپ ٿي آيو. سندس ساري
سڌ ٻڌ پلجي ويندي هئي، ڇو ته محبت جون هيرون لڳنديون
هيون ۽ سندس ننڍا ڪرا نيڻ ڪيس رنگين خوابن جي دنيا ۾ وٺي
ويندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن هوءَ عزيز کان پڇندي هئي تہ ڇا
اهي سسئي پنهونءَ، سهڻي ميهار جون ڳالهيون سچيون آهن؟
عزيز جون زمانيساز نگاهون مرڪي ڏينديون هيون. الائي
ائين ڇو آهي تہ مرد شاديءَ جي برخلاف هوندا آهن ۽ عورتون
شاديءَ جي فائدي ۾ - مرد پنڇور وانگر هوندا آهن ۽ گل گل
جو واس وٺي رمندا رهندا آهن ۽ عورتون چاهينديون آهن....
عورتون الاهي ڇا چاهينديون آهن؟ عزيز جي دل ۾ ڪائي
خوبصورت تشبيهہ لڪ ڇپ ڪيڏي رهي هئي- هن پنهنجي گهر
۾ اڏامندڙ جهرڙا ڏٺا هئا جي مٽيءَ جي ذري ذري ڪري ڪٺي
ايندا هئا جنهن مان هڪڙو ننڍڙو مٽيءَ جو گهر ٺاهيندا هئا
جنهن ۾ پاڻ کي پوري ڇڏيندا ها. سندس ڳوٺ جا ماڻهو انهن
جيتڙن کي ”گهريتڙيون“ ڪوٺيندا هئا. سڀ عورتون گهريتڙيون
آهن، عزيز سوچيو هو. هميشه سوچيندو هو تہ ڇو نہ رضيہ بہ
نوڪري ڪري مان بہ نوڪري ڪريان، پنهي جي زندگيءَ
جون ڪشتيون ائين ئي چاندوڪيءَ کي چمنديون روان دوان
رهن! هي نوران ساڳيا سڙه ڇو ٿي چاهي، هي ائين ڇو ٿي
چاهي تہ گڏ ٻڌجي گڏ ترجي؟ هر انسان جي زندگي الڳ
الڳ آهي، هر ڪنهن جي منزل ماڳ جدا جدا آهي، پر انهيءَ
لنبي سفر ۾ جي ٻہ ٿڪل مسافر ڪنهن ڪڙيءَ تي ملي ويا
۽ چار گهڙيون پيار جي ٿڌيءَ ڇانو ۾ ويهي ڪر ساهيائون
تہ ان جي معنيٰ اها نہ آهي تہ هو منزل جي ٽوڙ تائين گڏ
هليا هلن! رضيہ ڪنول جي گل جيئن هئي جنهن ڇهون پاڙون

Gul Hayat Institute

پختيون هجن؛ عزيز پاڻيءَ جي لهر جئن، جا ڪنول سان وڏي وڏي لڳندي هجي ۽ ملڻون ولي رمندي رهي. ان جو مطلب اهو نه آهي ته عزيز جي رضيه سان محبت نه هئي. رضيه، هن جو روح هئي جنهن ڪان سواءِ هو دنيا جي هر لطف ۾ ڪمي محسوس ڪندو هو، جنهن ڪان سواءِ سندس زندگيءَ ۾ هڪ خال هوندو هو، جنهن کي دنيا جي ڪائي به مشغولي، مصروفيت، پري نه سگهندي هئي. هوصرف آهو اڏامندڙ پکيڙو هو، اڄ هيٺي سيان هٿي پڃري جي پند ۾ هن جو رهڻ محال هو. هن جي رضيه سان ايتري محبت هئي ٿي ان ڪري جو رضيه پين وانگر ڪيس شاديءَ جي ڪوڙڪيءَ ۾ ڦاسائڻ جي ڪوشش نه ڪندي هئي جيتوڻيڪ هوءَ چاهيندي هئي ته عزيز کي جند جان سان جڪڙي ڇڏي، عزيز سندس رڳ رڳ جي ويجهو رهي، نظر نظر ۾ ڪڏندو رهي.

نوران الائي ڇو عزيز سان نه لهندي هئي. اٺندي وهندي، عزيز جي گلا ڪندي هئي. رضيه کي هن جي خلاف پڙڪائيندي، ڳالهائيندي ڳالهائيندي بگڙي ٽپي ويندي. پوءِ ته جهڙو تتو لوه، جو آيو سو سيڪ ڪائي ويو. سندس نظرون ڇپيون ڪيڏنديون هيون ۽ هوءَ مرد جي ساريءَ ذات تي پٽي ڇوءِ چنبڙيندي هئي. عزيز به پيو لنوائيندو هو. ڪڏهن ڏاٽ، ڪڏهن هڏي، ڪڏهن چهڙ، ڪڏهن صفا جهيڙو! هين ڪن ڪان پڌي هُن ڪن ڪان ڪيڍي ڇڏيندو هو. ڪڏهن ڪڏهن ته ڪيس ڏاڍو غصو ايندو هو پر پوءِ ڪجهه سوچي مرڪي ڏيندو هو. پلا ويچاري نوران ڪڏهن ڪيو هجي ڪوئي عشقڙو ته ڪل پويس! هڪڙي پيري رضيه ۽ عزيز ٺئي ڪيو ته سکر بـراج تي گهمڻ هلنداسين. عزيز سوچي رهيو هو ته تارن پريءَ راتڙيءَ ۾ پل تي گهمڻ ۾ به ڪوئي لطف هوندو! ٿڌو ٿڌو نيرو نيرو پاڻي، تنهن ۾ بجلي بتين جا پاڇاوان- ندي به تارا تارا، آسمان به تارا تارا! نوران هنن جو ارادو ڏسي، متي کي پٽي پڌي،

۽ رضيه کي چيائين ته اڄ رڍڻ پچائڻ جو ڪم تون ڪر. عزيز ٻه منٽ ورسو ٿي، نوران کي ڏنو ۽ پوءِ ڪلي ويٺو. اهڙا سوين واقعا ٿيا جن مان عزيز سمجهي ويو ته نوران جي زندگي ويران بيابان هئي، جتي محبت جي هير ڪڏهن به نه گهلي هئي ۽ هو ڪڏهن به ڪيس پنهنجي پاسي نه ڪري سگهندو.

(٣)

پيار جي گهڙين کي پر ٿيندا آهن. عزيز جو سڄو سال انهيءَ ڪمري ۾ گذري ويو. اوچتو ڪيس ڪراچيءَ مان نوڪريءَ جو حڪم آيو ۽ هو سکر ڇڏي ڪراچيءَ ويندو رهيو. نوران ڪيس پوئين ڏينهن ٿائين ليڪيوٽي ڪوني، گويا ڪوئي اجنبي هو. ڪراچيءَ جي تڪڙي تڪڙي، ترڇي ترڇي زندگي، ڏيک ويک، ٺاه ٺوه، رنگ ڍنگ راڳ روپ، ڪيئي يار باش، ڪيئي سهڻيون سرتيون، ڪيئي وندر وروندر، جون جڳهون، ڪيئي روح رهاڻ جون ڳالهڙيون! ڪٿي سکر ڪٿي ڪراچي هڪ هند زندگي ڪنلي جڻ مس چري پري، ٻئي هند باز جيئن اڏامندي وڃي. عزيز رضيه کي ائين وساري ويٺو جيئن ڪائي ضروري شئي ڪوئي تڪڙ ۾ وساري ڇڏي. ڪڏهن ڪڏهن رضيه کي خط لکندو هو سو به ڦڪو، الوڻو، ڪجسو! ٻه سال عزيز رضيه کان دور رهيو ۽ جڏهن موٽي آيو تڏهن رضيه جي اسلم سان شادي ٿي چڪي هئي. عزيز رضيه جي شاديءَ کان ڪجهه ڏينهن پوءِ سکر آيو. ڪيس پاڻ تي ڏاڍو افسوس هو. گويا هو پاڻ وڃائي ويٺو هو. هو سوچي رهيو هو ته هو خود پاڻي هو ۽ رضيه ڪنول هئي، پاڻيءَ کان سواءِ ڪنول مرجهائجي وڃي ها، سو اسلم ڇني ان کي گلدان ۾ رکيو. رضيه عزيز کان سواءِ اڪيلي ۽ اڻاڪي ٿي پئي هئي، هن جي زندگيءَ ۾ خال هو جو روز بروز وڌندو ٿي ويو، سندس حسن آب تاب سان چمڪندو هو، سندس جواني چشمن جئن ڦاٽ ڪائيندي چوندي هئي ته آهي ڪوئي اڃايل جو اچي

ٻياس ٻجهائي. جيئن ڪوئي اڃايل اڃي تيئن رضيه ڪي پنهنجي سونهن جو سارو آب تاب رڄ مثل لڳندو هو. ڏينهون ڏينهن عزيز جو عڪس سندس دل ۾ چٽو ٿيندو ويو- چٽو، ڦڪيرو، ميرانجهڙو، صفا غائب! نيٺ اسلم اچي سندس زندگيءَ جو خال ڀريو. رضيه جو اسلم سان پيار ڪونه هو، صرف ڪشش هئي، ڪشش جا ڪاٺيءَ ۽ پٿر جي گسڻ تي باهه پيدا ڪندي آهي جيتوڻيڪ پٿر خود نه جلندو آهي. رضيه جي عزيز سان محبت هئي، اسلم سان رفاقت ٿي وئي. سماج جي ٻين ٻنڌڻن کان آزاد هوندي به هوءَ شاديءَ جي ٻنڌڻ ۾ رضا خوشيءَ پنهنجي وئي. عزيز دنيا ڏني هئي، انساني فطرت جا گوناگون پهلو جاچيا هئا انڪري هن ڪي رضيه تي نه افسوس ٿيو نه عجب آيو.

افسوس نه عزيز کي پاڻ تي ٿيو ۽ عجب نوران تي آيو. نوران رضيه جي شاديءَ جي سخت برخلاف هئي. هونءَ نه نوران چڻ عزيز جا پير ڌوئيندي هئي ۽ ڪيس ٻيلو نه سهندي هئي پر اسلم جي اچڻ شرط هن عزيز جي ساراهه جا ڍڪ ڀرڻ شروع ڪيا. ”عزيز نهايت سياڻو آهي، نهايت عمدو آهي. جهڙو پڙهڻ لکڻ جو قابل تهڙو اٿڻ ويهڻ جو لائق! منهنجو نه چڻ پيٽ جائو پٽ آهي. مون سان ڏاڍو پيار اٿس. امي امي پيو ڪندو آهي.“ رضيه پئي عزيز جي ڳالهه لنوائيندي، نوران پئي دهرائيندي. رضيه ٿڌو ساهه کڻي گذريل محبت تي قل پڙهي ڇڏيندي، نوران ساهي پئي وري الحمد شروع ڪندي. هوءَ محبت کي لٽي ڇڏيندي، هيءَ پٽي کيس ڏيکاريندي ته ڪوڙي ڪچ تي ماڻڪ پئي مڙهين؛ شادي عادت آهي، محبت عادت نه آهي؛ شادي پلئه پلي تي ٻڌي، محبت روحن کي ڳنڍيون ٿي ڏئي- ڳنڍيون به ريشم جون، ڇڪيندي نه ڇڄن؛ شادي دنيا ۾ ضروري نه آهي محبت ضروري آهي- ”ترس عزيز موٽي ايندو. مون کي پڪ آهي ته هو موٽي ايندو. هن جي روح تو سان

Gul Hayat Institute

لاڻون لڏيون آهن. تون هن کان ڪڏهن به وسري نه ٿي سگهين.
ڇري تـو ڇا ڏٺو هـو. مون عزيز جون اکيون ڏٺيون هيون
جڏهن هو توکي ڏسندو هو. گويا سندس تارن تي روح نچندو
هو، گويا هن جا چپ تنهنجي محبت جون سرڪيون پريندا
هئا. گويا هن جي زندگي تنهنجي محبت ۾ حل ٿـي ويندي
هئي. مون کي پڪ آهي ته عزيز موٽي ايندو، توکي ياد آهي ته
مون هڪ طوطو پاليو هو- تون چوندي هئينءَ ته هن جا پـَر
ڪتري ڇڏ ته اڏامي نه وڃي. مون هن جا پـَر نه ڪتريا. هڪ
ڏينهن هو سچ پچ اڏامي ويو. تـو چيو تـه ڏٺئه هـن جا پـَر
ڪترين ها ته اڏامي نـه وڃي ها. مون چيو تـه پاڻهي موٽي
ايندو. تو خار ۾ پڃروئي پڃي ڇڏيو. طوطو رلي پني موٽي آيو.
هن جو پڃري سان پيار ٿي ويو هو. پر تو پڃروئي پڃي ڇڏيو.
پڻڪي پئي موٽي ويو." هي ڪمرو برابر پڃرو آهي، عزيز
سوچيو، هن جا پر ڪتريل نه هئا پر ان پڃري سان هن جي
پريت ريجهي وئي هئي. هـي پيارو ڪمرو جتي هـن زندگيءَ
جون پياريون گهڙيون گذاريون آهـن! ڪمرو بلڪل ساڳيو
هو پر انسان بلڪل بدلجي چڪا هئا، رضيه اها رضيه نه هئي،
نوران اها نوران نه هئي- عزيز اهو عزيز نه هو. هـن ڪمري
ڏانهن ڏسي نوران ڏانهن ڏٺـو. "ابـا تـون اهترا ڏينهن ڪٿي
هئين؟" نوران چيو. نوران جي اکين ۾ ڳوڙها هئا. عزيز جي
چپن تي مرڪ هئي- هو دل ۾ چئي رهيو هو، "نوران، رضيه
منهنجي زال نه آهي پر تون سس ضرور آهين...."

ڪلٽي

هن جي سادگيءَ ۾ چالاڪي هئي، چالاڪيءَ ۾ سادگي. ڪڏهن ٻار جيئن نچندي ٽپندي ايندي ۽ پٺيان اچي اکيون ٻوٽيندي. ڪڏهن اوچتو منهنجا وار ڇڪي چوندي، "ڏس ته ڪيئن ٿي پيو آهين؟" ۽ پوءِ آرسي کڻي هٿ ۾ ڏيندي. ڪڏهن مان پينسل رکي پاڻي پيئڻ اٿندس ته گورو پٺي چڙهندي ۽ اچا ڪڍڻ جي ڪوشش ڪندس ته ڪل ۾ ويڙهجي ويندي. ڪڏهن پوتي پڳ ڪري ٻڌي ايندي ۽ ڪتاب منهنجي هٿ مان کسي چوندي ته "چؤ، هاڻي ڇا ٿو چئين؟" ڪڏهن ٿاڇڙي کڻي منهنجي ڪنڌ ۾ ڇپائيندي، ڪڏهن شربت ۾ لوڻ وجهي کڻي ايندي، ڪڏهن ڏينهو ڦاسائي، پر ڪان وٺي منهنجي اکيان آڏي ڊيڄاريندي. هڪ ڏينهن وڇون ترِيءَ تي کڻي آئي. الاجي ڪيئن ڏنگ ڪڍيو هئائينس! "ڏس مون هن کي منڊيو آهي،" هن چيو. مون ڏانهس شرارت ڀريل نظرن سان ڏسندي چيو، "تون ته ماڻهوءَ کي به منڊي سگهندي آهين." هن جي منهن تي لڄ ڇانئجي وئي ۽ وڇون کڻي منهنجي پاند ۾ وڌائين. مان ڇرڪ ڀري اٿيس ۽ چوٽيءَ کان ڇڪي چيومانس، "چؤ، وري ائين ڪندينءَ؟" "نه بابا توبه، منهنجي ماءُ جي به توبه!" هن هٿ وجهي چوٽي ڇڏائيندي چيو. هڪڙي ڏينهن منجهند جو مون کي دير ٿي وئي ۽ هوءَ ماني کڻي آئي. مون گهٽوٽي ڪيس چيو ته پاڻ ٿي کائيندس. پر هوءَ ٿي مڙي! زوريءَ گره گره ٺاهي وات ۾ ڏيندي وئي. "زالون سڀ بيوقوف آهن،" مون خار کائيندي چيو، "تڏهن ته تون به پاس نه ٿي ٿئين." "ٺيڪ آهي،" هن گوشت جو ڪنڊو مانيءَ ۾ لڪائي منهنجي وات ۾ وجهي چيو. مون هڏو ڇٻي اڇلا منهن گهنجايو مس

Gul Hayat Institute

۽ هوءَ کلندي ڀڄي وئي. مون خار ۾ چيو، بس وري اڳتي هتي نه ايندس؟ ”اڙي، ڏسان ته ڪهڙا ڏينهن ٿو انهيءَ گوڙ ۾ پڙهي سگهين.“ هن نڪ کي موڙ ڏيندي چيو، ”گهر ۾ هڪ اکر به پڙهي وٺين ته ڇڏجانءِ.“ مون سوچيو ته چوي سچ ٿي. اسان جو گهر ننڍڙو هو ۽ ٻيو ته ٻار هئا گهڻا. سو مان هن جي گهر اچي پڙهندو هوس. سندس گهر ۾ رڳو ٻه ڀاتي هئا- ماسي ۽ هوءَ. پر هن به ته منهنجو نڪ ۾ دم ڪيو هو. هر روز نيون شيطانيون سوچيندي هئي. پاڻ ته مئٽرڪ ۾ ناپاس ٿي پڙهڻ جو خيال ئي لاهي ڇڏيو هيائين، هاڻي لڳي هئي منهنجي پٺيان.

هڪڙي ڏينهن منهنجي هٿ ۾ ڪئميرا ڏسي ضد ڪيائين ته منهنجو به فوٽو ڪڍ. گهڻي رد بدل کان پوءِ جڏهن مون سندس فوٽو ڪڍيو ٿي، تڏهن هن ٻوتي ڇڪي پنهنجو منهن ڍڪي ڇڏيو.

هڪ گهمري مان اچا ڪتاب کڻي آيس ته ڏٺم ته ٻه چار ڇوڪريون ويٺيون آهن. مان ڪوٺيءَ ۾ گهڙيس مس ته سيني وٺي کلڻ ۽ هوءَ اينترو ته کلي، جو پيٽ کي هٿ وٺي ويهي رهي. مون ڦڪو ٿي ڪيس چيو، ”آهي ته خير؟“ ”توتي ٿوروئي ٿي کلون سين،“ هن کل روڪي چيو، ”تون پاڻ چؤ ته تنهنجي شڪل اهڙي آهي ڇا؟ تنهنجي شڪل ڏسي ته مون کي روئڻ ايندو آهي، کل وري ڪيئن ايندي؟“ ”هاڻي بڪ ڇڏ،“ مون ڪيس چڙيو، ”انهن ماڻهو ڏسي مٿو ڇو ڦري ويندو اٿيئي؟“ ”مٿو ته تنهنجو پڙهي پڙهي ڦري ويو آهي“ انين چئي هوءَ وري کلڻ لڳي. ”سچ ٻڌايانءِ ته ڇو پئي کليوسين. مون زهره کي ٻڌايو ته تو بي. اي ۾ فلاسافي کنئي آهي، تنهن تي هن هڪڙي فيلسوف جي ڳالهه ٻڌائي ته، ڪئن هن ڇيٽو پيٽ تي ڏسي چيو هو ته ڳئون اهو ڇيٽو پيٽ تي ڪيئن لاٿو ۽ ان تي مون کي ڏاڍي کل آئي.“

هڪ دفعي مون کيس جمهوريت جا اصول ٿي سمجهايا. ”پر خدا ته اسان کي جمهوريت نه ٿو سيکاري،“ هن سوچيندي چيو. ”خدا ته گهٽائي دوزخ ۾ وجهي ٿو ۽ ٿورائي جن ۾ ملان مولوي، چريا ڪريا آهن تن کي بهشت ڏئي ٿو.“ هوءَ تقرير ڪرڻ لڳي، ”پر پيلي هي بهشت دوزخ جو معاملو به عجيب آهي. مان ته سوچيندي منجهي پوندي آهيان. مشترڪ ۾ اسان کي ماستر پڙهايو هو ته صوفي چوندا آهن ته انساني روح ۾ خدا جو جزو آهي. جي ائين آهي ته پوءِ ته دوزخ ۾ به صرف روح ٿو وڃي ۽ ان جي معنيٰ اها ٿي ته دوزخ ۾ خدا ٿو وڃي.“ هوءَ مذهب جي بي معنائيءَ تي کلڻ لڳي. مان سوچي رهيو هوس ته هن کي اهي شرارتي خيال اچن ڇو ٿا؟ خدا مان به نه ٿي رهي!

سندس کل ۾ زندگي هئي، زنده دلي هئي. کلڻ مهل سندس ڳلن ۾ ڇڻ سفيد ۽ سرخ گلاب گهوٽجي ويندو هو، سندس ننڍڙا چپ ماڪ ۾ آلا ٿي ويندا هئا. مون هن کي مرڪندو ته ڪڏهن به نه ڏٺو هو. هوءَ هميشه کلندي هئي ۽ سندس کل ۾ ڇڻ سڄيءَ دنيا جي سنگيت سمائجي ايندي هئي، سندس ٽهڪ ۾ ڇڻ معصوميت ۽ شرارت هٿ هٿ ۾ ڏئي نچنديون غائب ٿي وينديون هيون. اڪيلي هوندي ته پئي ڳائيندي، ماڻهو ڏسندي ته کلي ويهندي ڇڻ سڄي دنيا جي خوشي سندس روح ۾ سمايل هئي. هوءَ ايترو ته کلندي هئي جو سندس اکين مان ڳوڙها وهڻ شروع ٿيندا هئا ۽ پتو نه پوندو هو ته هوءَ کلي ٿي يا روئي ٿي! هن جي حياتيءَ ۾ لڙڪ ۽ مرڪ گڏ گهوٽيل هئا. هوءَ هرڪنهن کي تنگ ڪندي هئي پر ڪوئي منجهانئس ڪڪ نه ٿيندو هو. مان ته ساڻس نفرت ان ڪري ڪندو هوس جو مون کي هن سان محبت هئي ۽ محبت ان ڪري ڪندو هوس جو مون کي هن کان نفرت هئي. مٺي مٺي نفرت، ڪوڙي ڪوڙي محبت! دور رهي، دور رهڻ نه چاهيندو هوس.

Gul Hayat Institute

ويجهو رهي ويجهڙائيءَ مان ڪڪ تي ويندو هوس. مون کي ٻيون به سوٽيون ماساتيون هيون پر ڪا اهڙي عجيب و غريب نه هئي. ڪنهن کي ايتري مجال نه ٿيندي هئي جو مون سان ڪٿي ڪيچل ڪري. سڀ ڪتابي ڪيڙو سمجهي، منهنجي عزت به ڪنديون هيون ۽ مون کان نفرت به ڪنديون هيون. پر هوءَ الاجي ڇو مون کي چيڙائيندي هئي. مان ڪتاب جي ڪنهن صفحي تي نشان وجهي بند ڪري ويندس ته هوءَ اها نشاني آتان ڪڍي ٻئي صفحي تي وجهي ڇڏيندي، مان فائونٽين پين ۾ مس ڀري رکندس ته هوءَ مس ڪڍي پاڻي ڀري رکندي. مطلب ته عجيب شامت هئي. مون ڪيئي ڀيرا خيال ڪيو هو ته وري سندس گهر نه ويندس. اچا به ادائي ڪلاڪ گهر ۾ ويهندس ته هوءَ ڪوئي بهانو ڳاهي ماڻهو موڪليندي. مثلاً چوائي موڪليندي ته ”امان کي مٿي ۾ سور آهي دوا ته ڏي.“ ۽ مان اچا سور جي دوا ڪٿڻ ويندس ته نياپو ڏيندڙ گم ٿي ويندو ۽ لاچار مون کي ڏبي دوا ڪٿي سندس گهر وڃڻو پوندو. اچا ويندس مس ته هوءَ کلندي چوندي، ”ڏس ڪيئن چالاڪي ڪري گهرايومانءَ، پتو پيئه!“ ۽ پوءِ نوڙيءَ تي ٽپڻ لڳندي.

پر اڃين به ناهي ته هوءَ مون کي صرف مسخريءَ لاءِ گهرائيندي هئي. مون کي ياد آهي ته تهه اونهاري ۾ مون کي پڙهي ننڊ اچي ويندي هئي ۽ ڏاڍيءَ گرميءَ ڪري پاسا بدلائيندو هوس ته ڪنهن مهل ٿڌي جهلڪي تي اک پٽجي ويندي هئي ۽ هوءَ وڃڻو هلائيندي نظر ايندي هئي. مون کي اکيون پٽيندو ڏسي ٺڪاءُ ڪرائيندي هئي پنيءَ تي وڃڻو ۽ اڃين چوندي اٿي ويندي هئي ته ”ننڊ ۾ ڳالهائين ڇو ٿو؟ اسان جي ننڊ ٿي ڦٽي.“

جڏهن ڳنڍجي ماني کائڻ وهندا هياسين تڏهن چوندي هئي ته ”ڏسجانءِ جي مون اڄ تو کي بڪ نه ماريو.“ ۽ پوءِ ڏهڪ ڏيندي هئي. پر مون ڏنو هو ته هوءَ تمام ٿورو کائيندي هئي

Gul Hayat Institute

۽ سڀ سڀ شيءِ منهنجي لاءِ رکندي هئي.

هڪڙي ڏينهن مون کي سخت بخار هيو، سو مون پيءُ کي چيو ته ”مٿي کي ٿورا زور ته ڏينءِ.“ هن هڏيءَ مان چيو ته ”ٻه ڪلاڪ ساندہ ماسات‌هن وٺهي زور ڏنا اٿيئي. اڃا پيو زور زور ڪرين.“ مون کي خبر نه هئي ته غشيءَ جي حالت ۾ هن مون کي زور ڏنا هئا. اهڙيءَ طرح ڪيئي دفعا مون محسوس ڪيو هو ته هن جي مون سان همدردي هئي.

مون بي.اي جو امتحان پاس ڪيو ۽ هـن وٽ ويس. هن چيو ”مٺائي کاراءِ!“ ۽ ٺهڪ ڏئـي چوڻ لڳي، ”هل سچا تون چا کارائيندين!“ منهنجو مگٺو ٿي ويو ۽ هوءَ آئي ۽ چيائين ”مٺائي کاراءِ“ ۽ پوءِ ”هل سچا تون چا کارائيندين!“ چئي، ٺهڪ ڏئي کلڻ لڳي. منهنجي شادي ٿـي وئي ۽ هوءَ آئي ۽ چيائين ”مٺائي کاراءِ،“ ۽ پوءِ ساڳيءَ طرح هل سچا تون چا کارائيندين، چئي، ٺهڪ ڏئي کلڻ لڳي. مون کي ڪڪو ڄائو ۽ هوءَ آئي ۽ وري ساڳيا لفظ چيائين، ”مٺائي کاراءِ“ ۽ پوءِ ”هل سچا تون چا کارائيندين،“ چئي ٺهڪ ڏنائين. هن ۾ اڃا به اها معصوم شرارت هئي، اڃا به زنده دلي هئي، اڃا به کلي کلي، ڳوڙها وهي ايندا هيس.

پر..............

ڪالهه هوءَ منهنجي ڪڪي کي کيڏائي رهي هئي. هن جي منهنجي ڪڪي سان ڏاڍي دل هئي. ڪڪو بانبڙا پائي ٿورو گهمڻ سکي ويو هـو، سو ڪالهه جڏهن هوءَ ڪڪي کـي کيڏائي رهي هئي. مان آفيس مـان موٽيس. ڪڪي مون کي ڏسي ڪيو ”با آ با آ (بابا)“ مون ٻانهون ڏگهيريون ته ڪڍانس. پر ڪڪو ڪنڌ ڏوڻي هن جي ڇاتيءَ سان چهٽي پيو ۽ چيائين، ”ام مان (امان)“ مون چرچي ۾ چيو، ”اڙي امان ته تنهنجي ماني پڻي پچائي، هيءَ آئي پڻي!“ پر ڪڪي جڏهن منهنجي ڳالهه نه مڃي ۽ هن جي ڇاتيءَ مان منهن ڪڍي، ڏانهس ڏسي، چيائين

”امان.“ اچانڪ مون ڏٺو ته هن جو منهن ون ون ٿي ويو ۽ ڳوڙها سندس اکين مان لهي ڳلن تي اچي ويا. مون تعجب ۾ پڇيو، ”ڇو، آهي ته خير؟“ هن ڪڪي ڪي چميو ۽ سندس چولي ۾ منهن لڪائي سڏڪا ڀرڻ لڳي. مان حيرت ۾ هوس. اڄ شايد ڀهريون پيرو هو، جو ٿهڪ ۽ لڙڪ دوستي ڇني جدا ٿيا هئا، زندگي ڪل جو سهارو نه وٺي سگهي هئي ۽ ڳوڙها قابو پائي ويا هئا، خوشيءَ غم کي چميون ڏئي الوداع ڪئي هئي.

Gul Hayat Institute

ڪارو رنگ

هوءَ رنگ جي ڪاري هئي. ڇو ته ٽئي جي پٽ ڏٺي. جڏهن وهنجي سهنجي منهن کي ڪريم لائي نڪرندي هئي ۽ اها آس ۾ رجي ويندي هئي تڏهن هن جو منهن ڦڪڙو نظر ايندو هو. هن جو ڪارو ڪارو، خوبصورت رنگ ڇڻ ٽڙي پوندو هو. توهان ضرور تعجب ۾ پيو هوندين ته مون هن جي رنگ کي خوبصورت ڪيئن ڪوٺيو! پر مان توکان پڇان ٿو ته ڪاري ڪاري رات، اڻتيهين-اونداهي خاموشيءَ جي سير ۾ لڙهندي خوبصورت نظر نه ايندي آهي ڇا؟ هوءَ خوبصورت هئي ۽ خاموش! ڪيس پنهنجي خوبصورتيءَ جو احساس نه هو. دنيا کيس بدصورت سمجهندي هئي. هن اهو ڄاتو ٿي ۽ ان ڪري سندس چپن تي خاموشيءَ جي مهر لڳل هوندي هئي. اندي ڪوه جئن خاموش! پر مان هن کي خوبصورت سمجهندو هوس. اهو چئي نه ٿو سگهان ته هن جي خاموشيءَ ۾ خوبصورتي هئي يا خوبصورتيءَ ۾ خاموشي! پر مان ڀانيان ٿو ته ٻوئين ڳالهه صحيح آهي. هن جي خوبصورتي دنيا کي وڏي واڪ چئي نه سگهندي هئي ته مان خوبصورت آهيان، منهنجو انگ ڏولائتو آهي، منهنجي چمڙي هميشه ڦڪندي آهي، مان سفيد ڪپڙن ۾ ڇڻ دوزخ جي حور لڳندي آهيان. هن جي ڪنهن سان به محبت نه هئي، نه ڪاڌ خوراڪ سان، نه ڪپڙي لٽي سان، نه مٽ مائٽ سان، نه سکي ساهيڙيءَ سان. سندس دنيا صفا اڪيلي هئي، سانتيڪي، سپاجهي، سهڻي دنيا! پر هوءَ هميشه ڳائيندي هئي. چپن ۾ ڪجهه نه ڪجهه پئي جهونگاريندي. دل ۾ ايندس ته به ٽي سئون ڏاڍيان آلاپيندي. سندس سڄاڻو کيس ڪوٺيندائي هئا "ڪوئل." پر هن جو اهو لفظ ٻڌي

Gul Hayat Institute

منهن لهي ويندو هو. هوءَ سمجهندي هئي ته هي منهنجي رنگ تي ڪلي رهيا آهن ۽ نه راڳ کي ساراهي رهيا آهن. تون پاڻ ئيندو هوندين ته مان وڦلان پيو. اول تو چوان ته هوءَ خاموش هوندي هئي ۽ پوءِ تو چوان ته هوءَ ڳائيندي هئي. پر دوست خاموشي ڳائيندي نه آهي ڇا؟ تو رات جو مٺو، جهيڻو ”ٽرل رل“ جو آواز نه ٻڌو آهي؟ سناٽي جو سريلو گيت! اُئين مون کي هن جي راڳ ۾ به خاموشي نظر ايندي هئي. ڳائيندي خاموشي! خاموش راڳ.

رات جي وقت هوءَ بالڪنيءَ ۾ ويهي پٽين جو راڳ ٻڌندي هئي. تيرس ۽ چوڏس رات پٽيا چڙهي وجد ۾ اچي ويندا هئا. ڏه، ويهه، ڇٽا پنهنجي وجود جو احساس وڃائي، راڳ جي رس ۾ ملي ويندا هئا. سندن راڳ ۾ پرديسي پرين جون يادگيريون، پاجهريءَ جا سر سبز گيت، ڪنهن رڻ پٽ جي چمڪندڙ ريتي، برسات ۾ چنل ڇپر، انتظار جون گهڙيون، اڪيلا ستارا، آداس نيڻ وغيره موضوع اچي ويندا هئا. جهانجهه جي آواز ۾ ڪائنات مليا ميٽ ٿي ويندي هئي، ۽ ان وقت هن مان آداسائي نڪري ويندي هئي، سندس روح جهن جهنا جهن جي آواز تي جهومڻ لڳندو هو، ۽ هوءَ پائيندي هئي ته هوءَ هن ديس ۾ هڪ مسافر هئي، هڪ اڻ سونهون، واٽڙو مسافر، هڪ پياسي، پيادل راهي ۽ هي مٽ مائٽ، هي سڪيون ساهيڙيون سڀ ڏي مسافر هئا، هر ڪنهن جي منزل جدا، هر ڪنهن جو رستو الڳ، هر ڪنهن جي رفتار علحدي! آسمان ڏانهن اکيون کڻي، وهائوءَ کي گهوري ڏسندي هئي ته ڪيس ڪيتي ڪائناتون نظر اينديون هيون، دور دور جون دنيائون جتي صرف خوبصورتي هئي، جتي محبت حسن جي محتاج نه هئي، جتي زندگي بي معنيٰ نه هئي، دوستي دلبو نه هئي، جذبات بيوس نه هئي. ان وقت هن جي دل ڪنول ٿي ماڪ جي قطري جڻن ٿي ويندي هئي، جو پنهنجي چوڌاري اٿاه پاڻي ڏسي، ڪنهن وقت گهٻرائي ۽ ڪنهن وقت پيار مان ڇلڪڻ لڳي.

هن

Gul Hayat Institute

ڪيڏي پيرا موت تي بہ خيال ڪيو هو. موت! موت کي سمجهڻ اهڙو تہ ڏکيو نہ آهي جهڙو حياتيءَ کي! ماڻهو الاجي ڇو سنجهي پوندا آهن؟ هي جسم، هي "مٽيءَ جو مٺهن" ڪڏهن بہ ڊهي پوي ۽ مٽي مٽيءَ سان ملي وڃي! موت جو خيال ڪري، هن جي دل وڏي ٿي ويندي هئي. هوءَ سمجهندي هئي تہ ڄڻ سندس مٽيءَ جو غبار آڏامي وڃي وهاڻوءَ سان لڳو هو، ڄڻ هوءَ آسمان ۾ تارن جي کٽ تي سمهي پيئي هئي، ڄڻ ڪيرڙارا ۾ لڙهندي ٿي وئي، سندس هستي ڪنهن نفيس شيءِ ۾ گهوٽبي ويندي هئي. واءُ جي جهلڪن کان بہ نفيس، راڳ جي لهرن کان بہ نفيس شيءِ ۾. راڳ! راڳ ئي سندس بي معنيٰ هستيءَ کي ڪنيو بيٺو هو، ۽ جهڙي هئي سندس زندگي بي معنيٰ، تهڙو هيو سندس راڳ! بيحد حسين جل پرين جي باري ۾، پنيورين جي پرواز تي، سيتاقل جي وڻ تي، نم جي ٻور تي ۽ پيو بہ الاجي ڪهڙين ڳالهين تي سندس دل ۾ مٺا مٺا لفظ ترندا ايندا هئا ۽ هوءَ اهي جهونگاريندي رهندي هئي. بي انداز بي معنيٰ، لياڻيندڙ لفظ!

منهنجي بالڪني هن جي بالڪنيءَ جي سامهون هئي. مون جڏهن بہ هن کي ڇتاڏي ڏٺو هو تہ هوءَ ڪنهن ڏوراهين ڏيهہ جو فرشتو لڳندي هئي، جنهن جو هن دکي دنيا سان ڪو تعلق نہ هو، جو ڪوئي مبهم پيام ڏئي رهيو هو ۽ پيام پوري ٿيڻ تي آڏامي وڃڻو هو. صبح جو اٿي هوءَ نڪر جي پاتين ۾ پکين لاءِ ان ۽ پاڻي وجهندي هئي. جڏن پکي چوڳو چڳي اڏامندا هئا ۽ صاف نيري آسمان جي گهراين ۾ گم ٿي ويندا هئا، تڏن هن جون اکيون انهن جي پٺيان نامعلوم دنيائون ڳوليندڙيون ويندڙيون هيون. هوءَ ڪيترو وقت پٺي انهن ڏانهن گهوريندي هئي. منهنجي ڀيڻ چوندي هئي تہ هوءَ ڏاڍي سپاجهي آهي پر ساڳئي وقت ڪجهہ سوداءُ بہ اٿس. مون هن کي ڪڏهن بہ کلندو نہ ڏٺو هو. هوءَ ڪڏهن ڪڏهن مرڪندي هئي، ۽ سندس چپن تان مرڪ اڻون غائب ٿي ويندي هئي جڏن

Gul Hayat Institute

شفق جي پوئين رنگيني رات جي ڪاراڻ ۾ ميٽجي وڃي. مون هن کي سوچيندو ٻه ڪڏهن نه ڏٺو هو. هوءَ ائين گم سم، وائڙي ٻيٺي جهونگاريندي هئي، ڄڻ سندس مٿي ۾ دماغ ڪونه هو. ان هوندي به هوءَ مون کي ڏاڍو وڻندي هئي. مان جڏهن به هن کي ڏسندو هوس ته ائين محسوس ڪندو هوس ته اسين صديون اڳي ڪٿي مليا هياسين، ڪنهن ٻڙ جي درخت ۾ جهولا ٽنگيل هيا جن ۾ اسان گڏجي جهوليو هو، ڪنهن نديءَ جي ڪناري تي هڪٻئي جي پٺيان ڊوڙيا هياسين. سندس وار هوا ۾ لهرايا تي ۽ پوتي اڏامندي تي وڃي ۽ گهاٽ وٽ اچي هوءَ ٽڪجي ويهي رهي هئي جتي مون کيس گهاگهر ڪٽي ڏني هئي. هڪ صدين جي گهري واقفيت، هڪ جهونو شديد احساس، هڪ بي معنيٰ بي چيني منهنجي دل کي تڙپائيندي هئي. هن جو ڪارو رنگ چمڪندو نظر ايندو هو ۽ هوءَ مون کي خوبصورت لڳندي هئي. بيحد حسين!

جڏهن مون پهريون ڀيرو هن سان ڳالهايو هو ته مون کي هن جو آواز ٻڌي تعجب نه لڳو هو. مون اول ئي تي سمجهيو ته سندس آواز ڏاڍو مٺو هوندو. هن پنهنجي بالڪنيءَ مان چيو ته "منهنجي پاءَ ايڏانهن ڪينهون اڇليو آهي" ۽ مون ڪينهون کڻي سندس بالڪنيءَ ۾ اڇلايو ۽ چوڻ ۾ چيم "ڪويل!"

چئن پنجن مهنن ۾ هن منهنجي ڀيڻ سان چڱي واقفيت وڌائي پر هوءَ اڃا تمام ٿورو ڳالهائيندي هئي. منهنجي ڀيڻ سندس نس نس مان واقف ٿي وئي هئي ۽ مون کي ٻڌايائين ته هوءَ جيترو سياڻي ۽ معصوم هئي اوترو ئي زياده کيس پنهنجي رنگ جو احساس هو. کيس ٻن شين سان رغبت هوندي هئي. هڪڙو آرسيءَ سان ٻيو پنهنجي ٻليءَ سان. هوءَ سئو دفعا ڏينهن ۾ آرسي ڏسندي هئي ۽ سئو دفعو ٻليءَ کي ڪڇ ۾ کڻندي هئي. هن جي پهرين ڳالهه ۾ نفرت جو احساس هوندو هو ۽ ٻيءَ ۾ محبت جو. ڀيڻ ٻڌايو ته هن شادي ڪرڻ کان قسم کنيو هو. منهنجي ڪراچيءَ مان نوشهري فيروز بدلي ٿي وئي ۽

Gul Hayat Institute

سال کان پوءِ جڏهن مان ڪراچيءَ آيس ته هن جي گهر وٽان به لنگهيس. هوءَ بالڪنيءَ ۾ بيٺي هئي، ۽ ٻي بالڪنيءَ ۾ ساهيڙيءَ سان ڏاڍيان ڳالهائي رهي هئي ۽ ڳالهه ڳالهه تي ٽهڪ ڏيئي رهي هئي. کيس ڏسي منهنجي تعجب جي حد نه رهي. سندس ڇاتي گهگهريءَ مان ڄڻ ڦاٽي ٿي، سندس ڳل پرچي آيا هئا. ڪاڏيءَ جي ڪپڙن بدران کيس پٽ جي پنجابي ڊريس پيل هئي. هن مون کي ڏسي مرڪيو. سندس مرڪ ۾ چالاڪي ۽ شرارت هئي. پهريون دفعو مون کي سندس ڪارو رنگ بد-صورت لڳو. ڄڻ هوءَ ڏائڻ ٿي لڳي ڪاري- ڏائڻ. رستي تي مون کي چوڪيدار ٻڌايو ته هوءَ ڏاڍي ڪري پئي هئي. لکي لکي رات جو ٻئي ڪوٺي تي هلي ويندي هئي جتي هڪڙو ايس. ڊي. او. رهندو هو. سندس ماءُ کي انهيءَ ڳالهه جي خبر پئجي وئي هئي ۽ انڪري هن مڱڻي ڇڏيو هوس. ايندڙ چنڊ تي سندس شادي ٿيڻي هئي. ”ڏس ته سهي يار!“ چوڪيدار ڳالهه ڪٿائيندي چيو، ”شڪل ڇا ٿي چوي، افعال ڇا ٿا چون.“ مون دل ۾ چيو ته ڪير ٿو چوي ته هن جي شڪل خوبصورت نه آهي. ڪارو ڪارو چمڪندڙ چهرو، سهاڄهو، معصوم! الائي ڇو هن ۾ اهڙو ڦيرو اچي ويو هو. هئي ته اهڙي نه. مان تصور ڪندو وڃي رهيو هوس ۽ ائين ٿي ڀانيم ته ڄڻ ڪائنات جي شروعات وقت رات ڏينهن کي چئي رهي هئي ته ”مان ڪاري آهيان، مون سان پنهنجو رنگ مٽاءِ.“ ڏينهن کيس چئي رهيو هو ته ”ڇڏ، جو تون ڪاري آهين. سڀ عيب ثواب لڪا پيا اٿئي. منهنجي اڇاڻ گهوري! سڀ چڱائي مدائي پڌري ٿيو پوي.“

مهيني کان پوءِ اهو ساڳيو چوڪيدار مونکي رستي تي مليو. هن ٻڌايو ته هوءَ ڪالهه بيماريءَ ۾ مري وئي کيس ٻين مرضن سان گڏ ڪوڙه به ٿي پيو هو ۽ هوءَ نهن کان چوٽيءَ تائين اڇي ٿي وئي هئي. سندس ڪارو رنگ ميٽجي چڪو هو.

Gul Hayat Institute

رولو

رياض ڪيس ڀهريون ڀيرو ڪلفٽن تي ڏٺو هو. سندس وار هوا ۾ ٿي لهرايا ۽ هوءَ هڪ جل پريءَ جيئن ڇولين ۾ اڏامندي ٿي وئي. سندس فراڪ آلو ٿي سندس ڇاتيءَ سان چهٽي پيو هو ۽ ان مان ٻه ڇهنب وارا ڪوڏ ڄڻ سمنڊ ۾ ٽٻي ڏيئي لاءِ آتا ٿي نظر آيا. سندس ڦڪيري ڪاري رنگ جا تارا ڪڏهن ڪڏهن رياض تي ڪِرِي ٿي ويا ۽ پوءِ سمنڊ جي اٿاهه لهرين ۽ گجيءَ ڏانهن ڦري ٿي ويا. هر هر هن پنهنجي سونهري وارن تي هٿ ڦيري سينڌ ٿي ٺاهي. رياض ڏٺو ته هن جا وار ڪجهه سونهري، ڪجهه اڇا هئا. پر پريان غضب جي ڪشش ٿي ڏيائون. هن کي سمنڊ تي ٻوئين ڀهر جي ڦِڪي چانڊوڪي ياد آئي ۽ جا ڪيفيت هن جي دل تي ان وقت ڇانئجي وئي هئي، سا هيئنر به پنهنجو رنگ ڇمائي رهي هئي. ”هوءَ ڪير، مان ڪهڙا!“ رياض دل ۾ چيو، ”ڪو ته سبب آهي جو ٻه اجنبي هڪٻئي کي ڏسي ڄڻ صدين جي گهري واقفيت محسوس ڪن ٿا! ايتريون چوڪريون ڇڏي، جو مان هن جي پٺيان آيو آهيان، آخر ڇو؟ ڪو ته سبب آهي. هن جو نماڻو، اداس حسن ايتري ڪشش ٿو ڪري!“

ڇهين مهيني ڪان پوءِ هن ڪيس روهڙيءَ ۾ هڪڙي سنت جي آستان تي ڏٺو. وقت جو سمنڊ ڇوليون ماريندو ٿو رهي. ڪيئي لهريون سطح تي اڇي، ٻه ٽي پل لهرائي، چانڊوڪيءَ کي چميون ڏئي، وڃي ترو وٺن ٿيون. ته مٿان ته آهن انساني ذهن جا، بي نشان، بي انداز، بي انت. رياض جي دل ۾ به هڪ هلڪي هلڪي ياد جي لهر آئي. ”مون هن کي ڪٿي ڏٺو ته آهي! هي سونهري وار، هي ڦڪا ڪارا تارا، هي اڻبوجهه اداس

Gul Hayat Institute

چھرو!“ ھن ڏاڍي ڪوشش ڪئي پر ڪيس ياد نہ آيو. پريان
گيڙو-رتي چولي ۾ جوڳي سلفي ڇڪي رھيو ھو. دونھون
ھوا ۾ اڏين وٽ ڪائيندو ٿي ويو جئن رياض جي دماغ ۾ خيال.
ھو ھڪ سيلاني ھو، ھڪ ادبي رولو. ڪڏھن ڏس تہ شاھ
جي ڀٽ تي ڪلام ڳائيندو، جھوليندو نظر ايندو؛ ڪڏھن گنجي
ٽڪر تي ڪنھن خيال ۾ سونجھيندو نظر ايندو، ڇڻ ڪنھن
پارس جي ڳولا ۾ نڪتو آھي؛ ڪڏھن تاڙي ٻولا خان ۾ ڪنھن
ماھيڙياڻيءَ ڪان مڪڻ ونندو ڏسبو ۽ آڏين اکين سان سندس حسن،
پريل ڇاتيءَ، گلابي ڳلن جو نظارو ٻہ ڏسندو رھندو؛ ڪڏھن
عمرڪوٽ ۾ مومل جي ماڙيءَ تي ويھي، لھندي سج جي
گھري گھري شفق کي رات جي انڌيري ۾ گم ٿيندو ڏسندو
نظر ايندو ھو؛ ڪڏھن پراڻي سوٽ ۾ منگھي پير کان لاھوت-
لامڪان پيو ويندو، گھنديدار وار بنا ڍنگ جي سندس منھن
تي پيا پوندا ۽ ھو اھي ھٿ سان ھٽائي ھلندو رھندو؛ ۽ ڪڏھن
فريئر ھال ۾ راڻي وڪٽوريا جي بوتي وٽ ڪنھن پارسياڻيءَ
سان مٺيون مٺيون ڳالھيون ڪندو، ڪيس مغربي موسيقيءَ تي
ٽيڪا ٽپڻي ڪري ٻڌائيندو نظر ايندو. ھو چوندو ھو زندگي
ھڪ سفر آھي، ھڪ بي منزل، لاپتي سفر— ۽ ھو ھڪ اڻ ٿڪ
لا مقصد مسافر!

اڄ ھو سنت جي درشن لاءِ آيو ھو، ان لاءِ نہ تہ ھن
جو درويشن ۾ اعتقاد ھو، پر ان لاءِ جو ھن کي سنڌ جي
شھر شھر، ڳوٺ ڳوٺ، جاءِ جاءِ، دڙي داڙي، چونڪ چونڪ،
ڪنڊ ڪڙڇ سان محبت ھئي. اڏوراڻي پٽنٽ سان ھو ٽڏي تي
ليٽيو، پٽي جي پيڙي پي رھيو ھو ۽ سوچي رھيو ھو تہ مون
ھن اداس اکين کي ڪٿي تہ ڏٺو آھي! ٻہ ٽي موالي پنگ گھوٽي
رھيا ھئا. گھرڙ گھوٽ گھرڙ گھوٽ جو آواز سندس خيال کي تيز
ڪري رھيو ھو. اوچتو آواز بيھجي ويو ۽ ھڪ مواليءَ اٿي
مٽ سان لوٽي پري. رياض جو خيال ڀنگ جي ڪونڍي

ڏانهن ڇڪجي ويو. ٻه ڇٽا صافو جهلي ويٺا هئا ۽ هڪ مٿان پنگ وجهندو ٿي ويو. هن جي ذهن ۾ ٻه اُهين ڇهن مهينن جا خيال ڇٽي رهيا هئا، پر هڪ جهوني ياد نه ٿي لڏي. دونهين ۾ ڪاري ٿيل ڇت، پٿين جي جهوني کهگل جنهن مان ٻهءِ جا ڪک ڇٽي رهيا هئا، ميرانجهڙا تڏا، پٿين تي سنت جون ٻه ميريون تصويرون، دروازن مٿان لوهي شيخن تي ڪوريئڙن جا گهاٽا ڄار، سڀ هڪ خاص تصوير ڪڍي رهيا هئا. سنڌ جي جهوني، پٿي، وهمي تهذيب جي تصوير! ايتري ۾ ڪوئي پنگ جي جمني ڪٽي آيو ۽ چوڻ لڳس، ”بابو، بابا جي آستان جي امرت-رس توهان به پيئو.“ هن پهريون ته خيال ڪيو ته وٺي پيئانس پر پوءِ ارادو ڦيرائي ڪنڌ ڌوڻي ڇيائينس ته ”مان نه پيئندو آهيان.“

”بابا، اٿيو آهي،“ ڪنهن اچي چيو ۽ پوءِ سڀ اٿي ٻئي ڪمري ۾ وڃڻ لڳا. رياض به پيڙي ڦٽي ڪري، پيرين اگهاڙو اچي قطار ۾ بيٺو. اتفاقاً سندس سامهون اهي اداس اکيون هيون- ناسي فراڪ، سونهري وار، اداس اکيون. هن ڪان ساهيڙيءَ ٿي پڇيو ته ”توکي ڪهڙو ڪم آهي.“ هن آهستي جواب ڏنو، ”بس ڪوئي نه آهي.“ ۽ هن جون غمگين اکيون وڌيڪ غمگين ٿي ويون. رياض سمجهي ويو ته هوءَ انگريزي پڙهيل هئي. هن نظر ڊوڙائي ته چوڌاري سڀ نت يا پڙي واريون نظر آيس. رڳو هيءَ ۽ ٻي ڇوڪري جنهن کانئس سوال پڇيو تنهن کي فراڪ پيو هو. پر ٻين جڻن هيءَ به هٿ جوڙي بيٺي هئي. سندس منهن تي بي انت اداسائي هئي- هن جا شفق رنگ وار ڄڻ ان اداسائي کي وڌيڪ گهرو ۽ گنڀير بڻائي رهيا هئا. سنت ٻن قطارن جي وچ ۾ ڦري رهيو هو ۽ الائي ڇا جو ڇا جپي رهيو هئو. شرڌالو واياڻيون سندس پير چمي رهيون هيون. گهٽيءَ مان گهٽيل باسي هوا ٿي آئي. پر رياض صرف انهن اکين جي گهرائيءَ ۾ گم هو. بي انت گهرائي- قطبي

ساگر جي تهه مٿان لهرين جهڙي گهري! ساڍ ٻيلي جي مور جي آواز جهڙي اداس! روهڙيءَ جي کجورين مٿان چانڊوڪيءَ جهڙي اداس! نمن جي چونڪ ۾ پوئين پور جي ٻوءِ جهڙي اداس! هن اهڙيون اداس، خوبصورت اکيون، اهڙا اداس، خوبصورت وار ڪٿي نه ڏٺا هئا. رياض خودبخود جهونگارڻ لڳو، ”گهرا گهرا ڪارا نيڻ، جادو لائي ويا جيءَ ۾.“ هن ڪنڌ ورائي ڏٺو ته ٻه ٽي ڇوڪرا ٻيا به، انهن اداس اکين کي تڪي رهيا هئا. هڪڙي کي اڇي پتلون، اڇي قميص، سونا ٻٽڻ ۽ هٿ ۾ ٻنڇي پيٺي هئي. هي ڪيس ائين ڏسي رهيو هو جهڙي ٻلي ڏسي شيشي جي برنيءَ ۾ مڇيءَ کي. ٻئي کي زين جو سوٽ، ڦڪل رنگ جي ٽاءِ ۽ خاڪي قميص پيٺي هئي ۽ ڪيس آڏين اکين سان ڏسي رهيو هو. جڏهن هن سان اکيون ٿي مليس تڏهن پاڻ ڪري ٿي ڪنڌ جهڪايائين.

رياض مرڪي وري انهن اداس اکين ڏانهن ڏٺو. جهڙي سرءُ جي چانڊوڪيءَ جو پوئين پهر ۾ سوجهرو اداس ٿيندو آهي، جهڙي سياري ۾ شام جو اس جا پويان ترڪا اداس لڳندا آهن، جهڙي ماٺي درياه ۾ سکر براج جي پٺين جو پاڇو اداس لڳندو آهي، جهڙي منڇر تي سانئيءَ کان وڇڙيل پکي اداس لڳندو آهي ۽ بندوقن جي آواز کان خوف ۽ هراس ۾ ان کي گهوليندو آهي، تهڙي رياض کي لڳي ٿي انهن اکين جي اداسائي!

رياض ڪيئي ڇهڪندا چهرا ڏٺا هئا. ڪيئي ڪنڊا مک ڪيس ياد آيا. ٽر ۾ ترائيءَ تي هن هڪ نوجوان ڇوڪريءَ کي گهاگهر ڪڻائي هئي. جڏهن هن چيلهه تي گهاگهر رکي هئي، ته سندس ڇاتي ڇڄ گهگهريءَ مان ڦٽي لڳي هئي. هن جو انگ ڏولائتو هو. رنگ اڇو نه هوس ته پوءِ ڇا! چينيءَ جي ڪوپ کي پنهنجي سونهن آهي پر جڏهن ڪنڀر لسا لسا پيالا چڪي تي چاڙهيندو آهي تڏهن انهن جي پني ٻوءِ ۽ سانوري رنگ مان اهو لطف ايندو آهي جو شايد ئي چينيءَ جي ڪوپ مان اچي! ڪجهه

پنڌ هلي هن ساهيڙين سان ٺهڪ ڏنو هو، بي پرواه آزاد، ابوجهه ٺهڪ، جنهن سڄيءَ ڪائنات هڪ پـل لاءِ جل ترنگ هلايو ۽ چوڌاري واريءَ جون بي انداز پٿون جهومي اٿيون، ڪانڊيرا پنهنجا پيلا گل لهرائڻ لڳا، صاف نيلي آسمان مرڪي ڏنو.

پراڻي سکر ۾ يارهينءَ جي ميلي تي هن شاه خيرالدين جي آستان جي پٺئين دروازي وٽ هڪ عورت کي ڏاڙهي مرد سان ڳالهائيندو ڏٺو هو. لڪي لڪي محبت ڪرڻ ۾ مـزو آهي، سو کليل کلائي پيار ۾ اصل ڪونهي. بدناميءَ جو خوف ملاقات جي لطف کي جڻ چار چنڊ تـو لڳائي ڇڏي. ڪهڙو نه مٺو هو ان عورت جو آواز! جڻ وايولن جو آواز! ڇڻندڙ، مٺو، سيسرات ايارينڌڙ! جڻ خوشي سندس آواز سان لڪ-ڇپ ڪيڏي رهي هئي. هر هر هيڏانهن هوڏانهن ڏسي، پنهنجي دوست جي قميص جو بٽڻ ڦيرائيندي، هن ڪهڙيون نه مٺيون مٺيون ڳالهيون ٿي ڪيون.

لڪي لڪي محبت ڪرڻ جي ڪيس هڪ ٻي به ڳالهه ياد آئي. هـن ڪان هڪ ٻڪرار درخواست لکائي هئـي. ڳالهيون ڪندي، هـن ڪانئس پڇيو هـو تـه "ڪڏهن عشقڙو بـه ڪيو اٿئي." ٻڪرار، جو سندس ڪلاڪ ڪن ۾ گهرو واقف ٿي ويو هو تنهن چيو ته "سائين اهڙو ڏيکاريانءِ، جو عمر پر نه وسرئي."

۽ پوءِ رات جو رياض کي کپڙ جي وڻ پٺيان بيهاري، ٻڪرار ڌڙي تي بيهي بين هلائي هئي. بين جو آواز رات جي سناٽي کي چيريندو ڪوهين دور نڪري ويـو. چوطرف اونده هئي، پوري اماس. تارا هڪٻئي سان اشارا ڪري رهيا هئا ۽ انسان جي اڙٻنگائيءَ تـي مرڪي رهيا هئا. ٿڌي ٿڌي هـوا بدن ۾ سياٽو وجهي رهـي هئي. ڏهه پندرهن منٽ مس گذريا تـه هن پريان هڪ ڇوڪري ڏٺي، جا وڏيون وکون کڻندي، سهڪندي تـي آئي ۽ ٻن چئن قدمن تان ٽپ ڏيئي اچي ٻڪرار جـي ڇاتيءَ سان لڳي. ڪيتري نه جانباز هئي محبت هن جي! ڪوئي

چٽ ڪين ڏسي ها ته منٽ ۾ ڪارو ڪاري ڪري ڇڏي جون سسيون ڪهاڙيءَ جي هڪ ڌڪ سان اڏائي ڇڏي ها. رياض ڪراچي ڪاليج جي لئبرري ۾ لکي لکي محبت ٿيندي هزار بار ڏٺي هئي. پر هيءَ محبت بي‌مثال هئي. هڪ اڻ-پڙهيل ڇڪيءَ جي محبت! ڪو سر جو سانگو نه ڪيائين، ٻين جي مدد آواز تي بيتاب ٿي هرڻيءَ جيان ڇالون ماريندي آئي. سر جي سٽ هئي. نه رکو مٽ مائٽ، پاڙي اوڙي، ڏيٺ ويٺ جي گلا جو گهانگهو پاڻٺو هو پر ساه تان آه ڪٽڻي هئي. ڪهاڙيءَ جي چمڪندڙ ڌار جو خيال نه ڪري، هوءَ پرينءَ جي ٻين جي آواز تي پنپوريءَ جئن اڏري آئي. موت ۽ محبت تارازيءَ جي پڙ ۾ هئا ۽ هن سودو قبوليو هو.

اچڻ سان هن پرينءَ کي ٻڌايو ته سندس سوٽ ڪيس ذري‌گهٽ ڏٺو هو ۽ پوءِ ٿهڪ ڏيئي ڇڻ ٻن ڪهاڙين جي ڌارن ٽڪري آواز ڪيو، ڇڻ ساونڻي بادل گجيا. ڪهڙي نه بي‌خوف محبت. جاهل خوشي!

رياض ڪيئي ڪلٽيون، چلوليون ڇوڪريون ڏٺيون هيون، ڪيئي ڪاليجي ڇوڪريون جن محبوب جي تقرير ٻڌي يا ڪيس ٽينس ۾ راند کٽندو ڏسي، خوشيءَ سان تاڙيون وڄايون هيون، پر انهن سڀني جي خوشيءَ ۾ ايتري ڪشش نه هئي جيتري هن جي غم ۾، انهن جي ٽهڪ ۾ ايتري سنگيت سمايل نه هئي جيتري هن جي ڦڪيءَ غمگين مرڪ ۾، انهن جي چلولائيءَ ۾ ايترو حسن نه هو جيترو هن جي گنڀيرتا ۾. رياض سوچيو ته غم ڪي پنهنجي ليکي سونهن آهي. غم خوشيءَ کان وڌيڪ سهڻو آهي، لڙڪ مرڪ کان وڌيڪ پيارو آهي. هو شاعر نه هو جو ان تي ٻه ٽي شعر لکي وڃي، هو ڪلاڪار نه هو جو ان تي ٻه ٽي تصويرون چٽي يا بيت جوڙي. پر هن جي دل هڪ شاعر يا ڪلاڪار جي دل کان زياده گهري ۽ وسيع هئي. هن جي جذبات ۾ شعر جو درياه ڀيٽيل هو، هن

جي خيالات ۾ ڪيئي تصويرون چٽجي چڪيون هيون، ڪيئي بت گهڙجي چڪا هئا. پر هن جهڙو منو شعر، هن جهڙي سهڻي تصوير، هن جهڙو من-موهڻو بت رياض اڳي ڪڏهن نه ڏٺو هو. اي حسن جا غم، تو تي ساري دنيا جي خوشي قربان آهي، اي غم جي ديوي تنهنجي سڏڪي اکيان اندر ديوتا جي محفل جي سچي سنگيت ٿي آهي.

رياض ڏٺو ته هو بوٽ پاڻي وچي رهيا هئا. هو به ٿي منٽ ترسي هن جي پنيان هلڻ لڳو ۽ ٽڪڙا ٽڪڙا قدم کڻي، درياه جي ڪناري تي پهتو. هو ٻيڙيءَ تي پهچي چڪا هئا، ۽ جيستائين هو پهچي ٿي پهچي تيستائين ٻيڙي هلي چڪي هئي. ڪناري تي پهچي هن ٻيڙيءَ ڏانهن حسرت ڀري نگاه اڇلي. شام ٿي چڪي هئي. سج جو سونهري گولو آهستي آهستي پاڻيءَ ۾ ڍرڪندو ٿي ويو. سونهري لهرون ڪناري کان ملپون وٺي غائب ٿي ويون. رياض محسوس ڪيو ته ڄڻ هڪ پڇڙ تارو آسمان تان ٽٽي ٻئي تاري جي پاسي ۾ شعاع ڪندو غائب ٿي ويو، ڄڻ بهار جي هير ۾ هڪ شاخ نمي آئي ۽ ٻيءَ شاخ سان ڳلي ملي جدا ٿي ويئي، ڄڻ زنده پير تان هڪ لهر هلي ۽ ساڄ ٻيلي جي ڏاڪڻ جا پير چهي هلي وئي. ٻه غير واقف اکيون مليون ۽ هڪٻئي کي مبهم پيام پهچائي جدا ٿي ويون. هوءَ ٻيڙيءَ تي وچي رهي هئي، هڪ جل پريءَ جئن. اوچتو رياض کي ياد آيو ته هن کيس کلفتن تي ڏٺو هو!

شرابي

هو پيئندو هو ته جيئندو هو نه ته سندس زندگي موت جئن خاموش هوندي هئي. زندگي! هن ڪيئي ڀيرا خيال ڪيو هو ته آدمي ڇاڙو ڇو؟ صرف انهيءَ لاءِ تہ مصيبت، مرض، ۽ موت جو شڪار ٿئي؟ آدمي ته ڇڏ پر هيءَ ڪائنات وجود ۾ ڇو آئي؟ هي گل صرف انهيءَ لاءِ پيدا ٿيا ته شاخ تي ڇمي، ڦٽي ڦاٽي، مرجهائجي وڃن؟ هي ڏينهن رات، هي واچ مينهن، هي چنڊ تارا، هي سڀ مانداڻ، هي سڀ ڪتراڪ ڇا لاءِ؟ ان لاءِ ته ڏينهن جي روشني رات جي اونده ۾ گم ٿي وڃي، چنڊ تي گرهڻ چانئجي وڃي، تارا ٽٽي لاٽون ڪندا ڪنهن گمنام انڌيري ۾ غائب ٿي وڃن؟ خيال ڪندي ڪندي هو شراب جو پيالو پريندو هو ۽ هٿ مٿي ڪري چوندو هو، "جنهن دئيت هيءَ دنيا پيدا ڪئي تنهن جي نالي" ۽ پوءِ ڪيٽ ڏيئي پي ويندو هو. شراب خاني خراب! پر شراب ڪان وڌيڪ هيءَ سڄي دنيا خراب هئي. هيءَ بي انصافي، بدصورتي ۽ بدانتظاميءَ جي دنيا! شراب سندس جان ۾ عجيب جوش پيدا ڪندو هو. هو آئي جهومندو هو، ڳائيندو هو، سٽيون وڃائيندو هو. هوش ۾ ڪيس شاعرن کان نفرت هئي. جي لفظن جي بازيگريءَ ۾ عمر وڃائي ڪڍيون هٿن، تن سان محبت ڪيئن هوندي! شاعر، آهي خود فريب مداري! پر جڏهن هو پيئندو هو تڏهن ڪيس راڳ مان بيحد لطف ايندو هو. سندس روم روم ۾ راڳ جي لهر ڊوڙي ويندي هئي، سندس انگ انگ بحر وزن تي هلندو هو.

هوش ۾ هن ڪي مصورن لاءِ تڪار هئي. ڀلا ڇا رکيو آهي شفق جي رنگ ۾! اسپتال ۾ نرس نمونيا جي مريضن جي ڇاتيءَ تي پلستر رکندي آهي، سونهري پلستر! شفق جو

رنگ ان پلستر جـي رنگ کان ڇا ۾ بهتر آهـي! ڇالاءِ اهي بيوقوف ڪلاڪار ڪلاڪن جا ڪلاڪ آسمان جي گهراين ڪي تڪي، ڪاغذ تي رنگ ٿڦي، پنهنجا احساس پيا ڇـٽين! پر جڏهن شراب جي ڇـڪي چاڙهيندو هـو تڏهن سندس دل ٿيندي هئي ته وڃي سمنڊ جي ڪناري تي ڊوڙون پايان، سج جـي پوئين رنگ جي جهلڪ ڇني وٺان، ڇولين جي جواني ۽ مستي ڪسي وٺان، جهوليان، لهرايان، ۽ ناچ ڪريان.

هو چوندو هو ته دنيا جا وڏا ماڻهو سڀ بيوقوف آهن. عام ماڻهو ڪانئن محنت ڪرائي سندن ساراه ٿا ڪن. ڪهڙا نه سياڻا آهن اهي عام ماڻهو! پاڻ اصل محنت نه ٿا ڪن پر ٻئي ڪي سندس محنت لاءِ ساراهن ٿا ته جئن هو سڄي عمر سندن خدمت ۾ ڪهندو رهـي. اهـي سياستدان، شاعـر، فنڪار سڀ احمق آهن. سيڻي ڪي عام ماڻهن ساراهي ڪاٺ جـو الو بڻايو آهي. هو سياڻو هو ۽ ان ڪري هن ٻه وڏي ماڻهوءَ ٿيڻ جي تمنا نه ڪئي هئي. ڪري ٻـه ڇـو؟ پلا خواب ۽ حقيقت ۾ تفاوت ڪي ڪهڙو آهي! شراب جي مدهوشيءَ ۾ هـو پاڻ کي دنيا جو وڏي ۾ وڏو ماڻهو سمجهندو هو. بنا محنت جي وڏو ماڻهو، دنيا جـو پهريون سياڻو وڏو ماڻهو! جـڏهن خمار لهي ويندو هوس تڏهن ڪيس سڄيءَ حالت تي ڪوبه افسوس نه ٿيندو هو. زندگي ٻه ته هڪ خمار آهـي، اها وڏ ماڻهپ ٻه ته هڪ خمار جي لهر آهي، موت کان پوءِ ڇڻ تـه ڪوئي وڏو ماڻهو ٿيو ڪي نه هو. انساني بدن مادي جو ڍهيل آهي ۽ مادي سان ملي ويندو. پـوءِ ڪيئن پتو پوندو تـه هيءَ مادي جـو جزو منهنجي بدن جـي جوڙجڪ ۾ ڪم آندو ويـو ۽ هي ڪنهن وڏي ماڻهوءَ جي.

هو پيئندو هو ۽ جيئندو هو. هوش ۾ ڪيس عورتن کان نفرت هوندي هئي. پلا ڇا رکيو آهي عورت جي ڇاتيءَ ۾؟ ٻـه ڇربيءَ جا ڳوڙها ڏسي، ماڻهو الو ٻڻجي وڃي! عورتون،

اهي بيوقوفيءَ، بڪوات، بيهودگيءَ جا نمونا گهڙيءَ ۾ سياڻي ۾ سياڻي ماڻهوءَ جو سر جهڪائي ڇڏن! هن حياتيءَ ۾ هڪ ڀيرو عشق ڪيو هو. اونهاري جا ڏينهن هئا، سندس محبوبڙيءَ کي ڏينهن جو ننڊ اچي وئي هئي. هونءَ ته هوءَ ڪيس ڏاڍي سهڻي لڳندي هئي. سندس سنهڙا چپ، باداميءَ جهڙيون اکيون ۽ انهن تي ڪجل جون ليڪون هن کي آپي مان ڪڍي ڇڏينديون هيون. پر اڄ هوءَ بي خبر ستي پئي هئي. سندس وات کليو پيو هو جنهن تي مکيون وينيون هيون، سندس اکين ۾ پيليون چيپون هيون، گرميءَ ۾ سندس ڪڇن مان پگهر وهي سندس گهگهريءَ کي خراب ڪري رهيو هو. هن جي سونهن جي احساس کي اهڙو ته ڌڪ آيو، جو وري ڪڏهن به هن ڪنهن عورت سان محبت نه ڪئي. پر جڏهن هو نشي ۾ هوندو هو تڏهن سدو ڪنهن طوائف جي گهر ويندو هو جنهن جا ناز نخرا، هار سينگار هن کي ايترو ته وڻندا هئا، جو ڪيسي ۾ جيڪي به رپيا پيا هوندا هئس سي هو انهيءَ کي ڏيئي ڇڏيندو هو.

هو چوندو هو ته زندگي مون کي فريب ڏيئي رهي آهي ۽ مان زندگيءَ کي فريب ڏيئي رهيو آهيان. مان ”هاڻي“ مان ڇاڻان! ”ڪالهه“ پورو ٿي چڪو، ”سڀاڻي“ اڃا آيو ناهي. پر جي شراب پي مان انهيءَ ”هاڻي“ جي وجود کي مٽائي سگهيس، ته ڄڻ مون زندگيءَ جي سڄي ڍونگ کي ڊاهي وڌو، قدرت جي سڄي ڪارسازيءَ کي شڪست ڏيئي ڇڏي. هو چوندو هو ته اهو شريف آدمي نه آهي جنهن حياتيءَ ۾ آپگهات جو خيال نه ڪيو آهي. هو خود شراب پي روز ”اڄ“ جي زندگيءَ جو خاتمو ڪندو هو.

هو چوندو هو.... وڏيڪ ڇا ٻڌايانءِ، مطلب ته هو گهڻو ڪي چوندو هو ۽ جيڪي چوندو هو ان تي هلندو هو. ڪيس ڪوبه ڪم ڪار نه هوندو هو. ٿوري گهڻي پيدائش، جا سندس

پيءَ جي ڇڏيل ملڪيت مان تيندي هيس، اها شراب جي خريديءَ ۾ وڃائيندو هو. ماڻهو سندس گلا ڪندا هئا، هو ماڻهن جي گلا ڪندو هو. پاڙي وارا کيس گاريون ڏيندا هئا، هو پاڙي وارن کي گاريون ڏيندو هو. حياتي کيس ڌڪو ڏيندي هئي، هو حياتيءَ کي ڌڪو ڏيندو هو.

هرهڪ انسان پنهنجي محدود دنيا جو مرڪز آهي. کهڙو به ڪاڻو ڪوجهو، ٽُندو منڊو هجي ته به پنهنجي زندگيءَ جي ناٽڪ جو هيرو آهي. پر هن جي ننڍڙيءَ دنيا ۾ ڪجهه به نه هو سواءِ شراب جي بوتل جي. شراب سندس جگر، جان، جيري ۾ وسي چڪو هو. سندس حياتيءَ ۾ جو خال هوندو هو ان کي هو شراب سان پريندو هو. ٽپائيءَ تي لٽون رکي سگريٽ دُکائيندو هو ۽ سگريٽ جي دونهين جنهن سڄيءَ دنيا کي ور وڪڙ کائيندو ڏسندو هو. هڪ ڏينهن هو اٺين سگريٽ چڪي رهيو هو ۽ پنهنجي بي معنيٰ حياتيءَ تي سوچي رهيو هو. سوچڻ کان کيس نفرت هئي پر جيترو وڌيڪ هو سوچ کان نٽائيندو هو اوترو ئي وڌيڪ سوچيندو هو. هن جو خيال هو ته انسان هڪ وڏو ڪمبخت ساهوارو آهي. حيوان، جنهن کي ڪابه سوچ سمجهه ناهي، انهيءَ کان بهتر آهي.

”مياٺو،“ ”مياٺو،“ هن هڪ ننڍڙو ٻلي جو پونگڙو ٽپائيءَ هيٺان ڏٺو. هن هٿ وڌائي ان کي کڻيو ۽ ٽپائيءَ تي رکيائينس. آهو جڏهن به شراب پي گوشت ۽ ڊبل روٽي کائيندو هو تڏهن آهو ٻلڙو ٽپائيءَ هيٺان اچي ”مياٺو“ ”مياٺو“ ڪندو هو، پر هن ڪڏهن به ڏانهس ڌيان نه ڏنو هو. جيئن هو گهڙيال جي ٽڪ ٽڪ تي هري ويو هو تئن آها ”مياٺو“ ”مياٺو“ به سندس خيالات ۾ دخل نه ڏيندي هئي. پر اڄ هن جو ڌيان ان ڏانهن اوچتو ڇڪجي ويو ۽ هو ان کي ٽپائيءَ تي رکي، هٿ گهمائڻ لڳو ۽ ڊبل روٽي گوشت ۾ ٻوڙي کيس کارائڻ لڳو. هن کي انهيءَ ننڍڙي جانور کي هٿ گهمائڻ مان جا خوشي ٿي

Gul Hayat Institute

رهي هئي، سا شايد هن کي هن مهل تائين ڪڏهن به نه ٿي هئي.

روز هو انهيءَ ٻليءَ جي ٻچي کي گوشت کارائڻ لڳو. آن جي کير لاءِ هڪ تسري به جدا ڪري رکيائون. جڏهن به ڪيس هوش هوندو هو تڏهن ان ٻليءَ جي ٻچي سان راند ڪندو هو. هن به ٿي ڪينهون آڏايا هئا، جي ان جي اڳيان ڦٽي ڪندو هو ۽ ان کي ڪينهن تي پنهنجا ننڍڙا ، نرم گدين وارا پير رکندو ڏسي خوش ٿيندو هو. ڪائنس دنيا جو بي معنيٰ وجود، سماج جي بيهودگي، انسان ذات جي ڪميڻائي وسري ويندي هئي. هينئر سندس دل ۾ نفرت جي ڪڙي جذبي بجاءِ مٺو مٺو لطف هوندو هو. هن ٻليءَ جي ٻچي جي ڳچيءَ ۾ گھنگھرو ٻڌا ۽ انهن جي ڇم ڇم مان ايترو مزو ايندو هوس جو سندس روح نچڻ لڳندو هو.

هاڻي هو جيئندو هو ۽ پيئندو هو. هن جي جيئڻ جو دارومدار شراب تي نه هو. سندس زندگيءَ جي خال کي ٻه شيون پري رهيون هيون. شراب جي بوتل ۽ ٻليءَ جو ٻچو. آهو ننڍڙو خوبصورت جانور سندس زندگيءَ ۾ معنيٰ پيدا ڪري رهيو هو. هو اڳي کان گھڻو وقت هوش ۾ رهڻ لڳو ۽ اهو سمورو وقت هو انهيءَ بي سمجهه حيوان کي پيار ڪرڻ ۾ گذاريندو هو. آهستي آهستي هو شراب جو واهپو گھٽائيندو ويو. هڪ بوتل، چار پيگ، ٻه پيگ، هڪ پيگ.... ان ريت هن پنهنجي عادت کي ڪيتري قدر مٺائي ڇڏيو. هاڻي کيس شعر، فن، حسن، محبت، دوستيءَ سان به دلچسپي ٿيڻ لڳي هئي. هن ڀيرين دوستي مون سان رکي. هڪ رات سندس ڪنڌ ڪپي وئي هئي، سو خيال ڪيائين ته ٻليءَ جي ٻچي کي ڦکو کير ڪيئن پياريان. اچي منهنجو در کڙڪايائين. منهنجي زال در وجهي لاٿو ته الاجي ڪير هڙزو ڪمهلو آيو آهي! هن کي ڏسي واڙزي ٿي وئي ۽ اچي مون کي چيائين ته هي چنڊال هن مهل ڇو آيو آهي؟ جيستائين مان وڃان ٿي وڃان تيستائين هو اندر گهڙي آيو ۽ چيائين، ”معاف ڪجو، مون کي ٿوري ڪنڊ ڪپي.“ مون کي هن

Gul Hayat Institute

جي حال تي تعجب آيو ته ڪُل ٻه. پر هن جون ڳالهيون ٻڌي مون کي هن سان همدردي هوندي هئي. سو هن کي ڪنڌ ڏيندي مون چيو، "پيو ٻه ڪجهه کپي؟" "نه، مهرباني. مون کي پنهنجو ته خيال ڪونهي، مان ته ڦڪو پي سگهندو آهيان، پر هن معصوم حيوان کي ڦڪي کير پيارڻ تي دل نه ٿي، سو توهان وٽ لنگهي آيس. تڪليف معاف ڪجو." هن چيو. مون کي اها ڳالهه اهڙي ته عجيب لڳي، جو مان هن جو دوست ٿي ويس. هو هاڻي سڌري رهيو هو. شراب گهٽ ڇڏي ڏنو هئائين. زندگي ٺاهڻ جا ويچار ڪندو هو. ماڻهن کان نفرت نه ڪندو هو. پر مون کي هن جي انهيءَ ٻليءَ جي ٻچي سان ايتري محبت نه وڻندي هئي. مون چاهيو ٿي ته هو ماڻهن جهڙو ٿئي ۽ اهي چريائيءَ جون ڳالهيون ڇڏي ڏئي.

ڪلهه هو مون وٽ آيو ۽ چيائين ته "اياز! ٻوتل ٽپائيءَ تي رکي آيو آهيان. منجهس پوئون پيگ بچيو آهي. اڄ مان اهو پوئون پيگ پي اِن ٻوتل کي پٽي ڦٽي ڪندس ۽ وري شراب نه پيئندس. تون مون سان هل ته مان تنهنجي منهن تي انجام ڪريان." مان يڪدم هن سان گڏجي آيس ۽ اڃا اندر گهڙياسين مس ته هن رڙ ڪئي. هو زمين تي ڏسي رهيو هو. ٻوتل فرش تي ٽڪريون ٽڪريون ٿي پئي هئي ۽ ٻليءَ جو ٻچو رتو رت ڦٿڪي رهيو هو. آن شايد ٽپائيءَ کي ڌوڏيو هو جنهن تان ٻوتل ڪري پئي هئي ۽ آن کي شيشيون لڳيون هيون. هن ٻليءَ جي ٻچي کي کنيو ۽ کيسي مان رومال ڪڍي رت اگهيائينس. ٻه ٽي ڏينهن هن ان جي دوا ڪئي پر زخم روز بروز وڌندا ويا ۽ ڳوڙها ٽمندا ويا ۽ ٽن ڏينهن کان پوءِ اهو ٻچو مري ويو. سندس بدن تي زخم هئا، ڳوڙها انگوري شراب جهڙا.

Gul Hayat Institute

نظيران

دريءَ جي ڀڳل شيشي مان ٿڌي هوا ٿـي آئي، رڪي رڪي عبدالغفور جي بدن ۾ سياٽو پئجي ٿـي ويو. لوئي، جا واري سان ڪپهيءَ ۽ ٻانهن تان لهي ٿي ويس تنهن جو پلئه ڪلهي تان اچلائي، ۽ عينڪ جا نڪ تان واري سان ڪسڪي ٿـي ويس، سا هٿ سان مٿي ڪري، اکين تي ڪُڀائي، هو لکڻ ۾ محو ٿي ٿي ويو. ”اڄ جهڙو سيءُ تـه سڄيءَ عمر ۾ نه پيو آهي،“ هن مس ڪپڙيءَ ۾ ڏسندي چيو، جنهن مان مس ڪپي چڪي هئي. وڪيل جي منشگيري ڪئي، ڪيس پاڻيهتاليهه سال ٿيا هئا. اهڙيون هن ڪيئي درخواستون لکيون هيون. قلم رکي، هـن ٿڪل آڱريون ٻ گهيريون. عريضيون لکـي لکي، ڪيس ڪاپي ڪري ڪري، سندس هٿن جون رڳون بـه نيريون ٿي ويون هيون. نيري نيري رڳ، ڇڻ فاؤنٽين پين جـي رٻڙ ۾ ڪنهن مس ڀري هئي، سندس هٿ جي سڌين هڏين تي وراڪا کائيندي ٿي وئي. ڪنهن وقت انهن هٿن تي ماس چڙهيل هو، ٻولائتا، گورا هٿ!

هن کي ياد آيو ته ڪئن نظيران کي چپاٽ هنئي هئائين، جا ڪجهه وقت ته رسي ويٺي هئي ۽ پوءِ روئي چيو هئائين تـه ”زندگي ڏسي ٿو مارين، رضا الله جي!“ اڄ ڪيترو نـه ڪيس نظيران تي رحم ٿي آيو. ويچاريءَ پيءُ جـي ته سانڀر ۾ شڪل ٿي نه ڏٺي هئي. ماءُ بـه سندس شاديءَ کان سال پوءِ مري وئي. انسان جي دل ۾ ڪيڏي نه محبت ٿي ٿئي! پيءُ ماءُ سان، مٽ مائٽ سان، ڌيءَ ويٽ سان، پاڙي اوڙي سان! پر نظيران جـي محبت ايتري ٿي محدود هئي جيتري گهري. هن جو دنيا ۾ غفور کان سواءِ ڪوبه نه هو. هو سندس سوٽ

Gul Hayat Institute

به هوگهوٽ به هو. محبت، ايتري اندي محبت، جو هوءَ غفور
ڪان اڳ ڪائينديءَ نه هئي توڙي به به رات جا وچي وڃن، ۽
هي وري ٻي ٻي ٻڄهن تائين پنگ جي جمني پي، وڏيري ڪريم
بخش جي اوطاق ۾ تاس کيڏندو هو. هڪڙي پيري پڳهت تي
ڏيـي وڃي ويس. پڳهت بـ ڪو ڳانو ٿي! ڪات هو ڪات!
پوپون سهڻيءَ جو ٻيت ته اهڙو هيائين! ابوءَ! چي، ”ٻگها جي
پيٽن جا، ڪلها تن ڏناس!“ سڀ زارو زارٿي رنا، چڻ ڪنهن
جگري دوست جو جنازو سامهون ٿي وين. غفور به قميص جي
پاند سان ڳوڙها اگهندو گهر آيو، پر گهر جي چائنٽ ٽپيو ته
چڻ ورق وري وياه ”نظيران، او نظيران،“ هن ڪڙڪي سان
سڏيو. جواب ايندو نه ڏسي، هو چڪي ڏانهن ويو. ڏٺائين ته
کير جو لوٽو اونڌو پيو هـو ۽ زمين تـي کير هاريو پيو هو.
سمجهائين ته اِهي ٻليءَ جا ڪم هوندا. پوءِ تـ سندس غصي
جي حد نه رهي. پر ڪري چڀاٽ هيائين نظيران کي، جا کٽ
جي هڪ پاسي تي مٺيءَ ننڊ ۾ ستي پيئي هئي. ويچاري ڏڪ
ڪائي چرڪ پري اٿي، ويتر جو هن رڙ ڪيس ”چنبي اجان
رات مس تي آهي ته ڦوڪون ٿي ڏئين،“ تـ اڳو پوءِ حوصلا
خطا ٿي ويس. آها رات ڪيس اڄ به ياد ٿي آئي. ڪهڙي نه
غريب هئي نظيران! ويچاريءَ ٻه سال به جواني نه ماڻي. ڏس
ته سهين پنهنجي شيءَ جو ڪو قدر نـ تو ڪري! مفت ۾
ملي هئي سو مارون سهي سهي، چپ پيڪوڙي، اکيون اگهي
اگهي ڀري ويئي. پڇاڙيءَ جو ٻار به مئو ڄاڻس. مٺيءَ مٽيءَ
جي نشاني به نه رهي.

عبدالغفور پاڻي ڪُنڀڙيءَ ۾ وجهي، ان کي هٿ ۾ ڦيرايو
جئن پاسن لڳل مس پاڻيءَ سان ملي وڃي. تب کي نُهن تـي
سدو ڪري وري هو لکڻ ويٺو. اڃـا اڌ پنو مس ڪنيو هئائين
ته ڏيئي مان وٽ جون پوپون ڇيهون نڪرڻ لڳيون. هن ڪاغذ
رکي تيل جـي شيشي ڳولي. ايتري ۾ ڏيئو به پڙڪا ڏيڻي،

Gul Hayat Institute

وساميِ ويو. عبدالغفور ڪٽ سان ٽاپو ڪاڙهي، گوڏي کي هٿ وٺي ويهي رهيو. ”جيئن سڙهيءَ جو ڏاڪو وڏو تيئن وڌيڪ ڳڻيديون، جيئن عمر وڏي تيئن وڌيڪ مونجهارو“ هن سوچيو. خير، مان ايڏو وڏو ته نه آهيان. ته به پريا پنجي ويا آهن، سڄي عمر نه ماٺيو نه چوڙيو. ويچاريءَ نظيران ڪيئي ڀيرا ته چيو هو ته سونيون چوڙيون گهڙائي ڏينم، پر ان وقت ڇپت ڪٿي هئي- عاج جي ٻانهين ۾ ته چڻ اک ئي نه ٻڌيس. چي ”اڄ نوان فيشن آهن، اڄ عاج عيب آهي.“ هن مٺيءَ نظيران تي خار ڪاڏي. سندس خار ۾ آها غضب ناڪي نه هئي، ٽنهنڪري چڙ چئجي. هن کي ياد آيو ته ڪيئن اطلس جي سٿڻ ۾ ته چڻ پري لڳي رهي هئي. مٿان وري زريءَ سان ڳچيءَ ڀريل چولو. هن ائين محسوس ڪيو چڻ نظيران سان شب برات جو ڀينگهي ۾ ٿي لڏيو. جهرمر جهرمر ڏيئا هوا ۾ ٻري رهيا هئا ۽ اڃوڪي ڏيئي جئن وسامي نه ٿي ويا. اڄ رات ڪنهن نه ڪنهن وقت هي دلن جو سڀ پاڻي ڪير ٿي ويندو، هنن ٻنهي سوچيو هو ۽ دلو پاسي ۾ رکي، هڪٻئي سان رهائيون ڪرڻ ويٺا هئا ته اتي ئي ننڊ اچي ويئي هين. ڪيس ياد آيو ته ڪيئن آسمان ۾ ڀڄڙ تارا ڏسي ڪيس نظيران ٿي چيو ته انهن کي شيطان ڊيڪائي ڀيو آهي. ۽ هن انهيءَ رات خواب لڌو هو، هڪ ڀيانڪ، ڪنباڻيندڙ خواب، جنهن ۾ هڪ چمڪندڙ ڏاڙهيءَ وارو ڀوت ڪيس ڊيڪائي ڀيو هو. هڪ ڀيري وري هنن ڪمانڊي ۾ ڪاري ٻلي ڏٺي هئي. چوندا آهن ته ڏائڻ ڪڏهن ڪاري ٻلي ٿي ايندي ۽ ڪير جهڙي اچي شيءِ ڏسي ماڻهو ٿي پوندي آهي.

هن پريان ماڻهو ڏٺو جو هيڏانهن ڇڙيو پريو ٿي. پوءِ ۾ اکيون ڦاڙي وري ڏٺائين. منٽ کان پوءِ ڪيس ڪپڙو هوا ۾ اڏامندو نظر آيو. ”سٿڻ آ،“ هن جي ڦڪيءَ ڪل سرد فضا ۾ ڪنجهي جو آواز پيدا ڪيو، ۽ ڪيس وري اطلس جي سٿڻ ياد آئي، نظيران جي لسي لسي، نرم نرم، ملايم اطلس جي سٿڻ!

Gul Hayat Institute

سندس بدن ۾ وري جواني اڀرڻ لڳي جيئن مٿان ڇت ۾ ڪونڌا ٻوڙي رهيا هئا. هن کي پاڻ تي خار آيا ته ڇو نظيران کي ماريندو هو. هن اڄ محسوس ڪيو ڄڻ نظيران جي وارن تي هٿ ڦيري رهيو هو ۽ کيس پرچايائين ٿي. کيس ياد آيو ته نظيران جا وار، جي چيلهه ڪان به هيٺ پوندا هئس، سي ڪٽن ويم ۾ ڪمزوريءَ سبب ڇڻي ويا هئا. سونهن به ڪنهن ڇڙڪو آهي. هن جي بدن ۾ ڌرڙي ايري ويٺي. سونهن! نظيران بيشڪ سهڻي هئي. سندس سچي ڇپ جي پرسان ڪارو ترو ڪهڙو نه سهڻو لڳندو هو! ڳلن تي به ڏي ماتا جا سيمرا هيس پر ماس پرجڻ ڪري اهي اڻ لڪا داغ غضب جي ڪشش پيدا ڪندا هئس. نظيران ڪهڙي نه ڇڳي هئي. هڪ پيري نظيران ميٽ ۾ ڏهي وجهي، وارن جي چيڙه لاهڻ لاءِ اهو سچو مٽي کي ڏڻيو هو. هن کيس ڏٺو هو ته ڄڻ ڪرامت وٺي وئي هيس. پر جڏهن وهنجي سهنجي هوءَ گلاب جو گل ٿي آئي هئي ته ڪهڙي نه ٿي وڻي! سندس ڳلن جو زيتوني رنگ ڄڻ ٿڙي پيو هو. نظيران جي سونهن ته نهي، پر سياهه ته ڏس! ويچاري به سڏڪا پيري، نڪ سڪي، ڪم ڪار ۾ لڳي ويندي هئي. اڄ جون زالون اهڙيون ڪٿي آهن؟ زبان اٿن ڪلهن تي. شڪل وري ڪهڙي اٿن. نظيران جي جتيءَ برابر به نه ٿينديون. هن جهڙي پيري پيري، ڇهنب دار ڇاتي اڄ ڏر ۾ ڏي نظر نه ٿي اچي. غفور جي رت ۾ ماڪوڙيون ڊوڙڻ لڳيون. هن خيال ڪيو ته جي اڄ نظيران هجي ها ته وڪيل صاحب جي ٻه-گهوڙيءَ گاڏيءَ تي وٺي، لڪ ڇپ ۾ سئنيما ڏيکاري اچانس ها. ڪنهن کي خبر ٿورو ئي پوي ها- هن کي ٽيون ڏينهن وارو کيل ياد آيو جنهن ۾ هيرو پنهنجي محبوب کي گهوڙي تي ڪٽي ڏي ويو. کيس اوچتو ياد آيو ته ڪٽن نندي هوندي هو گهوڙو ٿيندو هو ۽ سندس سوٽ نظيران ڇمڪي ڪٽي، کيس هڪليندي هئي. ننڍي هوندي جون عجيب ڳالهيون آهن. غفور من ڏي من

Gul Hayat Institute

۾ جهونگاريو، ”جهونا ٿيا جهاز، ست نه جهلن سڙهه جي.“ ڪيس ياد آيو ته ڪٿي نه ڪاغذ جي ٻيڙي ٺاهي، هو ۽ نظيران گندي پاڻيءَ جي موريءَ ۾ هلائيندا هئا.

هڪڙي ڀيري مک ماري، ڏاڳي ۾ ٻڌي، ڏينهوءَ جي اڳيان رکي هٽائون ۽ ڏينهو ان کي جهٽي ڏاڳي سوڌو اڏاميو پئي، ڄڻ ننڍڙو هوائي جهاز تي لڳو. اوچتو ڪيس مورت ياد آئي جا هن نبو حجم جي دڪان ۾ ڏٺي هئي جنهن ۾ هوائي جهاز کي هيٺان هڪ سپاهي بندوق هڻي رهيو هو.

اهي سپاهي وڙهن ڇو ٿا، هن خيال ڪيو. جنگ ۾ وڏي ڇريائي آهي. هن اخبار ۾ پڙهيو هو ته چيناڻي پاڻ ۾ وڙهي رهيا آهن. هڪ گهر ۾ رهي، پاڻي پاڻ ۾ وڙهن، ان کان وڌيڪ ته ڇريائي ٻي دنيا ۾ ڳولي لڀي. پر ساڳي وقت هو به ته هڪ گهر ۾ رهي نظيران سان وڙهندو هو. غفور لڄي تي سوچيو، هاڻي جيڪڏهن نظيران هجي ته جيڪر اصل نه مارياس- اصل نه. هاڻي ته مان هزار رپيا ميڙيا آهن جيڪر سونيون چوڙيون گهڙائي ڏيانس، راضي نه ٿئي ته جهومڪيون به گهڙائي ڏيانس. ست روپيا وڌيڪ لڳندا. ڪا وڏي ڳالهه نه آهي. هن ڏٺو ته نظيران آئيني اڳيان جهومڪيون پائي رهي هئي. ”ڏس ته سهڻين؟“ نظيران چيو. ”ڪنن جا سوراخ ڏي ڄڻ پورجي ويا آهن.“ سونيون جهومڪيون سندس اکين اڳيان ائين تجلا ڏيڻ لڳيون ڄڻ انڌاري رات جو اوچتو جهڙ لهي وڃي ۽ تارا ٽمڪندا نظر اچن. هن اٿي اڳٽ مان چاپيون چوڙي پنهنجي پيتيءَ مان سو سو جا ڏهه نوٽ ڪڍيا. اونده ۾ به هو انهن تي بادشاه جي تصوير چڱيءَ طرح ڏسي رهيو هو. هن سوچيو ته ٻيو ڀلا ڇا وٺان. هن خيال ڪيو- سو چوڙين تي، ست جهومڪين تي، اهڙا ڪي ٽين سوين جا ڪپڙا- اطلس جي نرم سٽڻ ڄڻ سندس بدن سان گيسرائيندي هڪ مٺي خارش پيدا ڪندي وئي. برقعو به ريشمي سبائيندومانس، هن ڪاري ملائيءَ

Gul Hayat Institute

جو برقعو ڪيئي ڀيرا نوجوان عورتن کي پائيندو ڏٺو هو. ڪيتري نه ڪشش هئي ان ۾. لئي جو برقعو ته ڄڻ بذوين جو تنبو ٿي لڳو. ”نظيران“ هن ڪجهه ڏاڍيان چيو. ”ماما، مان آهيان عذرا،“ سندس پاڙيسريءَ صابو ڪاسائيءَ جي ڌيءَ عذرا چيو، جا دروازو پٽي اندر آئي هئي ۽ غفور جي اٿ ويهه ڪي حيرت ۾ ڏسي رهي هئي. هن چيو ”ماما، ابا ڪي ڏاڍو بخار ٿي پيو آهي. امان سڏي ٿي.“ چانڊوڪيءَ جي روشني، جا پٽيل دروازي مان اندر ٿي آئي تنهن ۾ عذرا جي ملائي اطلس جي سٿڻ ۽ نوڙي چمڪي رهي هئي. ”اطلس جي سٿڻ، نوڙيءَ جي چمڪي،“ غفور دروازو ڏيندي وحشين جئن جهونگاريو ۽ عذرا جي وارن تي هٿ گهمائڻ لڳو. چار پنج منٽ هو ائين بيٺو هٿ گهمائي رهيو هو. اڃي جوان ٿي آهي، هن سوچيو، ٻارهين ورهين جي ٿي آهي، باقي ڪو سال ڏيڍ. هاڻي تو پٺس ڪان سگ گهران. وٺندو چار پنج سو. هن وارن تان هٿ لاهي، عذرا جي نوڙيءَ تي آندو. نوڙيءَ جي چمڪي تان هٿ ڪري، عذرا جي اطلس جي سٿڻ تان گيسرندو اڃي پنهنجي سٿر تي لڳس. اطلس جي سٿڻ، نرم نرم، لسي لسي، ملايم اطلس جي سٿڻ!

Gul Hayat Institute

سفيد وحشي

آس ۾ تارا چمڪي رهيا هئا. پريان ساحل تي چٽ چانڊوڪيءَ جو پڙاڇو ڇانيل هو. ڇوليون ڪناري تي اچي واريءَ سان ملي ٿي وييون ۽ سندن رنگ چٽو پگهريل سوني جي جهلڪ ڏئي رهيو هو. دور آسمان ۽ سمنڊ نيري افق ۾ ملي ٿي ويا. صديق ڪناري تي بيٺي جهلي. سنهي چار ۾ سفيد مڇيون ڦٿڪي رهيون هيون ۽ سج جي روشنيءَ ۾ چلڪيون ٿي. ٻن چئن ڪڪن يا سرمائن ۾ ساه هيو باقي ٻيون سڀ آڌيون ٿي وييون هيون. وڏيون، وڪري جهڙيون مڇيون چونڊي صديق ڪاريءَ ۾ رکندو ويو ۽ باقي ننڍڙيون، ڪچيون مڇيون ڪناري تي ڦٽي ڪندو هو. ڪاري ڪپڙي سان ڍڪي هن سگريٽ دکايو. سندس نگاه پريان جهاز جي چمنيءَ تي هئي جنهن مان دونهون نڪري رهيو هو. ڪلفٽن تان ڪياماڙيءَ جا جهاز چڱيءَ طرح ڏيکاربا آهن. هن کي جهاز ۾ خلاصيءَ جي حياتي نه وڻندي هئي، جيتوڻيڪ هن جا ٻئي ڀائر اتي ڪم ڪندا هئا. سندس طبيعت آزاد ۽ تنهائي پسند هئي. ڪيئي ڀيرا هن چاهيو هو ته روشن منار ۾ بتي ڏيکارڻ جي نوڪري ڪريان. شام جو جڏهن سج ڏيري سمنڊ ۾ غائب ٿي ويندو هو ۽ شفق جي سونهري رنگ پاڻيءَ جي نيري چٽ سان ملي هڪ عجيب سمو پيدا ڪندو هو، تڏهن هن جي دل ۾ ڪيئي امنگ اٿندا هئا. سمنڊ جي گهرائيءَ جئن، بي انت، اڻ ميو، اونها! ان وقت هو پنهنجي دل ۾ هڪ خال محسوس ڪندو هو، سندس احساس کي هڪ بي معنيٰ ڪتڪتائي بيتاب ڪري ڇڏيندي هئي.

اڄ ـــ هو اٿي بيٺو هو ٻيڙيءَ تي لٽ لڪي، پريان پاڻيءَ ۾

Gul Hayat Institute

ڏڪريون ڏسي رهيو هو. هن سگريٽ جو دونهون نڪ مان ڪيندي چرڪ ڀريو. خيالات جي رو ۾ هن کي پتوڏي نه پيو هو ته سامهون گلان مڇيون، جي هن ڦٽي ڪيون هيون، سي ميڙي رهي هئي ۽ ڳائي رهي هئي. جڏهن نه لنگر ٻيڙيءَ مان اُڇلبو آهي ۽ وڃي واريءَ ۾ کپندو آهي تڏهن اڄ گلان سندس دل ۾ کپي وئي. هن اڳ ۾ به ڪيئي ڀيرا کيس ڏٺو هو پر اڄ الاجي ڇو هن جو چهرو ائين غير معمولي طرح چمڪي رهيو هو. هن جا وار هوا ۾ لهرائي، غضب جي ڪشش ڪري رهيا هئا. هوءَ هڪ ننڍڙيءَ سرءائيءَ جڏهن تي لڳي. سهڻي، سنهڙي، لچڪيل، چلڪيل! گلان هڪ وارو آڏيءَ اک سان هن کي ڏٺو ۽ پوءِ مڇين ميڙڻ ۾ محو ٿي وئي. هن جو پيءُ ڪلفٽن تي ريسارنٽ پرسان ڪوڏ وڪندو هو ۽ هو رهندا به ميربحرن جي وڙهي ۾ هئا. روز هوءَ ڪناري تان مڇيون ميڙڻ ايندي هئي، جي هو ڏينهن رات ٽري چانورن سان کائيندا. هميشه وانگر هوءَ اڄ به آئي هئي ۽ پنهنجي ليءِ ۾ جهونگاريائين به ٿي ۽ مڇيون به ميڙيائين ٿي. صديق ٻيڙيءَ مان چار ڪڍي گلان کي چيو، ”گلان هي چار ته پٽاراءِ.“ گلان ڪاري رڪي، چار کي ٻن ڪنڊن کان جهليو ۽ پوءِ ٻنهي آهستي نوڙي ڌرتي تي چار پٽاريو. ۽ پوءِ هو ڪاري ڪٺي وڃڻ لڳي. صديق کيس ٻانهن کان جهلي چيو، ”گلان ڪيڏانهن؟“ گلان ڦيريون ته هڪي ٻڪي ٿي وئي پر پوءِ جهٽڪي سان ٻانهن ڇڏائي وڃڻ لڳي.

ٻئي ڏينهن هن سنهيون سنهيون مڇيون گلان لاءِ رکيون. گلان کي ايندو ڏسي هن اهي مڇيون ڪناري تي ڦٽيون ڪري ڇڏيون. گلان ايڏيون وڏيون مڇيون ڏسي ڦيريون ته عجب ۾ پئجي وئي پر پوءِ صديق ڏانهن ڏسي مرڪي. اڄ صديق کيس ڪجهه نه چيو. ڇوي به ڇو؟ مڇي خودبخود چار جي ويجهو اچي رهي هئي.

Gul Hayat Institute

روز بروز صديق جـي گلان سان دوستي وڌندي وئـي. پهريون مرڪ پـوءِ چرچو پـوءِ ڳل اُتـي هلڪي ٽڪ، پوءِ ڪتڪتائي، پوءِ.... هاڻي هو پنهنجي زندگيءَ ۾ خال محسوس نه ڪندو هو، منجهس اڳين اُپاڻڪائي ۽ اڪيلائي نـه رهي هئي. هو ڪناري تي چار لاءِ نوڙي وٺندي خيال ڪندو هو ته گلان سان شادي ڪندس، ٻار ٿيندا، انهن کي ونجهه هلائڻ، ڄار ڳنڍڻ، ترڻ تڙڳڻ سيکاريندس، انهن لاءِ ٽڪريءَ تـان ڪيمي ڪوڏ، سپون، ناد ميڙي ايندس ۽ ائين هـيءَ زندگي، هيءَ ٻيڙيءَ جـو ٻور، سک سانت سان گذري ويندو. گلان هينئر سندس روح ۾ رمي چڪي هئي.

ڪڏهن ڪڏهن هو شام جو گلان کي ٻيڙيءَ تي سير ڪرائيندو هو. سڙه چاڙهي، پوءِ ٻيڙيءَ کـي هوا جي رخ تـي ڇڏيندو هو ۽ پاڻ گلان جي سامهون ويهي ڳائيندو هو.

”پرين ويا پرڏيهه، اسان جا پرين ويـا پرڏيهه!“ منهنجو پرين ته منهنجي سامهون ويٺو آهي، هو دل ۾ ويچاريندو هو، پر الائي ڇو، گلان جي ويڇڙائيءَ ۾ به کيس دوري نظر ايندي هئي. سج ٽڪريءَ پٺيان ڇپي ويندو هو ۽ سون رنگ آڪاس ۾ ٽڪريءَ جي چوٽي هڪ بخشيل روح جئن ڏيکاري ڏيندي هئي. سامونڊي پکين جا وار پر ڦڙڪائيندا دور ٽڪري ويندا هئا. دور، اُفق جي هن پار، جتي صديون انسان جي بوءِ به نه آئي هئي، جتي نه ميلاپ هيو نه وڇوڙو، نه ويڇڙائي نه دوري، نه صديق نه گلان، جتي صرف وحدت هئي، نيري نيري يڪرنگي! اونده آس پاس ڇائنجي ويندي هئي، پاڻي گهاٽو نيرو ٿي ويندو هو ۽ شفق جي پوئين سرخ ليڪ ڪارنهه جي تهن ۾ گم ٿي ويندي هئي. هو سڙه ڦيرائي ڪناري جو رخ ڪندو هو. گلان ٻيڙيءَ جي هڪ پاسي ٻانهن هيٺ ورائي لپ ۾ پاڻي کڻندي هئي. لپ! لپ! پاڻي هن جي ٻانهن سان لڳي ڇلڪو ڪائيندو هو ۽ هـوءَ ٽهڪ ڏيئي ڦينگن ڪان منهن پـري ڪندي هئي.

Gul Hayat Institute

صديق سڪان کي هٿ ڪان وٺي، ٻيڙيءَ جي مهاڙيءَ تي پير رکي، اونده جي بي انت گهرائيءَ ۾ گهوري ڏسندو هو. سمنڊ جو منهن، ٿڌو شور سندس بدن ۾ سيسرات اپاريندو هو. سڄي ڪائنات طلسماتي ٿي ويندي هئي. آسمان ۾ ستارن جي جهڳم-مڳم، پريان منهوڙي وٽ ٻتين جي جهرمر، ماحول تي ڄڻ جادوءَ جو چار وڇائي ڇڏيندي هئي. پاڻيءَ ۾ تارن جو عڪس لهرائيندو هو ۽ هو ڀانئيندو هو ته، ڄڻ آسمان سمنڊ ۾ ٻڏي ويو آهي، ڄڻ سندس ٻيڙي عرش تي هلي رهي آهي، گلن هڪ فرشتو آهي ڪنهن ڏورانهين ڏيهه جو، ڪنهن فردوس جي پارنهن دريءَ جي حور!

صديق هميشه جئن مڇي قاسائي ڪناري تي چار پٽاري رهيو هو، ته هن وڏا ڌڪا ٻڌا ڄڻ ته پريان ٽڪريءَ کي ڪنهن بم سان اڏائي ڇڏيو. هن زندگيءَ ۾ اڳي ڪڏهن به اهڙا دهشت انگيز ڌڪا نه ٻڌا هئا. هو اڃان انهن تي غور ڪري رهيو هو، ته پريان ريسٽارنٽ جي طرف شور ٻڌائين ڄڻ ته ڪو وڏو فساد ٿيو هو. تعجب وچان هو چار اتي ڦٽو ڪري ريسٽارنٽ طرف ويو. اٺ ڏهه گورا سولجر هندستانين کي گاريون ڏئي رهيا هئا، ۽ هندستاني گونگا، گم سم ٿي، هنن ڏانهن ڏسي رهيا هئا. هن ريسٽارنٽ جي نوڪر کان پڇيو ته ”ڇا آهي؟“ جنهن کيس ٻڌايو ته گورا سولجر هندستاني خلاصين سان وڙهيا هئا ۽ ”هندستان“ جهاز کي باهه لڳائي هئائون. صديق جون وايون بتال ٿي ويون. هن جا ٻه ڀائر ”هندستان“ تي نوڪري ڪندا هئا. ”پوءِ ڇا ٿيو“ ڪندو، هو نوڪر کي ٻانهن کان وٺي ڌونڌاڙڻ لڳو. پر نوڪر گوڙ سمجهڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو ۽ هن ڏانهن ڪن نه ڏنائين. صديق ٽڪڙو ٽڪڙو موٽي آيو ۽ مڇيءَ جي ڪاري ڪٽي وچي گهر رکيائين ۽ پنهنجي اڌوراٽي سائيڪل تي چڙهي شهر ڏانهن هليو. ڪچهري روڊ تي ڪيترا ڪاليجي ڇوڪرا ڏٺائين، جي جهنڊا کڻي ”انقلاب

زنده باد،“ ”هندستان آزاد“جا نعرا هڻي رهيا هئا. هن سائيڪل تان لهي هڪ ڇوڪري ڪان ابهري آواز ۾ پڇيو، ”هندستان جهاز جو ڇا ٿيو؟ منهنجو پياءُ بـ اتي خلاصي هو.“ ڇوڪرا سندس چوڌاري مڙي ويا ۽ هڪڙو چوڻ لڳو تـ ”اهي گورا، اهي سفيد وحشي اسان جي زندگيءَ کي تڇ پيا سمجهن. هو سمجهن ٿا تہ اسان ذليل آهيون، غلام آهيون، ڪارا آهيون....“جوش ۾ سندس ڳل ڦوڪجي ويا ۽ هو وڌيڪ ڪجهہ چئي نہ سگهيو. صديق ڪجهہ سمجهي نـ سگهيو، هن ڪي تہ پنهنجي پياءُ جي خبر رکڻي هئي. هو سائيڪل تـي چڙهيو ۽ بولٽن مارڪيٽ ۾ آيو جتان کيس خبر ملي تہ کياماڙيءَ ڏانهن دڳ بند هو. هن کي اتي سچو احوال معلوم ٿيو تہ ڪئن بحري ٻيڙي وارن پنهنجون گهرجون پيش ڪيون هيون ۽ اضافي جي بدران کين گولين جو شڪار ڪيو ويو هـو. هو سائيڪل تـي چڙهي موٽي رهيو هو، تہ صالح کي منگ ڦلي وڪندو ڏٺائين ۽ هٿڻبل ڦيرائي آيو انهيءَ وٽ. صالح هن کي ڏسي اچي ڦٽو. چي”هي انگريز ڏاڍا ظالم آهن، ڪو انسان تي کهڪاءُ نہ ٿو اچين.“ ۽ پوءِ رڙ هارڪي جوش ۾ اچي کيس ٻڌايائين تہ سندس پياءُ بہ زخمي ٿي پيو هو. صالح صديق جـي پياءُ جو سالو هـو ۽ ان ڪري ٻنان ٽيرن جي صبح جـو ٿي پيگو هو تہ خبر رکي اچان. هن صديق کي ٻڌايو تہ عيدگاه ميدان تي انهيءَ انڌير جـي برخلاف ميٽنگ هئي. صديق کيس سائيڪل جـي پٺيان ڪنيون ۽ پوءِ ٻئي آيا عيدگاه ميدان تي. ميدان تي گوڙ گهمسان لڳو پيو هو. هو اڳتي وڌيا تـہ سندن اکين ۾ خودبخود ٺاهہ ٺاهہ ڳوڙها اچڻ لڳا. پوليس ٽيئرگئس تي هلائي. پر ماڻهو چڻ انجام ڪري آيا هئا تہ مرڻو آهي پر ورڻو ناهي. جڏهن گئس هلڻ بند ٿي ٿي،تڏهن ڪنهن تقرير ٿي شروع ڪئي، ۽ سپ ماڻهو ان کي ٻڌڻ لاءِ ٿي ويا. ڪجهہ وقت ڪان پوءِ صديق سمجهيو تہ معاملو ڇا هو. ليڊر وچ ۾ بيهي تقرير ڪري رهيو هـو،

”اسين هندستاني پنهنجا جائز حق گهرون ته اسان کي گوليءَ سان اڏايو وڃي، اسين، جي ظلم ۽ بي انصافيءَ خلاف آواز اٿاريون ته اسان کي ٽيئر گئس هلائي چڙوچڙ ڪيو وڃي! آخر هي انگريز، هي سفيد وحشي، ڪيسين هندستاني عوام جو خون وهائيندا. ڪيسين....“ وري ٽيئرگئس هلي ۽ ماڻهو ٽڙڻ پکڙڻ لڳا. ”سفيد وحشي!“ اهو لفظ صديق جي منجهيل دماغ ۾ گونجڻ لڳو. ”هي انگريز هي گورا صاحب! هي وڏا آفيسر! سڀ سفيد وحشي!“ شام تائين هو انهيءَ ڪشمڪش ۾ ويٺو رهيو. هن اهڙو بغاوتي نظارو ڪڏهن به نه ڏٺو هو. هندو مسلمان سڀ جوش ۾ هئا. سڀ پنهنجي پاڻرن جو خون ڏيندو ڏسي انقلاب لاءِ ڪڙا ٿي ويا هئا. گهڙو پرجي نيٺ وهي!

ڏئي پرٺي مهل هو سائيڪل تي چڙهي گهر وريو. هر ڪنهن چونڪ تي گورا سولجر بندوق ڪلهي تي کڻي بيٺا هئا. هو جيئن پوءِ تيئن پيڊل تي وڌيڪ زور ٿي ڏيندو ويو. فريئر هال، پل، ڪلفٽن.... ڏهن منٽن ۾ هو گهر پهچي ويو. ڪيس اڄ خيال آيو ته گلان اڄ مچي ڪنٽي الاجي نه ڪنٽي! هن اڄ چڱي وڏي سرمائي ڦاسائي هئي، سو ڪيسي مان چاقو ڪڍي انهيءَ جو اڌ ڪيائين ۽ سڌو آيو گلان جي در وٽ. اندر گاسليٽ جي بتي ٻري رهي هئي. ڪجهه گوڙ آيو ۽ هو ڇرڪ پري پوئتي هٽيو. در جي پرسان سيخن سان دري هئي ۽ هن ان مان اندر نظر ڊوڙائي. هن جي دماغ کي چڪر آيو. اندر ٻه گورا سولجر بيٺا هئا. هڪڙي گلان کي ٻانهن ۾ جهليو هو ۽ سندس منهن چمي رهيو هو. ”فائيو رپيز، ناٽ مور“ (يعني پنج رپيا وڌيڪ نه). گلان جو پيءُ ٽٽل ڦٽل اردوءَ ۾ چئي رهيو هو، ”نهين صاحب! پانچ نهين دس. سڀ دس دي جاتي هين.“ (نه صاحب! پنج نه ڏهه. سڀ ڏهه ڏئي ويندا آهن.)

”سفيد وحشي! اسان جي زندگيءَ، غيرت، محبت جا خوني! سفيد وحشي!! سفيد وحشي!!!

سفيد .... سفيد ....“ صديق جو مغز ڦري ويو. هن صدريءَ جي کيسي مان چاقو ڪڍي کوليو، ۽ درکي لت هڻي، اندر ڊوڪي آيو. هڪ، ٻيو، ٽيون! ٽئين ڌڪ سان سولجر ڌرتيءَ تي ڪري، آدم خور مڇيءَ جيان ڦٿڪڻ لڳو.

ڪالهه صديق کي خون جي جرم هيٺ جنم ٽيپ جي سزا ملي هئي. هن کي جهاز جي حيانيءَ کان نفرت هئي، پر هو اڄ مجبور ٿي پنج ڇهه ڏينهن ان تي سفر ڪري رهيو هو، دور هڪ قيد جي ڪوٺڙيءَ ڏانهن، جتي هن کي زندگيءَ جا باقي ڏينهن محنت ۽ اڪيلائيءَ ۾ ڪاٽڻا هئا. هو تنهائي پسند هو ۽ هينئر سڄي عمر کيس تن-تنها ڪاٽڻي هئي، هن انسانيت، انصاف جي خوني دنيا کان دور! دور جتي نه گلان هئي نه ان جو پيار نه ان جي بيوفائي! ”ڇا گلان سچ پچ بيوفا آهي؟“ هن ڪيئي ڀيرا جيل ۾ ان تي خيال ڪيو هو. جڏهن هو ۽ کيس پوئينءَ مهل جهاز تي ملڻ آئي، تڏهن هن جي دل ۾ آيو ته جيڪر هٿڪڙيون هڻي گلان جو مغز ڦاڙي وجهي. پر گلان جي اکين مان ڳوڙها وهندا ڏسي، هن جي دل رحم سان ڀرجي آئي، غيرت جو ڪوڙو جذبو هار کائي ويو. سچ به گلان جو ان ۾ ڪهڙو ڏوهه هو. سندس پيءُ ڪوڏ وڪڻندو هو جنهن مان چار پنج آنا مس ڪمائي ٿيندي هيس. پوءِ ڇئين پنجين آني مان ٿي پاڻي ڪيئن پلندا! هن ضرور گلان کي انهيءَ پيشي لاءِ مجبور ڪيو هوندو.

رات جا ڪارا پاڇولا پاڻيءَ تي حڪومت ڇمائي ويا هئا. ڪڏهن ڪڏهن لائيٽ هائوس مان روشني پاڻيءَ تي اٿين پٿجي رهي هئي جيئن هن جي دل ۾ پيچي وڃڻ جو ناممڪن خيال مصنوعي جوت جڳائي گم ٿي ٿي ويو ۽ پوءِ اونهي اونداري پاڻيءَ جهڙي اٿاهه پيانڪ مايوسي ڇڏي ٿي ويو. ڊيڪ تان ڪلي جو آواز آيو. ۽ پوءِ ڪجهه انگريزي لفظ. ”سفيد وحشي!“ صديق ڏند ڀڪوڙيندي ڇيو ۽ تڏ کان بدن لڪائڻ لڳو!

Gul Hayat Institute

واچ جا ڪانٽا

سگريٽ جي دونهين سان ڇلا ٺاهيندي نظير سوچي رهيو هو ته آخر هن زندگيءَ جو مقصد ڇا آهي؟ صبح کان شام تائين محنت ٿو ڪريان، نه فرصت آهي نه فرحت، سارو ڏينهن ٽائيپ جي ٽڪ ٽڪ ۾ گذري ٿو وڃي. صرف منجهند جو ڪلاڪ ڪن ريسٽارنٽ ۾ چانهه جو ڪوپ پي، سنگتي سائيءَ سان ڳالهائي ٻولهائي، وري وڃين ٿو ڪرسيءَ تي ويهان ۽ دفتر جا ڪاغذ اٿلايان. هر روز هو ائين سوچيندو هو ۽ سندس خيال سگريٽ جي دونهين وانگر وٽ کائيندو، سندس دل کي جلائيندو غائب ٿي ويندو هو. سندس خوش خلقي ۽ رلڻي ملڻي سڀاءَ ڪري سيڪريٽريٽ جا سڀ ڪلارڪ سانس چڱيءَ طرح پيش ايندا هئا. هي هو به فراخدل، دوستن کي چانهه پاڻيءَ جي صلاح ڪندي ڪڏهن به نه ڪيٻائيندو هو- سندس پگهار ڪٽي ٩٠ رپيا هئي تڏهن به ڏيک ويک اميراڻو هوس. ماءُ پيءُ جو تنگ حال به ڪڏهن ڪين ستائيندو هو. پر هو ڪري ڇا ٿي سگهيو! بچت ڪري به ته ڪيئن! سگريٽ نه ڇڪي، هفتي ۾ ٻه پيرا سئنيما تي نه وڃي، چانهه نه پيئي، بس جو ڀاڙو نه ڏئي، ڪڏهن ڪڏهن ايمليءَ لاءِ سوکڙي نه وٺي اچي! نوي روپيا آخر ڪٿي پورا ٿي، ڪٿي پورا ٿيندا. دنيا ۾ ٻه شيون هيون جن سان سندس بيحد محبت هئي ۽ ٻئي سندس اندر کي جلائينديون هيون. هڪ سگريٽ ۽ ٻي ايملي- ايملي ڪرستان هئي ۽ سيڪريٽريٽ ۾ ڪلارڪ هئي. ٻنهي جي ٽيبل پرسان هئي. هر آرتوار تي هو ايمليءَ سان ڪلفٽن تي ويندو هو ۽ شام جو انگريزي پڪچر تي.

اڄ هو سگريٽ ڇڪيندي سوچي رهيو هو ته آخر هيءَ

Gul Hayat Institute

زندگي ڪيتي پهچائيندي. زندگي! هو زندگيءَ جو تصور ڪندو هو ته سندس اکين اڳيان هڪ ريل هلي ايندي هئي، جا ويرانيءَ ۾ هلندي هجي- نه ڊرائيور، نه اسٽيشن، صرف ٻه مسافر- هو ۽ ايملي. نه آئنده ۾ اميد ۽ نه ماضيءَ لاءِ محبت. هو حال جي چال تي هلندو هو، ”ڪيڏانهن“، يا ”ڇا لاءِ“ ان جو ڪيس نه پتو هو نه پرواه. انهيءَ سوچ ۾ هو ته پريان ايملي مرڪندي آئي ۽ هن ٻيري ڪي چانهه ۽ پيسٽري آڻڻ لاءِ چيو. ”سڀائي آرتوار آهي“، ايمليءَ چيو ۽ اڃان جملو ئي پورو نه ڪيائين ته نظير چيس ته ”منهنجي سائيڪل کي پنچر ٿي پيو آهي سو تون ياءُ ڪان سائيڪل وٺجان ته ٻيئي ان تي چڙهي هلنداسين.“

ڇهين بجي صبح جو نظير ۽ ايملي ڪلفٽن ڏي وڃي رهيا هئا. ايملي سائيڪل تي اڳيان نظير جي ٻانهن ۾ ويٺي هئي. سندس وار هوا ۾ ڦڙڪندي، سندس سانوري ڇهري کي زيب ڏيئي رهيا هئا. پريان افق ڏي نيري آسمان ۾ ڦڪي روشنيءَ جي لهر ڇانئجي ويئي. نظير ايمليءَ جي منهن ڏانهن ڏٺو. هن کي ساڳي معصوميت، ساڳي تازگي، ساڳيو سانورو رنگ نظر آيو. ڪلفٽن تي پهچي، نظير واچ ۾ وقت ڏٺو. ساڍا ڇهه لڳا هئا. ايمليءَ پنهنجي واچ نظير کي سوکڙي ڏني هئي، جئن هو جڏهن به وقت ڏسي ته ڪيس حياتيءَ جي منٽ منٽ ۾ ياد ڪري.

آسمان جي نيري گهرائي پاڻيءَ جي نيري لس ليٽ سان ملي، هڪ عجيب سمو پيدا ڪري رهي هئي. هوا جي گهم منهن کي پينو ڪري رهي هئي. ايمليءَ جو فراڪ تيز هوا ۾ سندس بدن سان چهٽي پيو ۽ هوءَ هڪ جل پري ٿي لڳي. سائيڪل رکي، نظير جرسي پاتي ۽ ايمليءَ مٿيون فراڪ لاهي ڇڏيو. ٻيئي هٿ هٿ ۾ ڏيئي، لهرن ۾ اڏامندا ويا، ٻه فطرت جا جزا، ٻه سپيون، دنيا جي ڏک درد کان پري، پورهئي ۽

پگهار جي مسئلي کان دور، پر روح اسم جسم کان آزاد، ناهِ ئوهه کان آجا، رسم رواج کان بي نياز! ڪڏهن ــ ڏهن پنهي جي مٿان چولي تي اچي ويٺي ته ايملي نظير کي چنبڙي تي ويٺي ۽ هو محسوس ڪري رهيو هو تہ هوءَ سندس ساهه ۾ سمائجي رهي هئي. پنهي جي هستي گڏ گهولبي تي ويئي، ڇڻ هو رت ماس جا انسان نہ هئا، پر پ فرشتا- بي موت، معصوم، آزاد.

”ايملي،“ نظير ڪيس جذبات سان ڀريل آواز ۾ چيو: ”اسان کي زندگي شايد اچوڪي ڏينهن لاءِ عطا ٿي هئي.“ امنگن ايمليءَ جو آواز سندس گلي ۾ روڪي ڇڏيو ۽ هن نظير جي ڪلهي تي پنهنجو ڪنڌ ڪٺي رکيو.

جڏهن موٽي رهيا هئا تہ ڏهن نظير واچ ۾ وقت ڏٺو. پورن ٻارهن تي ٻيئي سيون هڪٻئي جي مٿان اچي ويون هيون. نظير واچ ايمليءَ کي ڏيکاري چيو: ”ڪيتري نہ ڪانٽن ۾ سڪ آهي! سڄو ڏينهن هڪٻئي جي پٺيان ڦرندا ٿا رهن ۽ نيٺ اچي ملن ٿا!“ سندن شرارت ڀريءَ نظر ۾ محبت جا سوين پيغام هوا. پنهي رستي تي فيصلو ڪيو تہ هفتي کن ۾ سول مئريج ڪنداسين. محبت جو مذهب الڳ آهي، ان ۾ ڪرستان يا مسلمان جو ڪو تفاوت نہ آهي. نظير پنهنجي سنڌي لاهي ايمليءَ جي چيچ ۾ پاتي.

صبح جو نظير ڪلب ۾ چانهه پي رهيو هو ۽ مستقبل لاءِ هوائي قلعا ٻہ اڏي رهيو هو. ايملي بہ سو کن رپيا ڪمائيندي ۽ هو بہ. پنهي جي حياتي سکي گذرندي. سندس دل ۾ خيال آيو تہ ايمليءَ کي نوڪري نہ ڪرايان، پر پوءِ پنهي جي نوي روپئي ۾ پورت ڪيئن پوندي! پردي وغيره کي تہ هو اڳيئي سورهين صديءَ جي بيوقوفي سمجهندو هو. سو هن ايمليءَ جي نوڪري نہ ڪرڻ جو خيال لاهي ڇڏيو. رستي ۾ بہ هو پنهنجي تصور ۾ گم هو. ايمليءَ لاءِ ويڊنگ

Gul Hayat Institute

ڪيڪ کهڙيءَ بيڪريءَ تان وٺان؟ ڪلب ۾ ته ڇڏڻي پوندي. ڪراچيءَ ۾ جوءِ ڪان اول ته جاءِ جو خيال ضروري آهي. سعيد منزل ۾ شايد ڪمرو ملي وڃي.

آفيس ۾ ٻه ڪلارڪ سندس منهن ڏانهن ڏسي مرڪي رهيا هئا ۽ هڪٻئي ۾ سس پس ڪري رهيا هئا. ”اڄ ڪنهن جي آسري ۾ آهي.“ نظير هونءَ ته ٻاهران اڳي ڪان ٻه چست ٿي لڳو پر جڏهن آئينده لاءِ ٿي پهه پچايائين تڏهن ڪجهه واڻڙو ٿي لڳو. ايملي اڄ نه آئي آهي. هو واري سان سندس ٽيبل ڏانهن ڏسي رهيو. ڪالهوڪي ٿڪ ڪري بخار ته نه ٿي پيس! تڏهن ڇو نه آئي؟ اڇي ويندي. هو واري سان واچ ڏسي رهيو هو ۽ ڪيس ياد ڪري رهيو هو. سادا ڏهه، ڏهه، ڏهه - پندرهن، ڏهه - ويهه. جيئن پوءِ تيئن هو ٿوري وقت ڪان پوءِ واچ تڪي رهيو هو. سندس خوشيءَ ٿي ڇڻ پاڇاڻون پئجي ويو. هو وهمي ته نه هو پر اڄ الاجي اهڙي بي چيني ڇو! ”نظير بابو ادهر هيءَ!“ آفيس جي در تان ٽپاليءَ پڇيو. نظير اٿي در وٽ ويو ۽ هن ڪيس تار ڏني. جيئن نه رستي تي ڪوئي خيال ۾ هجي ۽ اوچتو بجليءَ جو ٿنڀو ٽڪاءُ ٿي وڃيس، اهڙي حالت ٿي نظير جي. سندس پيءُ وفات ڪري ويو هو. نظير جو پيءُ غريب درزي هو ۽ سارو ڏينهن پورهيو ڪري ٻار ٻچا پاليندو هو. سندن گهر ۾ ٻيو ڪو مرد ماڻهو ڪونه هو. ماءُ، ڀيڻ، ننڍو ڀاءُ - انهن کي ڪير پاليندو؟ ڪيس پيءُ جي موت جو ته افسوس ڪونه ٿيو پر پنهنجي ڀاتين جي آئيندي سندس اکين اڳيان انڌارو آڻي ڇڏيو. هن يڪدم چار ڏينهن موڪل ورتي ۽ آفيس مان نڪتو ته سامان ٺاهي سکر وڃان. رستي تي ايمليءَ جو خيال آيس. هڪ دل چيس ته ڪيس وڃڻ جو اطلاع نه ڏئي. ٻيءَ دل چيس ته متان انتظار ٿي پويس، متان هڪ جو ٻيو سمجهي، متان...... ان ”متان“ جي خاتمي لاءِ هن فيصلو ڪيو ته ايمليءَ کي تار ڏيڪاري ٿو اچان. فريئر

روڊ تان هو بس ۾ چڙهيو. ڪنڊيڪٽر پڇي رهيو هوس ته ڪٿان جي ٽڪيٽ گهرجيئي ته هو چئي رهيو هو سکر جي! پر ڪنڊيڪٽر سمجهيو ته هو چئي ٿو صدر جي سو ڪيس اها ٽڪيٽ ڏنائين.

سوين خيال سندس دماغ ۾ آيا ويا ٿي. جئن ڏينهوءَ جي ڏنگ مهل ڪڏهن ساري بدن تي چاپاڪو ٿي پوندو آهي ۽ هڪ جاءِ تان ڪنهي ٻيءَ جاءِ تي ڪنهبو آهي، تئن ان تار سندس خيالات ۾ اٿل پٿل پيدا ڪري ڇڏي هئي. هڪ خيال آيس ٿي ۽ ان جو حل ئي نه ٿي ڳوليائين ته ٻيو خيال ٿي آيس. ڪڏهن قسمت تي افسوس ٿي ڪيائين، ڪڏهن خدا کي گاريون ٿي ڏنائين، ڪڏهن سوچيائين ٿي ته ڳوٺ وڃان ئي نه. منهنجو ڇا، جو ماءُ پيءُ جي ڪري سڄي زندگي عذاب ۾ وجهان، ڪڏهن اشتراڪين سان وڃي ٿي شامل ٿيو ۽ مفلسي ٽڙي ڪڍڻ لاءِ انقلاب زنده آباد جا نعرا ٿي هنيائين. صدر ۾ لهي، هن واچ ۾ وقت ڏٺو. ٻارهن ۾ هڪ منٽ پيو هو. اچان ڪانٽا هڪ‌ٻئي مٿان ڪين آيا هئا. ٽرام جي پٽيءَ تان رستي جي ٻئي پاسي وڃي رهيو هو ته ڏا! 'سولجر بازار' جي ٽرام اچي ساڻس ٽڪرائي. هو ڪري پيو، سندس مغز مان رت وهي رهيو هو، سندس واچ پڇي پيئي ۽ ان مان هڪ ڪانٽو گم هو. ان وقت ٽاور ٻارنهن گهنٽا هنيا.

مسافر مڪراڻي

چوڌاري ڪپھہ جون پوٽيون هيون ۽ عورتون انهن کي هٿن سان پٽي رهيون هيون. مزدور مڪراڻي عورتون- سٺيون ۽ سوٽ! وڏيل سڏيل ويٺيون، ڏٽا مٿا منهن! پڪي چمڙي. ڪڪا وار! ڄڻ ٽامي جون مشينون ٽي لڳيون. ڪپھہ جھڙي نرم شيءِ سندن سخت هٿن ۾ نہ ٽي سونهين! پريان ڪپھہ جون ڳوٺيون پيون هيون ۽ انهن جي پرسان سندن ٻار ڪيڏي رهيا هئا. ”مسافر! ابا مسافر! هيڏي تہ آءُ،“ هڪڙيءَ عورت پوٽي اڏائيندي چيو. سندس پٽ، مسافر، لاٽون ڦيرائي رهيو هو ۽ جڏهن ماءُ ڏانهن منهن ورايائين تڏهن مون تي نظر پيس. منهنجو سوٽ ۽ ٽاءِ ڏسي شايد کيس رونشو آيو ۽ هو لاٽون ڇڏي مون ڏانهن وڌي آيو. ٿوري دير مون ڏانهن تڪ ٻڌي ڏٺائين ۽ پوءِ نچڻ لڳو. ”سالي بابوجي. او سالي بابوجي!“ هن سر سان ڳاتو ۽ ڦيري پاتي- مون کي ڏاڍي کل آئي. هو نچي رهيو هو يا ڪينهونءَ ٽي ٽپ ڪاڏا! پريل بت، ڦنديل ناسون، ڪنڊريل ڇڳون! سندس ناسي وار تہ ڄڻ گويا ان جون پوٽيون هئا. ”او سالي بابوجي! او سالي بابوجي!“ هن لانڊ لاتي ۽ جھمر هڻڻ لڳو. سيني جو ڏيان مون ڏانهن ڇڪجي ويو ۽ عورتون رئي جو پلئہ منهن کي ڏئي کلڻ لڳيون. هو ”سالي بابوجي“ چئي، ٽاڙي هڻي، چيلھہ موڙيا، ڦيري پائي رهيو هو. مون کي غصي بجاءِ کل اچي رهي هئي. جڏهن هن جھمر هڻي پوري ڪئي، تڏهن وري مون ڏانهن تڪ ٻڌي ڏسڻ لڳو. هن سمجھيو تہ مان چڙي ويندس، پر مون کي سانت ۾ ڏسي هو هڪي ٻڪي رهيو. مون کيسي مان آنو ڪڍي کيس ڏنو. هو ڪکو وکو ٿي ويو. مون کيس سلام ڪيو. هو واڙو ٿي ويو. مون

Gul Hayat Institute

ڏانهس هٿ وڌايو. هو سن ۾ اچي ويو. مون ڪلي ڏنو، هن به ڪلي ڏنو. ”سلام سالي بابو جي“ چئي، هو ڪجهه جي ڳوڻ پٺيان پيچي ويو.

انهي ڪان پوء ننڍڙي مسافر سان منهنجي سنگت ٿي وئي. هر آچر تي مان ڪلفٽن تي ويندو هوس. ڪجهه جو گدام بس اسٽاپ جي سامهون هو. جيسين بس اچي تيسين مان مسافر جو ناچ ڏسندو هوس ۽ وچڙ مهل ڪيس آنو ڏئي ويندو هوس. مسافر جي عمر چار پنج سال هئي. منهن ماسيرو، چپ ٿلهيرا، رنگ سانورو، وار ڪڪوريا! انهن سان گڏ مون ڪي هن جي منهن تي هڪ عجيب مرڪ نظر ايندي هئي. گويا سندس انگ انگ مرڪندو هو. سندس اکيون چمڪي، پرون ٿاڻجي، ناسون ڦولارجي، چپ وسڪي ويندا هئا ۽ هو سراپا مرڪ ٿي ويندو هو. اها مرڪ هن جي ماحول تي فتح هئي. گدام جي هانو-پوسات، پيٽ ۾ چٽي بڪ، بت ۾ بچان، پگهر جي هلڪي بو ۽ چڪٽي مٽي، ماڻ جو داب دڙڪو، چڪيون چڙيون! انهن سڀني جي شڪست هئي اهو ناچ! انهن سڀني تي فتح هئي اها مرڪ! سڀ ٻار سندس چوڌاري مڙي ويندا هئا ۽ هو پنهنجي طوطيلي زبان ۾ ڳائيندو هو:

رڏو وڏو امان جو
طرو وڏو ابا جو
ٽئو وڏو امان جو
چرو وڏو ابا چو
پيٽ وڏو سوٽ جو
پيٽ وڏو سوٽ جو

خبر نه آهي ته هن اهو راڳ ڪٿان سکيو. هو ٽڪ ٽڪ ڪان پوء هو تاڙي وڄائيندو هو، ۽ سڀ ٻار سندس پٺيان تاڙي وڄائيندا هئا.

Gul Hayat Institute

ٺٺو وڏو امان جو- تڙاپ، تڙاپ، تڙاپ!
ڇرو وڏو ابا جو- تڙاپ، تڙاپ، تڙاپ!
ٻيٽ وڏو سيٺ جو- تڙاپ، تڙاپ، تڙاپ!

پوئين تڪ ڇٽي، هو ٽينگ ڏيندو هو ۽ سندس منهن تي مرڪ ڦهلجي ويندي هئي. مٺي مٺي مرڪ مبهم مبهم. جهونجهڪڙي جي پهرين ريک، روحانيت جو ڇٻو رنگ! ڇڻ خوشيءَ ليٺو پاتو، ڇڻ معصوميت گهونگهٽ هٽايو! مٺي مٺي مرڪ، بي‌غم بي‌غم، آٿاسي، اڻ ڇاڻ! نه- ڏکن بکن جو خيال، نه ڏمر ڏاڍ تي خوض! هن جي زندگي ناچ هئي، راڳ هئي، مرڪ هئي. ننڍڙو ننڍڙو قد، ننڍڙا ننڍڙا ٽينگ. ننڍڙا ننڍڙا گيت! روز نئون ناچ ڪندو هو، روز نوان گيت ڇوندو هو. مون کي سندس وار نهايت وڻندا هئا. گهنڊي گهنڊي، گهاٽا گهاٽا! جڏهن هن جي وارن تي جهڪي هٿ ڦيريندو هوس تڏهن مون کي ساريءَ انسان ذات جا ابهم نظر ايندا هئا، پيارا پيارا ٻار، قدرت جا مٺڙا مٺڙا ميوا! سندم دل درد سان ڀرجي ويندي هئي. نه هنن لاءِ پورو کاڌو پيتو هو، نه لٽو ڪپڙو، نه تعليم تربيت! هي مسافر. هي مڪراني ٻار. هيءَ عمدي شيءِ، هي ماس جو ڪيڏوٺو! هونءَ ته هي بهترين رقاص ٿئي ها پر هاڻي وڏي هوندي داداگير ٿيندو! خوني ٿيندو!! جي نه ته اڌ بکيو مزدور ٿيندو!!!

منهنجي دل بغاوت سان ڀرجي ويندي هئي. هي ٻار جنهن جي ماءُ صبح کان سانجهيءَ تائين ڪپهه پڇي رهي آهي، تنهن جي انگ تي لٽو نه آهي! دل ڀر ايندو هو ته پوٽي پوٽي اڏايان، ڳوٽي ڳوٽي جلايان. گدام ڦهلندو نظر ايندو هو، سندس حدون ساريءَ دنيا سان ملي وينديون هيون. هيءَ ساري دنيا هڪ گدام آهي جنهن تي ڪپهه جون پوٽيون ٺڪريل آهن. بس هڪڙي چڻنگ، هڪڙي تيليءَ جي ضرورت آهي ۽ پوءِ ڇپيون چرڪنديون نظر اينديون، دنيا جرڪندي نظر ايندي،

انسانيت مرڪندي نظر ايندي. هڪڙي ڇٽنگ، فقط هڪڙي تيلي! اي انگ-اگهاڙو! اٿو، هيءَ دنيا، هي ڪپهه جو گدام توهان جو آهي! اي پيٽ بکيؤ اٿو! هي دنيا، هي ڪڻڪ جو گدام توهان جو آهي! ان تي صرف ان جو حق آهي جو پچي ٿو، جو پوکي ٿو، جو پورهيو ڪري ٿو.

مسافر سان منهنجي سنگت سال کن هلي. اڳئين هفتي مان بس-اسٽان تي اڌ ڪلاڪ کن بيٺو هوس پر مسافر نه آيو. مون گدام ۾ وڃي هن جي پڇا ڪئي. سندس ماءُ اکين مان لڙڪ اگهندي چيو، بابو، مسافرکي ته نمونيا ٿي پئي آهي. توهان جي آني مان هن تي رپيا ميڙيا هئا سي ڊاڪٽر جي في ۾ ڏنا سون ۽ باقي جو رپيو ڏيڍ هو سو دوا تي لڳي ويو. پنجن ڏينهن کان مسافر بنا دوا جي هند تي پيو آهي. اسان وٽ پيسو هجي ته دوا دارون ڪريون! وينا الله جا رنگ ڏسون.

مان هن کي وٺي سڌو سندس گهر ويس. مسافر جا گل پيهي ويا هئا ڇڻ ريڙ جي ڪينهونءَ مان هوا نڪري وئي هئي. سندس منهن پيلو ٿي ويو هو.

هو مون کي ڏسي مرڪيو. ساڳي عيرفاني مرڪ-مرض کي شڪست، موت تي فتح! نه بيوسيءَ جو ڏيان، نه بيماريءَ جو خيال، نه دوا دارونءَ جي پرواه! مون سندس ڳل کي ٺڪائيندي چيو، "مسافر، مان آيو آهيان، مون کي راڳ نه ٻڌائيندين؟" مسافر مرڪي رهيو هو. هن ٻنهي هٿن سان تاڙي وڄائي ۽ جهيڻي آواز ۾ ڳايو:

ننڍو وڏو امان جو
ڇـرو وڏو ابا جو
پيٽ وڏو سيٺ جو

پيٽ وڏو...... ڪٿون، ڪٿون، ڪٿون، ڪه.... ٿون .... دم ٻيهجي ويو. مسافر ويندو رهيو.

Gul Hayat Institute

هي شاعر

هن سڪل ڊبل روٽيءَ ڏانهن گهوري نهاريو. سندس سخت ميز تي سڪي ٺوٺ روٽي ڄڻ ته ڪيس چيڙائي رهي هئي ته ”بکيا شاعر! ڏسين ڇا ٿو؟ ختم ڪر هي رهيل ڪُهيل سلائيسون! رکيون سڪيون ٿي ڪڙڪائي وڃ! نڙيءَ مان نه لنگهن ته پاڻيءَ ڍڪ سان ڪاءِ! ڇانهه جي ڪوپ لاءِ توکي ڇهه پئسا نه آهن ڪونه!“ هو روٽيءَ ٽڪري کي ڇتائي ڏسي رهيو هو، ڄڻ ته ڪيس اکين سان ٿي ڪائي ويندو! هيءَ روٽي، هيءَ ڪڻڪ، هي منع ٿيل ميوو جنهن سندس وڏي ڏاڏي کي بهشت مان تڙايو هو، سو اڄا تائين سندس اولاد کي پنهلائيندو، پٽڪائيندو ٿو رهي! هن کي بک هئي. سندس آنڊا ”مياٺو، مياٺو“ ڪري رهيا هئا. سندس اکين مان خالي ڪکيون نظر اچي رهيون هيون. هو هن وقت نه شاعر هو، نه اديب، نه انسان! هو فقط بکيو هو.

اڄ ڪيس ڪجهه به ياد نه هو. نه اهي اجليون اجليون باکون جڏهن هو سائيڪل ڊوڙائيندو ڪلفٽن تي ويندو هو، تازيءَ هوا ۾ سندس ڦڦڙ ڦولجي ويندا هئا، دور افق ۾ آسمان جي نيري نيري رنگ تي ڳاڙهيون ريکون ترڪنديون وينديون هيون ۽ پنل هوا ۾ سندس منهن جو رنگ ٽڙي پوندو هو! ان وقت هو فطرت جي گود ۾ جهوليندو ويندو هو، ڄڻ ته ڪيس پڪ هوندي هئي ته نيرن تيار رکي هوندي. اڄ ڪيس ڪجهه به ياد نه هو. نه ئي اهي جهڙالا ڏينهن جڏهن ڪڪريون سڙهه ڦهلائينديون هيون، جهڙ جي جهاڳ ۾ لڏندو ٻڏندو سج ڪڏهن ڪڏهن ڪٽي ڪڍندو هو ته سڄي دنيا مرڪي اٿندي هئي ۽ هو ملير ۾ رلندو وتندو هو، ۽ ان وقت ڪيس پنهنجو وجود وسري ويندو هو، سندس زندگي شعر ٿي ويندي هئي، ۽ ٻه ٽي گيت

Gul Hayat Institute

سندس روح مان ٽپڪي نڪرندا هئا چو ته ڪيس بڪ جو خيال نه هوندو هو، سندس ڪيسي ۾ ايترا پئسا هوندا هئا جو بڪ لڳڻ تي هو باغ ۾ پپيها وٺي ڪائي سگهي.

اڄ ڪيس ڪجهه به ياد نه هو. نه اهي سهاوڻيون شامون، نه دونهون دونهون دنياڻون، نه نيريون نيريون، ميٺايون ميرانجهڙيون فضاڻون، نه چوهيون چوليون، نه گاج، نه گجي، نه گهم، نه گهٽا! اڄ ڪيس ڪجهه به نه ياد هو. نه مرڪندڙ چپ نه ڏرڪندڙ پنبڙيون، نه نياڻيندڙ ڳالهيون نه لچار ڳل، نه لڪ-چپ جون ملاقاتيون نه سس پس جون ڳالهيون، نه ٺهڪڙا نه ٺونڪون، نه سڏڙا نه سڏڪا! هونءَ هن انهن جا گيت ڳايا هئا. لفظ لفظ سويو هو. سٽ سٽ پوئي هئي. اڄ اهي موتي، اهي مالهائون، اهي گيت هن لاءِ ڪچيون ڪوڏيون هئا. نڪما، نحس آواز جن سندس وهي وهه ڪئي هئي. هن سريلا راڳ لکيا هئا ته پل هن لهسيل لچيل دنيا، هن ڏڪن-ڏڏي انسان، هن تتي-تنور جي هاڙو تي ٽڏو چنڊبو پوي. پر ان جي بدلي ۾ ڪيس ڇا مليو هو؟ بڪ! چٽي بڪ، آنڊا چيريندڙ بڪ! اڄ ڪيس صرف پنهنجي بڪ ياد هئي.

هن روٽي ميز تي رکي الماريءَ مان پنهنجو تازو شعر جو ڪتاب ڪڍيو. هن ان ڪتاب جو انتساب پنهنجي محبوبه جي نالي ڪيو هو. اهو نالو سندس روح ۾ رمي چڪو هو، هو ڪٿي به اهو نالو پڙهندو هو ته چرڪ نڪري ويندو هوس. سندس دل جي ساز تي ضرب لڳي ويندي هئي ۽ سوين گيت چڙي پوندا هئا.

”آهه! منهنجي پري
گهٽائون پنهنجي بي‌نشان رفتار سان اچي رهيون آهن!
هي رم جهم جو عالم، ٿڌي ٿڌي، پني پني دنيا!
هي جهمبل جهمبل ستارا، آيل آيل بادل!
آهه، منهنجي ننڍڙي پري!
اڄ رات منهنجي دل چاهي ٿي ته تون به مون سان گڏ هجين.“

Gul Hayat Institute

پر اڄ پنهنجي محبوبہ جو نالو پڙهي بہ، هو ماضيءَ ۾ ملياميٽ ٿي نہ ويو. هن جي منهن تي نفرت هئي. "ڪيئن نہ مون کي دم دلاسا ڏيندي رهي،" هن سوچيو، چوندي هئي تہ "تنهنجي ذات تي دل ڏني اٿم. پر چاندي چاندي آهي شعر شعر آهي! سڪي کي سو سلام، صفحي تي لک لعنت! هوءَ ٻئي ڪنهن سان شادي ڪري وئي، ڇو تہ هو زياده پئسي وارو هو. خير وئي تہ گهوري! هينئر گهٽيئي اهڙيون ملي پونديون."
هن انتساب وارو پنو ڦاڙي ٽڪريون ٽڪريون ڪيون ۽ روٽيءَ جي ٽڪرکي چڪ هنيو.

هن ٻيو صفحو ڦاڙيو. ان صفحي تي جو شعر هو سو هن روح جي رت سان لکيو هو. هو نيٺي ڇيٺيءَ تي ترڻ ويو هو. شام جا پاڇاوان پاڻيءَ کي گهاٽو نيرو بڻائي رهيا هئا. هوا جا جهلڪا لهرين جي رواني‌ءَ ۾ تيزي آڻي رهيا هئا. وهڪ ۾ هڪ عجيب بيگانگي هئي. ڇولي ڇولي ڏاري هئي، پر ڏارا ۾ هڪيئي سان لڙهندي ٿي وئي. هو ڇو اڇي مليون هيون، ڪيڏانهن وڃي رهيون هيون، ڇالاءِ وڃي رهيون، ان جو پتو نہ هو. صرف وهڪ نظر اچي رهي هئي، ٻيو اونهو، اٿاهہ پاڻي. هو ٺري پيٽ تي ويو. ٻگهن جو جوڙو هوا ۾ پر ڦڙڪائيندو لنگهيو. هن جي دل ۾ هڪ سيسرات اڀريو، لفظ اکين اڳيان قطارون ڪري آيا، لڙڪ گلن تان ڳڙي، پاڻيءَ جي بي معنيٰ، بي‌مقصد وهڪ ۾ ملي ويا. اڄ هن انهيءَ شعر تي ٺهڪ ڏنو. ڪڙو، ڪجسو ٺهڪ، ۽ پنو ڦاڙي ڦٽي ڪيو. روٽيءَ ۾ چڪ هڻي، هن پاڻيءَ ڍڪ پيتو.

ٽيون، چوٿون، پنجون، ڇهون... غرض تہ سڄو ڪتاب ڦاٽي ويو. هو ڊبل روٽيءَ کي چڪ هڻي رڙڪيندو ڪتاب ڦاڙيندو ويو. سندس محبت نفرت، ڏک سک، پيار پڇتاو جا شعر، سندس زندگيءَ جو ساز سامان، سندس روح جو سات سهارو

ناس ٽيندو رهيو. هو ڊبل روٽيءَ ڪي زور سان ڇپاڙي رهيو هو. گويا جڪ ٿي ڪاڏائين! پوئين روٽيءَ ٽڪر ختم ٿي ويو ۽ هن جي ڪتاب جو آخرين صفحو ڦاٽي ويو. ”بس وري شعر نه لکندس،“ هن قسم ڪنيو، ” آه! هيءَ بک!.... پر مون جهڙا ڀيا به نه ڪيترائي بکيا آهن! ڇا، انهن جي بک جو سبب به شاعري آهي!.... هڪ بکيو ٻيو پيٽ ڀريو، هڪ سکيو سڙيو، ٻيو سکيو ستايو، هڪ مزدور ٻيو مالڪ! آخر ڪيسين سهبو؟ هي ظلم ستم، هي بک ڏک!“ هن جذبات جي رو ۾ اچي قلم کنيو ۽ لکڻ لڳو.

”اي انسان! تون هن ڌرتيءَ تي ڪيسين ستم سهندين! سوين سج نڪتا، سوين چنڊ اڀريا، پر انسانيت جو ستارو نه چمڪيو! اي نادان! ڪيسين اونده ۾ ٺاڦوڙا هڻندين؟ آءُ ته هن سماج کي بدلايون! آءُ ته مان توکي اُن نئينءَ دنيا جا گيت ٻڌايان جڏهن انسان بکيو ڏکيو نه رهندو، آءُ ته مان توکي ان نئينءَ دنيا جا گيت ٻڌايان جڏهن محبت دولت تي نه وڪامندي، آءُ ته مان توکي ان دنيا جا گيت ٻڌايان جڏهن انسان جو دشمن انسان نه پر قدرت هوندي....“

Gul Hayat Institute

پاڙيسري

خانو حجم سئلون ۾ وار ڪٽي رهيو هو ته سامهون نيشنل گارڊ پريڊ ڪندا لنگهيا. چپ راست، چپ راست، چپ چپ، چپ راست چپ راست .. خاڪي وردين ۾ سگهڙ نوجوان، پگهر ۾ شل، بي پرواهه، خنڪيءَ پريا، مضبوط! ڪرسيءَ تي ويٺل سيٺ شامداس منهن ڦيرائي رستي ڏانهن ڏٺو. سندس منهن تي هراس، بيوسيءَ ۽ نفرت جا احساس نهاري رهيا هئا.

”خانو، اهو اڳ ۾ چنڊ تاري جي جهنڊي سان ڪير آهي،“ هن هيسيل آواز ۾ پڇيو. ”اهو سالار خان محمد آهي. لوهارڪو ڪم ڪندو آهي.“

”خانو“ سيٺ منجهس اعتبار رکندي پڇيو، ”اهي سالار ڇا ٿا چون. ڦشاد (فساد) ڀشاد ته نه ڪندا؟“

خانو هو ته مسلم ليگي ۽ دل ۾ اسلام جي عروج جا جذبا هئس، پر گراهڪن سان هميشه خوش خلقيءَ ۽ لحاظ سان هلندو هو؛ سو چيائين ته ”سيٺ فساد ڇو ڪندا؟ هي ته صرف ورزش ڪري رهيا آهن.“ ”پر پيلي ورجش (ورزش) ته راما مورتي يا واحد بخش جي آکاڙي ۾ ڪن نه؟ هتي رستي تي ڇو اها چپ راش (راست) چپ راش لڳائي اٿائون. مان ته سياڻي جودپور وڃي رهيو آهيان. ٻار ٻچا ۽ جال (زال) ٻال سڀ وٺي ٿو وڃان.“

خانو ٻن ٽن ڏينهن کان اها ساڳي ڳالهه ٻڌي رهيو هو. هن ڪيئي ڀيرا الوحيد ۽ سنسارسماچار ۾ بنگال ۽ بهار جي دردناڪ واقعن جا دل ڏاريندڙ احوال پڙهيا هئا، جتي انسانيت کي ڪچليو ويو هو، ٻاءُ ٻاءُ جي خون سان هولي کيڏي هئي، زالن جي عصمت لٽي ويئي هئي ۽ ٻارن جي

معصوميت ڪي موت جي گود ۾ ليٽايو ويو هو. هن سرحد، لاهور، بمبئي ۾ فساد جا روح ڪڙا ڪندڙ فوٽا ڏٺا هئا. سندس دل ۾ ڪيئي گهرا خيال آيو هــو تـہ هندن بهار جي مسلمانن سان نسورو ظلم ڪيو آهي، اسان جي هم مذهب ڀائرن جــي رت سان راند ڪئي آهــي، پرده نشين زالن جــي بيحرمتي ڪئي اٿائون.

"پر ڇا، بيءَ جون ڪان پوءِ سچ پچ فساد ٿيندو؟" خانوءَ پاڪي هلائيندي سوچيو، "ڇا اسان بهاري مسلمانن جي خون جو بدلو وٺنداسين؟ مثال طور مان هن سيٺ جو پاڪيءَ سان گلو لاهي ڇڏيندس؟" اهو خيال ايندي ئي خانوءَ جي بدن ۾ ڏرڙي اچي ويئي.

خانو هو تہ حجم، پر شام جو جڏهن پامپيچ جي پٽنٽ پائي اچي لکيدر تي ويهندو هو تہ ڪيس ڪوئي حجم نہ سمجهندو هو. شڪارپور جا ڪيترائي ڪاليجي ڇوڪرا ان سان دوستيءَ جا خواهان هوندا هئا، ڇو تہ خانوءَ جي دوڪان ۾ هميشه سنڌ جي سيني ڪاليجن جون مسيلنيون، اردو ۽ هنديءَ جا ٻہ چار رسالا، اشوڪ ڪمار ۽ پرٿوي راج جا فوٽا رکيا هــوندا هئا ۽ خانو انهن تي اڻين بحث ڪندو هو جڻ تـہ سئنيما ۽ ساهتيہ جي ڳالهين تي هو سند هــو. خانوءَ جي دوڪان تي ڪيترائي فئنسي پائوڊر ۽ تيل بہ رکيا هوندا هئا. جن تي هر ڪنجي ڪيئي اسڪولي ڇوڪرا خانوءَ سان واقفيت رکندا هئا. خانوءَ جي دوستي پڙهيل ڳڙهيل ڪاليجين سان هئي يا تہ انهن اڻ پڙهيل مسلمانن ۽ هندو سيٺين جــي ٻارن سان جي پٽنٽ پائيندا هئا، سئنيما جي اداڪارن تــي بحث ڪندا هئا ۽ شيل شڪار جا شوقين هئا. ٻہ ٽي ساميوادي بہ سندس سئلون تي ايندا هئا پر اهي هميشه پاڻ ۾ بحث ڪندا هئا ۽ خانوءَ ڏانهن گهٽو ڏيان نہ ڏيندا هئا. ڪالهہ بہ هو ڏاڙهي ڪوڙائڻ آيا هئا ۽ پاڻ ۾ بحث تي ڪياڻون تہ "سنڌ سنڌين جي آهي. اڄ اسان سنڌين

Gul Hayat Institute

جي قوميت ۽ علحدي شخصيت خطري ۾ آهي. هي پنجابي، بهاري، گجراتي اسان جي تهذيب، ٻوليءَ، واپار، زمين کي ڳڙڪائڻ ٿا چاهين. اسان جو فرض آهي ته ان وڌندڙ وبا کي اِتي نهوڙيون. سنڌ جي ساريءَ ڪانگريس تي گجراتين جو قبضو آهي ۽ سنڌ جا مسلم ليگي ليڊر ته بهارين ۽ پنجابين لاءِ ننگر کولي ويٺا آهن، پوءِ پلي ته سنڌي عوام ٻڪ مري ته مري.“

انهن مان هڪ، جو هندو ني ڏٺو، تنهن چيو ته ”مان آديپور ۽ جئپور جي هندن سان گڏ رهڻ بدران سنڌي مسلمان ڀائرن جي هٿان مرڻ وڌيڪ ٿو پسند ڪريان. منهنجون هن ديس سان روح جون ڳنڍيون آهن. هتي جي ڪنڊ ڪڙڇ، رستو رستو، آس پاس، ٻٽ باغيچا منهنجي روح ۾ رمي ويا آهن. منهنجي هستي سنڌ کان سواءِ موت برابر آهي.“

خانوءَ هن کان اڳ ۾ اهڙو پيو فراخدل هندو نه ڏٺو هو ۽ هو ڪيس ڏاڍيءَ دلچسپيءَ سان ٻڌي رهيو هو. هن جوش ۾ اچي هڪ عجيب لفظ چيو، ”جئه سنڌ.“ خانوءَ ”جئه هند“ جو نعرو ته ٻڌو هو پر ان مان ڪيس هندوپڻي جي بوءِ ايندي هئي ۽ محسوس ڪندو هو ڄڻ ڪيس ڪنهن پاڪيءَ جو ٽڪو ڏنو. پر ”جئه سنڌ“ لفظ ۾ ڄڻ پاڻيءَ جي ڦوهاري ۽ خوشبودار تيل جو اثر هو، جنهن سندس دماغ کي معطر ڪري ڇڏيو.

اڄ هن کي خيال آيو ته جي سنڌ ۾ فساد لڳي ته مان جيڪر ڇا ڪريان؟ ڇا، هن سيٺ جو گلو ڪپي ڇڏيان؟ سيٺ جو پٽ پڇاڙين سال ۾ شڪارپور ڪاليج ۾ پڙهندو هو ۽ خانوءَ وٽ وار ڪٽائڻ ايندو هو. هڪ ڀيري نوروزيءَ جي ميلي تي هو سنڌ واهه تي مليا هئا ۽ خانوءَ کي پاڻ سان ويهاريو هئائون. چوڌاري ڇهل پهل لڳي پيئي هئي. واهه ڏنيءَ ڪنيءَ تي وهيو. پل وٽ پاڻي آڇلون ڪائي دل ۾ آمنگ پيدا ڪري رهيو هو. خانوءَ ڪن تي هٿ رکي ڏوهيڙا چيا ”چولي واري نينگري....“ فضا ۾ ڄڻ مستي ۽ محبت ڦهلجي ويئي هئي،

Gul Hayat Institute

هندو مسلم جو تفاوت نه رهيو هو ۽ سڀ گڏجي راڳ جي مٽر مٽ پيا رهيا هئا. ڪڏهن توريون، جي ترڻ لاءِ کنيون هيون، تن تي ڪنهن آڳرين سان سريلو آواز ٿي ڪيو ته دل ۾ عجيب ڪتڪتايون ٿي ٿيون. پوءِ هو پاڻيءَ ۾ لات پيا هڻا ۽ گڏجي انب ٿي چوسيائون. ”درياه، جو وهي رهيو هو سو نه اسان ٻنهي لاءِ ساڳيو هو،“ خانوءَ سوچيو، ”ائين ته نه هو ته پاڻيءَ هندوءَ کي ٻوڙيو ٿي ۽ مسلمان کي تاريو ٿي. مٿان اونهاري جو سج ٻنهي تي تاءُ ڪري رهيو هو ۽ ٻنهي تتي مٽيءَ کي ٺارڻ لاءِ پاڻيءَ ۾ ٽپيون ٿي هنيون. ائين ته نه هو ته سج مسلمان مٿان چانڊو ٿي ڪئي ۽ هندوءَ کي پنهنجي تکيءَ آس ۾ جلايائين ٿي؟ جڏهن اهي قدرت جا عنصر اسان ۾ مت-ڀيد نه ٿا رکن ته انهن جو خلقيندڙ ڪئن رکندو هوندو ۽ خلقيندڙ نه رکندو هوندو ته خلقت ڪيئن رکي؟“ خانوءَ جو دماغ ڇڻ ڪنهن اردو رسالي جو پنو ٿي پيو. هن جيڪي ڪتاب پڙهيا هئا، اهي ڇڻ سندس سوچ تي زور ڇمائي پنهنجو ادبي رنگ ڏيکاري رهيا هئا ۽ هو سوچي رهيو هو ته ڪيئن مون جن سان ڪاڏو پيتو آهي ۽ اٽيو ويٺو آهيان تن جو يا تن جي پيءُ ماءُ جو گلو ڪپيندس؟“

خانو شاهي باغ ۾ پنهنجن هندو دوستن سان ڀڳت تي ويندو هو. جڏهن ڀڳت ڪن تي هٿ رکي شاهه جو ڪلام ڳائيندو هو ته ”تڏي وسائج تر جي، مٿي مٽيءَ مٿان، جي پوريون ٿئي پساهه، ته به نجا مڙه ملير ۾“، تڏهن اها عجيب فضا پيدا ٿي ويندي هئي جو سندس دل چاهيندي هئي ته اتي مران، انهي ڏکهي، تڏي ٻڙ جي درخت هيٺان! ٻڙ جا پتا منهنجي قبر تي ڦڙڦڙ ڪندا ڪرن ۽ ٻڙ جا ڏينو ڪري منهنجي قبر کي گل گل ڪري ڇڏين. شاهي باغ جي ٿڌي ٿڌي هوا منهنجي قبر کي بهاري ڏيئي، منهنجي قبر کي صفا ڪري، ۽ جڏهن ڀڳت ڳائي تڏهن ان جي ڏوهيڙي جون لهرون ۽ رابيل جي خوشبوءِ

ملي سنهنجي روح کي گدگد ڪن ۽ مان قبر ۾ بہ سر ڏوٽيان، ڳايان، لهرايان. جي مون کي ملائڪ بهشت ۾ وٺي وڃن تہ اتان بہ جند ڇڏائي ڀڄي اچان ۽ ڀِٽ ڌڻي جي آواز ۾ رانديون رمان، رابيل جي خوشبوءِ سان هٽ چراند ڪرايان.... نہ رڳو خانوءَ پر سڀني هندو مسلمان ٻڌندڙن جي دل ۾ اها خواهش، اهو جذبو قابو پائي ويندو هو. ”هي هندو سنڌ ڇڏي ويندا؟ ڪيئن اهو مارڻي جو ملڪ ڇڏيندي دل ٿيندن؟ ڪير اتي ڪين شاهہ جو ڪلام ٻڌائيندو؟“ خانوءَ ريڊيئي ۾ گيت ٻڌا هئا تہ ڪيس اهڙي ڪراهت آئي هئي، جو يڪدم اسٽيشن ڦيرائي هئائين. ڇو تہ جنن جي ٻولي هئي! ڀلا مارواڙي يا مرهٽي ٻوليون ڪيئن اسان کي رَس ڏينديون، جن مان صرف ٻاجهري ۽ سڪي ساڳ جي بوءِ پئي اچي. اسين سنڌي، ڪڻڪ جا هريل، شاهہ جي ڪلام جا مشتاق، سنڌ واهہ تي شيل ڪندڙ ڪيئن سنڌ ڪان ٻاهر سڄي عمر بسر ڪنداسين؟

خانوءَ کي ڪيئي اهڙا روزمره جا واقعا ياد آيا، جڏهن هندو مسلم عوام جو روح ملي جلي ويو هو، ۽ جن سنڌ جي هڪ تهذيب، هڪ قوميت جي گواهي ڏني هئي.

سڄو ڏينهن خانوءَ جي دل ۾ جهيڙي، فساد، لڏپلاڻ جا خيال اچي رهيا هئا. سندس دماغ ڪنهن جي اليڪٽرڪ مشين وانگر ڪم ڪري رهيو هو.

شام جو خانو دڪان بند ڪري گهر وڃي رهيو هو تہ اسٽيشن ڏانهن ويندڙ بگين تي نظر پيس. شايد انهن سان هڪ ٻہ هندو ڪٽنب اهڙا بہ هئا جي پنهنجي ڄمڻ مرڻ جي ديس کي الوداع ڪري وڃي رهيا هئا.... دور جتي نہ شاهہ هو، نہ سامي، نہ ساڌ ٻيلو نہ زنده پير نہ ڀِٽ نہ ملاڪَڙو، نہ ٻارهينءَ جو ميلو، نہ چوڏس جو راڳ! دور هڪ اجنبي ديس ڏانهن، جتان جي زندگي، ريتيون رسمون، اٿ ويهہ، خوراڪ پوشاڪ سڀ جدا هئا.

Gul Hayat Institute

”پر....،“ خانوءَ سوچيو، ”هتان لاڙڻ جو خيال ته صرف ٻه ٽي سيٺيون ڪري سگهندا، جن کي اديپور ۽ جئپور ۾ ڪوٺيون آهن، جي مسافريءَ جو خرچ سهي سگهندا. پر هيءُ غريب منشي، هو ڪلارڪ، سنڌي اسڪولن جا ماستر جي سندس دڪان ۾ ايندا هئا ۽ وارن جا چار آنا ڏيڻ ۾ ڪسڪندا هئا، سي ڪيئن اهي ڀاڙا ڀرڻ، خرچ پکا برداشت ڪندا؟ سيٺ ته وڃي واپار ڪندو پر منشي ڪيئن سنڌيءَ ۾ درخواست لکندو، سنڌي اسڪول جو ماستر ڪيئن سنڌي پڙهائيندو؟“

ٻئي ڏينهن صبح جو خانو نم جو ڏندڻ ڏيئي رهيو هو ته سندس گهر وٽ هوڪو آيو، ”پلو اٿو پلو!“ خانوءَ جي زال مهانيءَ کي سڏ ڪري بيهاريو ۽ ڪانئس پلو چڪائڻ لڳي، ”مون کي اڌ پلو گهرجي،“ خانوءَ جي زال چيو. ايتري ۾ پير واري گهر مان پيسوءَ ماءُ به نڪري آئي ۽ چيائين ته ”ڀيڻ، اڌ تو کي کپي ته اڌ مان ٿي وٺانس. سڄو ڪٿي چڪائنس.“ جڏهن ٻنهي پلو اڌو اڌ ڪري ڪنهو ته ڏهن پيسوءَ ماءُ چيس، ”ڀيڻ جيبل (زيبل)، چون ٿا ته جد (ضد) وڏي ويا آهن ۽ مشلمان فشاد ڪندا. مان ته توهان وٽ اچي رهنديس.“ خانو، جو پرسان ڏندڻ ڏيئي رهيو هو تنهن کيس چرچي ۾ چيو ته ”مان ته مسلم ليگي آهيان. جناح ٽوپي پائيندو آهيان. تو کي ته پوءِ ڏي مون مان ڪرڻ کپي.“

”نه ڀائو، چا ٿا چئو،“ پيسوءَ ماءُ ڪنڌ کي ڌوڻي، نڪ کي لوڏيندي چيو، ”لک ڪٿي مسلم ليگي ٿيو ته به اسان لاءِ اهي ٿي کانو (خانو) ڀائو آهيو. اسان کي ڪيئن ماريندؤ؟ توهان ته چوندا آهيو پاڙو ابو امڙ آهي. اسان کي عيد تي ڦرنيون ڏيندا آهيو، ٽڏڙيءَ جا لولا کائيندا آهيو، ڇڙو اهو به لحاج (لحاظ) نه پوندو؟ پر جي مس ته گهوريس. توهان جي هتان مرنديس نه!“ ۽ پوءِ هن جهوني زماني جي هڪ سٽ چئي، جا ماءُ، پاءُ ڀيڻ کي وڙهڻ وقت چوندي هئي.

"مر مارن ننڍا ٻاڙا، سسيءَ ڏيندا لت."

جانوءَ جا ڇڻ ڪپاٽ کلي ويا. ڇا هيءَ عورت، جا سندس اجهو طلبي رهي هئي، تنهن کي هو ماريندو؟ هرگز نه! هرگز نه! اهڙو سنگدل ڪيئن ٿيندو؟ ٻهار ۾ هندن ڪٿي مسلمانن کي ماريو هو ته به ان ۾ پيسوءَ ماءُ جو ڇا؟ هوءَ ته ننڍي هوندي کان سندس پاڙي ۾ پلي، نپني هئي، پنهي ننڍي هوندي ساڳيءَ پير ۾ پٽر هڻي پير ڪيرايا هئا ۽ جهوليون پريون هيون، پنهي ساڳي پمپ تان پاڻي ڀريو هو ۽ هن ڪيئي گهرا ڪيس گهاگر ڪٽائي هئي، ڪيئي ڀيرا خانوءَ جو لغڙ ڪاٽا ٿي هن جي ڪوٺي تي وڃي ڪريو هو ته هن اهو ڪيس ڪٺي ڏنو هو. نه رڳو ايترو پر جڏهن سندس زال زيبل کي پيٽ ٿيو هو، تڏهن پيسوءَ ماءُ ڪيس سڳڙا ۽ پاڻي پڙهائي آڻي ڏنو هو. ٻهار ۾ مسلمان پاڙر ته ماريا ويا پر ان ۾ پيسوءَ ماءُ جو ڪهڙو ڏوه؟ ان کي ڇو ماريو وڃي؟ بيشڪ، بيشڪ هن صوفين جي سنڌڙيءَ ۾ فساد ڪڏهن نه ٿيندا. ڪير اهڙو ظالم، سنگدل ٿيندو، جو پاڙي جو بچاءُ نه ڪندو ۽ بيواهن جو گلو ڪاٽيندو؟ سندس ڪنن ۾ ڪنهن ساڳيو لفظ پڙڪيو، "جئه سنڌ"! سندس من جو مونجهارو لهي ويو ۽ سندس دماغ ڇڻ ڪلين شيو (Clean Shave) ٿي ويو.

Gul Hayat Institute

پنهل کان پوءِ

منهنجي روشني!

تو شراب جو ڪوزو منهنجي چپن تائين آندو، مون تو ڏانهن ڏٺو. تنهنجي اکڙين ۾ ڪيپ هو، الوٽ اربيلايون اکڙيون! منهنجا هٿ ڏڪڻ لڳا. ڪوزو لڏيو لميو، ڇلڪيو، ڇيهون تي ويو. شراب تنهنجي جهوليءَ ۾ هارجي ويو، مان هينئر تنهنجو پاند نپوڙي بوند بوند ڪري پي رهيو آهيان. پياس ٿي نٿي ٻجهي! تون ڪيترو نه دور ٿي وئي آهين. تنهنجي دنيا ڪهڙي نه اجنبي ٿي وئي آهي. ڪڏهن ڪڏهن تنهنجي خبر ملندي آهي ته مون کي ماضيءَ جي وجود تي يقين نه ايندو آهي. تنهنجون يادگيريون اينديون آهن جن مان منهنجو من سرڪيون ڀرپندو آهي. پر اهي يادگيريون ته ننڍڙيون بوندون آهن ۽ اسان پراڻا پياڪ. ڳيت ۾ ڪيئي ڪوزا پي وڃون. فقط يادگيريون ڇا ڪنديون!

توکي ياد آهي ته تو هڪڙي دفعي چيو هو ته "اسان جا جسم جدا ٿي سگهندا. روح جدا نه ٿيندا." پر مون کي خطرو آهي ته هينئر تنهنجو روح به مون کان جدا ٿي رهيو آهي. تون دور ٿي وئي آهين. جسماني طرح به، روحاني طرح به. اسان جون دليون ٻن ڪنارن وانگر آهن جن جي وچ ۾ وقت جو درياهه ڇوليون ماري رهيو آهي! الله، اونهو، بيانت! جنهن ۾ زندگيءَ جون ڪيئي پياريون گهڙيون لڙهي ويون. الاجي وري ملون يا نه ملون! توکي ياد آهي آها منهوڙي جي شام! شفق جا پاڇاوان ڇولين کي ڳراٽڙيون پائي رهيا هئا. تنهنجون ڇڳون تيز هوا ۾ اڏامي رهيون هيون، ڳويا دور ٿي پڇنديون ويون، ڪنهن دوهين دار ڪڪريءَ جي تلاش

۽ پوءِ پورا پکيئڙا دور افق ڏانهن اڏامندا ٿي ويا. ڪنهن نامعلوم، نارس هستيءَ جي جستجو ۾! هوا جي ڪنهن تيز جهونڪي انهن کي جدا ڪري ڇڏيو. پوءِ هو هڪٻئي جي تلاش ڪرڻ لڳا. پرڙا پٽوڙيندا پٽوڙيندا گم ٿي ويا. وري نه مليا. تو چيو”اي ڪاش! هي ٻئي جدا نه ٿين ها ۽ ان نامعلوم نارس هستيءَ جي ڳولا ۾ محو هجن ها! هاڻي ته هڪٻئي جي جستجو مان ئي فارغ نه ٿيندا.“

اڄ تون دور نڪري وئي آهين، نهايت دور. منهنجو روح پٽڪي ٽڪجي پيو آهي. خاموش ۽ اداس آهيان. نه لوچان ٿو نه لهان ٿو.

تنهنجو اياز

Gul Hayat Institute

منهنجي روشني!

آخر تو مون کي ياد ڪيو. تون رڄ آهين، مان اڄ آهيان. مون عمر ڀر تنهنجي جستجو ڪئي آهي، پر آخر توکي احساس ٿيو ته تنهنجو وجود منهنجي هستيءَ سان منسلڪ آهي.

تنهنجو خط پهتو. مون کي يقين هو تہ تون مون کي وساري نہ سگهندينءَ. منهنجي محبت تنهنجي ذهن جي ڪنهن ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ڇپي ڳائي رهي آهي. تون تعجب ۾ هئينءَ تہ اهو مٺو مٺو نغمو ڪٿان اچي رهيو آهي. تو انهيءَ کي وهم سمجهي لنوائي ڇڏيو. مگر اهو پيارو پيارو آواز تنهنجي تمنائن ۾ ڪتڪتايون ڪندو رهيو. نيٺ تو کولا ڪئي، پنهنجي روح جي چنڊ ڇاڻ ڪئي ۽ تو ڏٺو تہ اهو نغمو بلڪل جهونو هو. ان جا سُر هزارين دفعا تنهنجي سماعت سان لائون لهي چڪا هئا. فقط زندگيءَ جي شور و غل ۾ اهو ڪجهہ وقت توکي ٻڌڻ ۾ نہ آيو هو.

تنهنجي ۽ منهنجي وچ ۾ چار سال آهن. تون اهو وقت مون سان نہ ملي آهين. اي ڪاش مان وقت جي وجود کي مٽائي سگهان! اي ڪاش مان هڪڙيءَ ساعت کي سئو سال ٻڌائي سگهان ۽ سئو سالن کي هڪڙيءَ ساعت ۾ سمائي سگهان! چڱو، اءُ تہ ڪائنات جي نظام کي شڪست ڏيون. تون منهنجي گذريل زندگي جيءُ ۽ مان تنهنجي گذريل زندگي جيئان. جا جان و تن تي واردات گذري آهي سا هڪٻئي کي لکون. مون کي يقين آهي تہ تون خطن جو سلسلو بند نہ ڪندينءَ.

تنهنجو اياز

Gul Hayat Institute

منهنجي روشني!

اسان جي زندگي نم جي درخت وانگر هئي، جنهن جي ڇانو ته نهايت پياري هئي پر ڦل ڪوڙو هو. اسان ان جي ٿڌيءَ ڇانيا ۾ ويٺاسي پر ڦل نه چکيوسي. ڇئي سگهنديئن ته اسان سياڻا هياسي يا اياڻا؟

چار سال اڳ جڏهن مان توکي آخري الوداع ڪئي ته منهنجا چپ مرڪي رهيا هئا. مان اهو بدقسمت بيڪاري هوس جنهن پڇيون ڇونديندي هيرو لڌو هو ۽ جيتوڻيڪ ان جي چمڪ سندم دل موهي ڇڏي هئي، ته به مون ان کي هار ۾ ان کري پوئي نه پاتو ته متان اهو سندم گلي ۾ بار ٿئي. هاءِ، مون ائين ڇو ڪيو! مان رلي رلي ڪناري تي پهتو هوس. هيٺان ٿڌو مٺو پاڻي وهي رهيو هو. پر مون ڪجهه سوچي گهڙو پڇي ڇڏيو. مون چيو ته بهتر ائين آهي ته پاڻيءَ جا ٻه ٻڪ پي في الحال پياس ٻجهايان. گهڙي جو بار ڪلهن تي ڪير کڻندو! مان پاڻي پي رمندو رهيس. راه ۾ ڪيئي نهرون آيون پر پاڻي ڪارو نڪتو. پياس وڌندي رهي- جيئن پوءِ تيئن وڌيڪ پياسو، وڌيڪ ماندو! هاءِ مون گهڙو ڇو پڇو!

جڏهن مان توکي آخري بار الوداع ڪري ڪراچيءَ وڃي رهيو هوس ته رستي تي سارو وقت اهو سوال منهنجي ذهن کي وڇونءَ وانگر ڏنگي رهيو هو، "مون ائين ڇو ڪيو!" گذريءَ زندگيءَ جا واقعات سئنيما جي تصويرن مثال منهنجي ذهن ۾ ڦري رهيا هئا ۽ مان سوچي رهيو هوس ته اسان جي دوستي ائين ختم ٿي وئي جيئن وچ مان ريل ڪٽجي وڃي!

مون کي ياد آيو ته توسان پهريون غائبانه دوستي ڪيئن ٿي هئي- شڪارپور ڪاليج جي لائبريريءَ ۾ مون ٽئگور جو "گيتانجلي" سوڌيو ۽ انگريزي اخبار "لٽرري سپليمينٽ" ٿي پڙهي. اوچتو ڇوڪرن ۾ ڪجهه سس ٻس ٿي- مون نگاه

ڦيرائي ڏنو ته تون ڪتاب وٺي رهي هئينءَ. تنهنجا ناسي مائل ڪارا وار تنهنجي ڪمر تائين لڙڪي رهيا هئا. ڪاليج کلڻ ۾ ٽي مهينا ٿيا هئا جڏهن کان مان توکي ڏسندو رهندو هوس. نه ڄاڻان ڇو جڏهن مون توکي پهريون ڀيرو ڏٺو هو ته منهنجي دل ۾ عجيب و غريب خيال آيا هئا. مون ڀانيو هو ته تون مان صديون اڳي مليا آهيون. ماضيءَ جي ڪنهن مبهم ميرانجهڙيءَ دنيا ۾، جا ذهن جي تري ۾ لٽجي وئي آهي ۽ جنهن کي منهنجو حافظو هزار ٽٻيون هڻي به هٿ نه ڪري سگهيو آهي. مان اڄان تائين محسوس ڪندو آهيان ته گذريءَ زندگيءَ ۾ تون مان هرڻ ۽ هرڻي هياسي ۽ رڃ ۾ پاڻيءَ لاءِ رلندا رهياسين ۽ نيٺ ٿڪجي ٿڪجي ڪنهن درخت جي سائي ۾ ويهي هڪٻئي جي چپن مان پياس ٻجهائيسين. عقلي طرح مان تناسخ جو قائل نه آهيان پر جذباتي طور مون کي تنهنجي محبت مجبور ڪيو ته مان اها ڳالهه مڃان ته تون مان زندگيءَ جي دور دراز سفر ۾ ڪيئي منزلون اڳي ملي چڪا آهيون. جا روح جي ڇڪ مون توکي پهريون ڀيرو ڏسڻ سان محسوس ڪئي سا محض اتفاقي نه هئي.

لائبريريءَ مان تون ڪتاب وٺي مس وئينءَ ته لئبريرين مون کي سڏ ڪيو ۽ معني خيز نگاهن سان چيائين ته، "هن ڇوڪريءَ مون کان پڇيو پئي ته اُ جيڪي ڪتاب پڙهندو آهي، مون کي به اهي پڙهڻ لاءِ ڏيندو ڪر."

مون کي تعجب آهي ته تو مون ۾ ايتري دلچسپي ڇو ٿي ورتي. شايد تو مون کي ڪاليج ۾ تقرير ڪندي ٻڌو هو. شايد ڪاليج جي پارليامينٽ ۾ بهرو وٺندو ڏٺو هو. شايد ٽرمينل امتحان ۾ مان اول آيو هوس. يا شايد جميل، جو تنهنجو همسايو هو ۽ منهنجو دوست هو ۽ جو مون سان تنهنجي ذهانت، خلوص ۽ شرافت جون ڳالهيون ڪندو هو، تنهنجو منهنجو غائبانه تعارف ڪرايو هجي. پوءِ جڏهن امان

گهايل مائل ٿي وياسي ته‌ڏهن تو پڌايو هو ته تو پهريون دفعو جڏهن مون‌کي غـور سان ڏٺو هـو ته‌ڏهن ڪلاس ۾ پروفيسر برطانوي شاعر ڪيٽس جي حسن جي نظرئي تي تقرير ڪري رهيو هو. هن مرد ۽ عورت جـي جنسي تعلقات جـي متعلق ڳالهيون ڪيون جـن ڇـوڪرن ۽ ڇوڪرين جـي دلين ۾ ڪتڪتايون ڪيون ۽ هو کلڻ لڳا. تو چيو ته ان وقت مان سنڌه بينچ جي پٺيان ويٺو هوس ۽ بلڪل خاموش هوس. ڄڻ ته مون پروفيسر جا شوخ جملا ٻڌا هئا ۽ نه سڄي ڪلاس جـا قهقا! پنهنجي خيالات ۾ محو هوس، پنهنجي دنيا ۾ گم هوس، گويا منهنجو بدن بينچ تي هو باقي منهنجو سيلاني روح ڪائنات جي ڪنهن ڪوني ۾ وڃي نڪتو هو. اڄا تائين مون کي اها عادت آهي. يار دوست ويٺا هوندا آهن. ٽهڪ ۽ قهقها لڳا پيا هوندا آهن. محفل رنگ ۾ هوندي آهـي. رکي رکي شمع جي دونهين وانگر منهنجو روح اڏامندو آهي. منهنجو بدن هتي هوندو آهي ليڪن منهنجي ”مان“ گم هوندي آهي ڪنهن پراسرار اڻ ڄاتل عالم ۾، گرد و نواح کان بيخبر. گويا زندگيءَ جي شاهراه تي گڏ هلندي هلندي اهڙو وراڪو ايندو آهي، جتي منهنجي جان منهنجي تن‌کي لنوائي ڪسڪي ويندي آهي. ڪيڏانهن؟ ڪنهن جي جستجو ۾؟ ڇا معلوم! تو منهنجي انهيءَ ڪيفيت جو صحيح اندازو لڳايو ۽ منهنجي چهري ۾ معصوميت ڏسي تنهنجي دل ڇڪي ڏني. ان وقت تنهنجي عمر سورنهن ورهيه هئي ۽ منهنجي عمر سترهن. تـون عورت هئين، انهيءَ ڪري تنهنجي نشو و نما مون‌کان وڌيڪ تي چڪي هئي.

مـان توڏانهن تنهنجي ڪهاڻي لکي رهيو آهيان. شايد تو ان‌کي وساري ڇڏيو هجي. هر انسان پنهنجي ماضيءَ جو جنازو ڪلهن تي کنيو ٿو گهمي. پر مون‌کي انديشو آهي ته تو ماضيءَ کي بلڪل دفنائي ڇڏيو آهي. مان گهڙيءَ پل لاءِ ان ماضيءَ کي زنده ڏسـو ڪريان. منهنجا خط تنهنجي ماضيءَ جي

رنگين تصوير آهن، جا مون لڙڪن ۾ لهو سان ڪيئنچي آهي. انهن ۾ منهنجي مصوريءَ جون آرائشون به شامل آهن، پر مون ڪوشش ڪئي آهي ته تنهنجا خط و خال برقرار رکان.

هن وقت بادل پرجي آيا آهن. اولهه کان گهٽائون جهومنديون اچي ٿيون. ساري ڪائنات سرمستيءَ ۽ خمار ۾ آهي. منهنجون اکيون به پرجي آيون آهن. هي تنهنجي ديس جا بادل، هي تنهنجي پار جون گهٽائون، ڪراچيءَ کان تنهنجي پني پني ياد ڪئي آيون آهن. برسات پئي رهي آهي، مان پايان ٿو ته ڪوئي ڪکر ۽ ڪکري ورهين کان وڇڙيل هئا، اڄ انهن جي اتفاقي ملاقات ٿي آهي ۽ بئي هم آغوش ٿي رنا آهن. اي سائين، تون ڪيترو نه دور آهين! ايترو دور جيترو چنڊ! اي ڪاش، تون منهنجي اداس جهوپڙيءَ جو ڏيئو ٿي سگهين ها! اي ڪاش، تنهنجي ڏيمي جوت منهنجي مستقبل جي اونده ۾ تمثائي ها ۽ منهنجي حال جي رهنمائي ڪري ها! مون کي اهو ڏينهن ياد اچي رهيو آهي جڏهن تون ۽ مان تنهنجي گهر جي ڇت تي ويٺا هياسين ۽ ڪالج جي ڇوڪرين، ڇوڪرن ۽ پروفيسرن متعلق ڳالهه ٻولهه ٿي ڪئي سون. ڪجهه وقت کان پوءِ موضوع بدلجي ويو ۽ شعر و ادب جي باري ۾ روح رهاڻ ڪئي سين. توکي خبر هئي ته مان شعر چوندو آهيان. شايد مون سان تو ايترا تعلقات وڌايا ئي ان ڪري هئا، جو مان شاعر هوس. تو فرمائش ڪئي ته مان توکي ڪوئي شعر ٻڌايان. مون کي فطري گهٻراهٽ محسوس ٿي، ڇو ته ان کان اڳي تو ڪڏهن به اهڙي فرمائش نه ڪئي هئي. ان وقت به جهڙ هو ۽ سنهڙيون سنهڙيون ڪڪريون ڪپهه جي پوڻين وانگر آسمان تي پکڙيل هيون. شفق جي سنهريءَ نيراڻ ۾ برساتي شام جو نهايت دلڪش منظر هو. گويا ساري ڪائنات ڪنواري ٿي لڳي. مون تو ڏانهن ڏسي گهٻرايو ۽ چيو ته مون کي ڪوئي پنهنجو شعر ته ياد ڪونه آهي باقي شاهه عبداللطيف جي

Gul Hayat Institute

هڪڙي سٽ دل تي تري آئي آهي:

”اڄ پڻ منهنجي يار وسڻ جا ويس ڪيا“

اها سٽ چئي، مون توڏانهن ڏٺو، تنهنجا نرم ڳل آسمان جي سفيد ڪرين وانگر ٿي لڳا ۽ تنهنجي هلڪي پيلي پوتيءَ مان شفق جا ٽڏيرا شعاع نڪري رهيا هئا. گويا تو به وسڻ جا ويس ڪيا هئا. ڪائنات جو ازلي حسن تنهنجي هستيءَ ۾ سمائجي ويو هو. مون پهريون دفعو محسوس ڪيو ته تون منهنجي شاعريءَ جو روح آهين. منهنجا لفظ ٻهنوا فقير هئا، جي جهولي جهلي پننڌا رهيا هئا ۽ اي حسن جي ملڪه تو انهن کي تاثير جي بيحساب دولت ڏئي ڇڏي! ان وقت برسات زور سان پوڻ لڳي، ساوڻ جا وسڪارا هئا ۽ سارا ڪپڙا پچي ويا. تو ڳائڻ شروع ڪيو، بادل برسڻ آيا. تنهنجو سريلو آواز گويا ڪائنات جي دل ۾ چپي ويو. اونده ساري عالم تي پر ڦهلائڻ لڳي. فطرت گهريءَ خاموشيءَ ۾ ٽبي هئي. تون ۽ مان هڪبئي کي ساڪت ۽ خاموش ٿي ڏسي رهيا هئاسين. تنهنجين اکڙين ۾ اسرار هئا، نيري آسمان کان به گهرا! منهنجي دل چوليون ماري رهي هئي. مون محسوس ڪيو ته تنهنجي ۽ منهنجي هستي رلندي ملندي ٿي ويئي. گويا تون ۽ مان به برساتي بوندون هياسين ۽ هزارها ميل سفر طي ڪري رات جو ڪنهن گلاب جي پتي تي ڪريا هئاسين ۽ ان وقت زندگي فقط رنگ و بو جو طلسم هئي. هاءِ! ڪنهن کي معلوم هو ته انهن مان هڪڙي بوند ڇلڪي ڌرتيءَ ۾ جذب ٿي ويندي ۽ هڪڙي آفتاب جي تپش ۾ بادلن سان وڃي ملندي! ٻه اجنبي، جن کي پنهنجي منزل معلوم نه هئي، ڀٽڪندا ڪنهن ڪڙيءَ تي ملي ويا ۽ ناگاه محسوس ڪيائون ته اسين هڪبئي جي منزل آهيون.

ڪافي دير ٿي وئي هئي، سو مون توکي چيو، هاڻي مان هلان ٿو. تون هٿ ٻڌي ڏاڪڻ وٽ جهلي بيٺينءَ ته جيئن

مان آسانيءَ سان لهي وڃان. اڃا مان هڪ ٻه ڏاڪو لٿو هوس ته تو چيو ”ڀڙو ته“ ۽ پوءِ مان ٻڌندو رهيس.... تون ڳالهائيندي رهينءَ. وقت اڏامندو ويو. محبت وقت تي فاتح آهي، وقت محبت تي فاتح آهي، وارا ڊارا آهن. ان وقت محبت وقت تي فاتح هئي. خبر نه ٿي پئي ته پل پهر ڪيئن اڏامندا ٿي ويا. تون اونداهيءَ رات ۾ هٿ ٻتيءَ سان ڪنهن ديو مالا جي حسين جادوگرياڻي ٿي لڳينءَ ۽ ڪجهه وقت کان پوءِ جڏهن مان پنهنجي ڪافي ”گهرا گهرا ڪارا نيڻ جادو لائي ويا جيءَ ۾“ ڇڏي رهيو هوس ته اهو مينهوڳيءَ جو منظر اکين اڳيان ٿي ڦريو.

هيئنر شام ٿي وئي آهي. برسات بيهجي وئي آهي. هر چيز پرسڪوت آهي، هر شيءِ اداس اداس آهي. مون ڇيها پاليا آهن. سنڌن پر مينهن ۾ پڃي ويا آهن ۽ هو جهولڻي تي لٽڪي رهيا آهن. انهن ننڍڙين مٺڙين جانين ۾ قربت ۽ محبت جو گهرو احساس آهي، نه ڪين ڪنهن ڪلي ڪوٽ ۾ ڪيل ڪوڏ جي پرواه آهي نه پرواز جي حسرت! هو ائين ڏسي رهيا آهن گويا پڃري جون لوهي شيخون انهن ۽ آسمان جي وچ ۾ حائل نه آهن. اي ڪاش! تون مان ٻه ٻه پکيڙا هجون ها ۽ پنهنجو ننڍڙو پڃرو جوڙي ويهون ها. اي منهنجي حسين روشني، توسان گڏ پابندي هزار آزاديءَ کان بهتر آهي. هاءِ، مون ڇڙوا ڳي ڇو ٿي چاهي! هاءِ، مون تنهنجي زلفن جا زنجير پنهنجين ويڻين ۾ ڇو نه ٿي ويڙهي ڇڏيا.

توکي ياد آهي اها جنوريءَ جي رات!

ڪاليج جو مشاعرو ١١ بجي ختم ٿيو هو. اندر هال ۾ ته شعر و شاعريءَ جي ڌن ۾ هنامين ۽ سرديءَ جو احساس ئي نه ٿي ٿيو. ٻاهر نڪتاسين ته ولهه ٿي وسي. آسمان تي ستارا چمڪي ويا هئا. لڳ لڳ ۾ ڦرڪٽي هئي. تو ٽانگي جي ڳولا ڪرائي، ٽانگو نه مليو. سو تو مون کي چيو گهر تائين پيدل

Gul Hayat Institute

ڇڏي آءُ! سيءُ بدن ۾ سيرون ڪندو ٿي ويو- مون گرم مفلر پنهنجي ڳلي مان لاهي تنهنجي ڳلي ۾ وجهي ڇڏيو. نهايت پياري رات هئي اها! چانڊوڪي ۽ خاموشي گويا ٻه جاڙيون ڀينر هيون جي مدت بعد ڳلي ملي سڪ لاهي رهيون هيون. سڀ راهگير گويا سايا هئا. انسان نه هئا، روح هئا جسم نه هئا. هون ته هر ڪنهن جي پنهنجي پنهنجي دنيا هئي، انسان ان دنيا جو مرڪز هو ۽ ساري ڪائنات ان جي چوڌاري چڪر ۾ هئي، پر ان وقت انسان ۽ ڪائنات ٻه مختلف چيزون نه هئا. انسان ڪائنات هو، ڪائنات انسان هئي. تون به چانڊني رات جي نظاري کان ڪافي متاثر ٿي هئينءَ. چوطرف سانت وسي رهي هئي- قدمن جي چاپ ڪنهن دور ديس جو آواز پئي معلوم ٿي. ان وقت مون چيو ته اي ڪاش! هيءَ راهه ڪڏهن به ختم نه ٿئي- هيءَ راهه ازل کي ابد سان ملائي، ۽ تون مون سان هلندي رهين ۽ چانڊني تنهنجي چهري کي چمندي رهي! رستي جي پرسان واهي هئي ۽ ان ۾ ڪنول جا گل ٽڙيا هئا. چانڊوڪيءَ ۾ ڪنول جا پتا نهايت پيارا ٿي لڳا. مون ڪڏهن ڪنول ٿي ڏٺا، ڪڏهن تنهنجا ڪومل ڳل! مون کي سنسڪرت جي شاعر ودياپتي جو شعر ياد آيو- اي پرين، تون ته چور آهين! تنهنجي رخسارن اها ملائمت ڪٿان آندي؟ ڪنول جو گل توتي گواهه آهي، تنهنجي چهري اها چمڪ ڪٿان آندي؟ چنڊ توتي دانهين آهي، سياري جي سرد رات پڪاريو ٿي ته تو اهي دراز زلف ڪٿان آندا آهن! مون تو ڏانهن وري ڏٺو. مون کي به خوف ٿيو ته تو منهنجو به ته ڪجهه چورايو نه آهي! مون غريب شاعر وٽ هيو ئي ڇا؟ مون سيني تي هٿ لائي ڳوليو. واهه منڙي! تو ته مون کي به نه ڇڏيو. جا شيءِ مون مدت کان سيني ۾ سانڍي رکي هئي سا تون ٽڳائي وئينءَ. تون فاتحانه انداز سان هلي رهي هئينءَ. مون فقير جو سارو سرمايو تنهنجي مٺ ۾ هو. ٻنهي کي يقين ٿي چڪو هو ته

Gul Hayat Institute

اسين هڪٻئي سان محبت ٿا ڪريون. جا ڳالهه زبان نه ٿي چئي سگهي، جو راز اکيون افشا نه ٿي ڪري سگهيون، سا ڳالهه ۽ سو راز چانڊوڪي رات چئي وئي. تو به سمجهيو، مان به سمجهيو. نه تو ڪڇيو نه مان ڪڇيو. مان تنهنجي هٿ کي پنهنجي هٿ ۾ دٻائي چپن تائين آندو. تنهنجا گورا گورا هٿڙا مون کي نهايت وڻندا هئا. گويا مرجان مان ٺهيل هئا. ڪير چائي ته انهن هٿن جي ليڪن ۾ ڇا لکيل آهي!

جنهن وقت تنهنجي گهر پهتاسين ته ڪافي دير ٿي چڪي هئي. تو آهستي در کڙڪايو. تنهنجي ماءُ ڪڙو کولي پڇيو ته "امان اڄ ته ڏاڍي دير ڪئي اٿي!" مون تي نظر پوس ته ويتر گهٻرائجي وئي پر ڪڇيائين ڪجهه به نه. پوءِ تو ڪيس مشاعري متعلق ٻڌايو. مون موڪلايو ته تو چيو ته "سرديءَ مان آيا آهيون. ٿوري دير ويهه ته باهه سيڪيون. سگريءَ ۾ ڪوئلا ٻري رهيا هئا. ڪمري ۾ گاسليٽ جي لئمپ جي ڏيمي روشني هئي. ٻنيءَ تي ڪيترا ئي پتنگ ڪنيرائيون ڪوهي رهيا هئا. تو شرارت سان چيو "هڪڙيءَ روشنيءَ تي ايترا پتنگ!"

منهنجي روشني، تو کي ڪهڙي خبر ته تو تي ڪيترا پتنگ مرندا! اگرن جي مچ مان چڻگون اڏامي ۽ اونده جي سرد سيني ۾ پيهي ويون. تو باهه تي هٿ سيڪيندي ماءُ کي چانهه ٺاهڻ لاءِ چيو ۽ اوچتو مون کان پڇيو ته "بي. اي. پاس ڪرڻ کان پوءِ ڇا ڪندؤ؟" مون کي سوال نه وڻيو. ان وقت زندگي هيٺئر ۽ هتي هئي. تڏهن ۽ تتي جو ته خيال ئي گناهه هو. ڳالهه لنوائڻ لاءِ مون جواب ڏنو، "جيڪا قسمت". "تڏهن توهان قسمت ۾ به اعتبار ڪندا آهيو!" تو چيو. مون ورائيو ته "نه، قسمت ته انسان پاڻ ٺو ٺاهي." منهنجو مطلب هو ته جڏهن وقت آيو تڏهن ڏٺو ويندو. اڄ جڏهن مان هي خط لکي رهيو آهيان ۽ حياتيءَ جون لاهيون چاڙهيون ڏسي،

Gul Hayat Institute

ٿڏيون ڪوسيون سهي چڪو آهيان تڏهن مون چڱيءَ طرح محسوس ڪيو آهي ته قسمت آهي، ته انسان ڪٺ پتلي آهي جنهن جي ڏوري ڪنهن ازلي بازيگر جي وس ۾ آهي جو ساري عالم جي نظام کي نچائي رهيو آهي. ساري زندگي شطرنج جي راند آهي جا ڪوئي اداس اجنبي کيڏي رهيو آهي. تون ۽ اسان مهرا آهيون.

خير، تون مطمئن هئينءَ ته منهنجو مستقبل چمڪندو، ان ڪري منهنجي آئنده تعليم جي باري ۾ تو زياده سوال نه ڪيا، ۽ وري اسان مشاعري جي ماحول ۽ ڪاليج جي زندگي متعلق ڳالهيون ڪرڻ لڳاسين. ڳالهه تي ڳالهه نڪرندي، آئي، وقت گذرندو ويو. نه پنهنجي وجود جو احساس نه آس پاس جي خبر! گويا اسان ٻه ڳالهيون هئاسين، منڙيون ڳالهيون جي وقت جي پرن تي اڏامنديون ٿي ويون. مون توکي سرڪائي پنهنجي آغوش ۾ آندو، تنهنجا نرم ۽ گداز بازو منهنجي هٿن ۾ هئا، ٻاهه جي تو تي تنهنجا رخسار گرم ٿي ويا هئا ۽ جڏهن اهي منهنجي منهن سان لڳا تڏهن مون جا روحاني ڪيفيت ۽ گرمي محسوس ڪئي، سا ڪڏهن ٻه وساري نه سگهندس. چڻ تنهنجي رخسارن جي گرمي منهنجي نس نس کي محبت جو پيغام ڏئي وئي. اگرن مان ٻه چپيون نڪري ملي ويون ۽ پنهي سان هڪ وڏي چپي نچندي نڪتي. هائي جڏهن مان ماضيءَ جي رک کوٽي رهيو آهيان تڏهن ان چپيءَ جو سهسايل سيڪ ياد اچي رهيو آهي ۽ ساهه مان سيسرات پيا ايرن! هاء، هيءَ محبت ڇا آهي؟

ساهه جا سائين،

هن رات جي تنهائيءَ ۾ تون دور هوندي به ڪيترو نه قريب آهين! ڄڻ منهنجي پهلوءَ ۾ ويٺي، هن خط کي تعجب مان ڏسي رهي آهين. هيءَ تنهنجي تصوير آهي! تو کي يقين نٿو اچي ته تون منهنجي مُوقلم کي ڏسي رهي آهين. مان اهو مصور آهيان جنهن زندگيءَ ۾ فقط هڪ ئي تصوير ڪڍي آهي ۽ مان اها مڪمل ڪندس. مان اها يقيناً مڪمل ڪندس.

منهنجو تصور ۽ منهنجي تصوير! خدا ۽ ان جي تخليق! جنهن وقت ڪيئون ڪر موڙينديون آهن ۽ پوڻين پهر جو ڪائنات ۾ روحاني راز وسندا آهن، منهنجو بي چين روح تنهنجي تلاش ڪندو آهي، اها تلاش ازل کان شروع ٿي آهي ابد تي ختم ٿيندي. شايد اها تلاش ڪڏهن به ختم نه ٿيندي، ڇو ته ان ۾ منهنجي وجود جو راز مضمر آهي، مان خود تنهنجي تلاش آهيان. تنهنجي تلاش نه رهندي ته مان نه رهندس. بهتر آهي ته تون دور آهين، تون قريب آئينءَ ته تون ئي تون رهندينءَ. مان ڪير، مان ڪٿي! هن وقت ڏکڻ جي هير لڳي رهي آهي، گويا ڪائنات ٿڌا ساهه ڀري رهي آهي. گذشته زندگيءَ جا دلفريب واقعا اکين اڳيان ٿرندا ٿا اچن. وقت منهنجي لاءِ بي معنيٰ لفظ آهي، وقت منهنجي لاءِ اهو بيٺل تلاءُ آهي جنهن جا ماضي ۽ مستقبل به ڪنارا آهن. انساني دل ڪشتي آهي، ڪڏهن هن پار ڪڏهن هُن پار! ماضي به حقيقت آهي. مستقبل به حقيقت آهي، فقط حال غيرحقيقي آهي، فريب آهي. جو ماضيءَ يا مستقبل ۾ رهيو سو زنده جاويد آهي، جو حال ۾ رهيو تنهن گويا خودڪشي ڪئي.

شاهه جو بيت: ”ڪنول پاڙون پاتار ۾ ڀنور ڀري آڪاس“ اسان جي محبت جي بهترين تفسير آهي. تون ڪنول

Gul Hayat Institute

آهين، تـو ۾ نرمي ۽ نزاڪت آهي، حسن ۽ ملائمت آهـي. ليڪن تنهنجي زندگي حقيقت پرستي آهـي. تنهنجون پاڙون پاتار ۾ آهن. مـان پنوڙ آهيان. منهنجو خمير نغمي ۽ محبت مان ٺهيو آهي. تخيل پرستي منهنجي زندگي آهي. ڪنول سان ڀونري جي محبت ازلي آهي جيتوڻيڪ سندن فطرت هڪٻئي کان نرالي آهي. ڀونرو ڦرندو ۽ پرندو رهي ٿو، ڪنول مرڪندو رهي ٿو. انهن ۾ اها باهمي ڪشش ڇو آهي؟ انهن ۾ اها ازلي آشنائي ڪٿان آئي؟ منهنجا سائين، تون مون سان شڪايت ٿي ڪرين ته مان تو کي ڇو ڇڏي هليو ويس، ڪنول سان ڀونري جي ياري ڪيترو وقت هلندي آهـي؟ اوهان ازدواجي زندگي چاهي، ان جـو ساز و سامان چاهيو، اوهان چاهيو تـه بهترين مڪان هجي، ڪار هجي، چڱي نوڪري يا بزنس هجي، اوهان کي خوشيءَ کان وڌيڪ خوشحاليءَ جو خيال هو. عاشقيءَ کان وڌيڪ آرام پيارو هو. ڀونر سمجهي ويو ته ڪنول جون پاڙون پاتار ۾ آهن، ڀونرو اڏامي ويو. هن جي زندگي ازلي نغمو آهي، آسماني سير آهي- هن جو زمين ۽ ان جي باشندن سان ڇا؟

تون دور رهي به منهنجي تخيل تي ڇانيل آهين! تنهنجو ماضي منهنجي فـن سان وابسته آهي. تنهنجي اسان جـي ازلي آشنائي آهي. تنهنجي اسان جي ڳالهڙي حسن و عشق جو ابدي داستان آهي.

تنهنجو اياز

Gul Hayat Institute

منهنجي چانڊوڪي، منهنجي روشني،

ننڍي هوندي جا ساٿي ٻه کهڙا نه پيارا ٿا ٿين! انهن جي صحبت ۾ گويا ماضيءَ کي نئين زندگي ٿي ملي وڃي. زندگيءَ ۾ ايتريون ته بي وفايون ۽ بي اعتنايون آهن، ايترا ته ڏک ڏاکڙا، ڪٺن ڪشالا آهن، جو ماڻهوءَ لاءِ سنگت ئي فقط آٿت آهي. مان ته ڀانيان ٿو زندگي دوستيءَ جي سهاري تي ٽڪي!

رات ڄڻ سان ٻراج ئي ويٺو هوس. ڄڻ اسان جو جهونو ٻاهمي دوست آهي ۽ تازو ڪراچيءَ کان هتي آيو آهي. آسمان جي نيري وسعت ۾ چنڊ پنهنجون منزلون طي ڪندو ٿي ويو. ستارا ڪيس تڪيندا رهيا. ٻن ستارن پاڻ ۾ سرگوشي ڪئي ته هي تيز تيز ڪيڏانهن وڃي رهيو آهي، هن جي منزل ڪٿي آهي! اي ڪاش، هي اسان سان ترسي ها، هيءَ آسمان جي بي انتها بي انت گهرائي! ۽ هيءَ اڪيلائي! ۽ هي احساس ته اها چانڊوڪي چار گهڙيون آهي! اي ڪاش، انهيءَ چنڊ کي اسان منائي سگهون ته هو اسان سان ترسي، هيءَ پياري پياري رات وري نه ايندي! ڄڻ ته چنڊ ڏانهن ڏسي شايد ساڳي ڳالهه سوچي رهيو هو ۽ هن ٽولاءِ پڇيو، "تازو ڪوئي خط آيو اٿيئي" ۽ يڪدم سندس يادماضيءَ جي ڪوهيڙي ۾ ھٿوراڙيون هڻڻ لڳي.

مون سنڌوءَ ۾ نهاريو. چنڊ جو عڪس پاڻيءَ ۾ ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويو هو، ٽڪرو ڪنهن لهر جي جهولي ۾ هو، ٽڪرو ڪنهن جي. جيئن منهنجي ۽ منهنجي دوست جي من ۾ تنهنجي گذشته زندگيءَ جي ياد! مون کي ياد آيون اهي راتيون جڏهن اسان سمنڊ جي ڪناري تي گهمڻ هلندا هئاسون، تون آب هوا جي تبديل لاءِ ڪراچيءَ وئي هئينءَ ۽ اتي تو واپس اچڻ جو ارادو باوجود مخالفت بدلائي ڇڏيو هو. مون

Gul Hayat Institute

ڪي جڏهن معلوم ٿيو ته تون اتي ڪاليج ۾ داخل ٿي آهين ته مون به تنهنجي وطن کي الوداع ڪئي. اڙي بانوري! ساريءَ دنيا ۾ منهنجي فقط تون ئي هم وطن آهين. جتي تون آهين، اتي منهنجو وطن. هينئر جڏهن تون دور آهين، مان پاڻ کي ديس ۾ پرديسي پيو سمجهان! ڪراچيءَ ۾ اسان شام جو تنهنجي گهر کان ڪياماڙيءَ واري رستي تي گهمندا هياسين. ڦيريون ڏيئي جيئي وٽ ترسندا هياسين. اتي هڪ پوڙهي مندر هو. شام جو ان جا گهنڊ ڪنهن ماورائي دنيا جي صدا معلوم ٿيندا هئا. گوتم ٻڌ جا حسين مجسما شام جي ڌنڌ ۾ عجيب روحاني اسرار جا ذخيرا لڳندا هئا. خود تنهنجي هستي هڪ حسين مجسمو لڳندي هئي- گويا ڪوئي روحاني راز پنهنجي حل جي جستجو ۾ عالم وجود ۾ آيو هو، گويا ڪوئي ازلي پکيئڙو ڪائنات جي ڪنهن مبهم ڪوني مان اڏري آيو هو ۽ زندگيءَ جي حسين قفس ۾ ڦاسي ويو هو. تون آشنا هوندي بيگاني لڳندي هئين، نزديڪ هوندي دور هوندي هئينءَ. مون کي ان وقت نهايت تعجب ايندو هو ته سطح تي تنهنجا خيالات ۽ اعمال بلڪل دنيوي انسانن جهڙا هوندا هئا. تون نهايت سمجهو هئينءَ.

مان اهو تضاد اڃان تائين سمجهي نه سگهيو آهيان. تنهنجو زندگيءَ جو نظريو بلڪل دنيوي آهي- تون هر چيز کي نفع نقصان جي تارازيءَ ۾ توريندي آهين، تنهنجا اعمال ڳڻ ڳوت ۽ سوچ سمجهه جو ثبوت ڏيندا آهن. ليڪن مون توکي جڏهن به فطرت جي نفيس جهولي ۾ ڏٺو آهي، تڏهن تون هڪ غيرمرئي چيز لڳندي آهين، گويا تون شام جي رنگين لطافت آهين، گويا لهرين جي حسين راڳي آهين، گويا سرد هوا جي پياري خنڪي آهين. توکي ياد آهي اها شام جڏهن ڪياماڙيءَ جي قريب اسان هڪ ننڍل ڪشتيءَ تي هلي ويٺا هئاسين. ڳالهين ڪندي مون محسوس ڪيو ته اها ڪشتي

پاڻيءَ ۾ لڙهندي ڏسي وئي، اڳتي اٿاه پاڻي هو، چوڌاري، ڇپون ڇوليون- اڳتي، جتي ڪوئي پنهنجو پرائو نه هو، دنيا ۽ ان جا ڏک نه هئا، گذشته جو غم ۽ آئنده جو اونو نه هو، اڳتي جتي تون ۽ مان ۾ انسان نه هياسين، ڪشتيءَ جا ٻه سڙه هياسين ۽ زندگي روان دوان هئي، ڪنهن نامعلوم ساحل جي تلاش ۾.... اهو ساحل ڪٿي آهي، اهوساحل ڇا آهي، اهو ساحل اڃان تائين پيو مون کي اشارا ڪري، اڃان انهيءَ لاءِ منهنجي زندگيءَ جي ناو بيچين آهي. پر پياري، هيئنر سڙه فقط هڪڙو آهي ۽ ساحل دور، نهايت دور! اهڙيءَ طرح توسان راتيون گذري ويون. ڪيئي سال گذري ويا. اي ڪاش! مان چنڊ کي روڪي سگهان ها! اي ڪاش، هي چنڊ آسمان تان نه هٽي ها ۽ صبح نه ٿئي ها! اي ڪاش، هر چانڊوڪي رات، جا توسان گذري سا عمر دوام ٿي وڃي ها! هي چنڊ جو هيئنر سيڪجهه ڏسي رهيو آهي، سو چغلي هڻي رهيو آهي ته تون ڪراچيءَ ۾ ڪنهن ڇت تي محو خواب آهين. تو هن جهوني پرديسي دوست کي وساري ڇڏيو آهي، هن حسن پرست سودائيءَ کي جنهن کي تنهنجي محبت ڪنهن حسن مطلق جي تلاشيءَ ۾ ڀٽڪايو آهي.

اسان جي جهوني دوست تي هيئنر غنودگي طاري آهي. دريا جي ٿڌي هير ڪيس پنهنجي آغوش ۾ لوليون ڏئي رهي آهي. هي انسان مون کي نهايت پيارو آهي، ڇو ته هن توسان محبت ڪئي آهي. هيءُ منهنجي دل جو درد سمجهي سگهندو، هيءُ ئي سمجهي سگهندو منهنجي بي‌معنيٰ بيچيني، منهنجي بلاوجه بيقراري. هيءُ رقيب منهنجو قريب آهي ڇو ته هن کي تو لاءِ قرب آهي!

تنهنجو اياز

منهنجي منڙي،

تو لکيو آهي ته تون مغرب جي سير و سياحت لاءِ وڃي رهي آهين. تنهنجي خط مان خوداعتمادي ۽ تنهنجو مستقبل جو درخشان تصور پيو بکي. تنهنجي زندگيءَ ۾ خوشي آهي يا نه، ڪم از ڪم خوشحالي ته بلڪل ظاهر آهي. هن دنيا ۾، هن فتح و شڪست جي بازي گاهه ۾، تنهنجي جيت آهي. مان سوچيان ٿو ته مون هارايو آهي يا جيتيو آهي؟ شايد منهنجي زندگي هار ۽ جيت کان بي‌نياز آهي! مان فقط تماشائي آهيان! آه! جهونجهون کيڏاري اجان تائين نه سمجهي سگهيا ته هن دنيا جي هر فتح شڪست آهي، هر شڪست فتح آهي! مان ٿوريءَ عمر ۾ زندگيءَ جون ڏڏيون ڪوسيون، هيٺايون مٿاهيون ڏسي چڪو آهيان. منهنجو روح بلڪل مطمئن آهي. هي ڏک سک، عزت ذلت پاڇا آهن، اڏامندڙ پکين جا وهندڙ پاڻيءَ تي پاڇا، جن جي ڪائي حقيقت نه آهي. آه، انسان ڪيتري نه عزم ۽ استقلال سان ڪوشش ٿو ڪري ته مون کي اهميت ملي، اهميت، اهميت، اهميت، آخر ڇا آهي؟ گويا شرير ٻار رنگين خوبصورت پوپٽن پٺيان ڊوڙي ڊوڙي، ٿڪجي ساهي، کين پڪڙي سندن پر ڇني وجهي!او پرين! اوهين پوپٽ پڪڙيندا رهو، اوهان جي زندگي صدا بهار هجي، اسين هن چمن جي رنگ و بوءِ کي ڏي بي‌حقيقت ٿا سمجهون. ايتري ڀڄ ڊوڙ، وٺ پڪڙ ڇا لاءِ؟

تنهنجون منهنجون راهون الڳ نڪتيون. تو منزل معين ڪئي ۽ ان جي تلاش ۾ نهايت دور نڪري وئينءَ. منهنجي لاءِ، تلاش ئي منهنجي منزل ٿي وئي. مان پڇندو رهيو آهيان ته منهنجي منزل ڪٿي آهي؟ شايد ڪائي منزل نه آهي- دنيا جي هر چيز وانگر منزل جو تصور به هڪ فريب آهي. زندگي

لا انتها جستجو آهي، جستجو لا انتها زندگي آهي. ليڪن زندگي به فريب آهي، جستجو به فريب، لا انتها فريب! آه! مان هر فريب ڪان پڇندو رهيو آهيان ته حقيقت ڇا آهي؟ اي ڪاش! تون مان هڪڙي جي منزل ٿيون ها، اي ڪاش به فريب ملي هڪ حقيقت ٿاهن ها! اي ڪاش، هيءَ چانڊوڪي رات ائين اڪيلي نه گذري ها! تو پڇيو آهي ته آخر مون کي ڇا ڪپي؟ چڪور کي چنڊ ڪان ڇا ڪپي؟ چڪور جو اڏرندو رهندو آهي، تڙندو رهندو آهي، پهچي نه پهچندو آهي پنهنجي محبوب کي! چنڊ، جو نهايت دور هوندو آهي، نهايت ٿڌو هوندو آهي! تون هجين، تنهنجي چانڊوڪي هجي! مون کي تو ڪان ڪجهه نه ڪپي! مان هن گوشهءِ زمين جو گمنام شاعر آهيان، شايد گمنام جيئندس، گمنام مرندس! مون کي پنهنجي تڙپ، پنهنجي محبت بخشي ڇڏ اهي ڪسي، تو کي ڇا هٿ ايندو. مون کي زندگيءَ ۾ موت جا حسين همسفر ملي پوندا!

منهنجي چانڊوڪي، منهنجي روشني،
شب بخير!
تنهنجو اياز

Gul Hayat Institute

منهنجي پرهه، منهنجي روشني!

تو لاءِ تنهنجي دورافتاده دوست جا سلام. اج خلاف- معمول توکي هيءُ خط صبح جي وقت لکي رهيو آهيان. رات جو پوين پهر توسان گذريو. عجيب خواب هيو. جڏهن اک کلي ته دل نه چاهيو ته تو سان تار ٽٽي وڃي. ان ڪري توکي صبح سويري هي خط لکڻ ويٺو آهيان. مون خواب ۾ ڏٺو ته منهنجي ڪلهن تي جي ٻه فرشتا ڏينهن رات هوندا آهن، سي سير لاءِ نڪري ويا. رستي تي تنهنجي ڪلهن وارا ٻه فرشتا انهن کي مليا. تنهنجن فرشتن منهنجن فرشتن کان پڇيو ته اوهان جو انسان ڪيئن آهي؟ منهنجن فرشتن وراڻيو ته هو اوهان جي انسان لاءِ روئي رهيو آهي. پوءِ منهنجن فرشتن تنهنجن فرشتن کان پڇيو ته اوهان جو انسان ڪيئن آهي- جنهن تي انهن جواب ڏنو ته هو توهان جي انسان تي کلندو آهي. ان تي منهنجا فرشتا عبرت ۾ کلڻ لڳا ۽ تنهنجا فرشتا ندامت ۾ روئڻ لڳا. آهي نه عجيب خواب؟ پر سائين، الائي ڇو، منهنجي دل چئي رهي آهي ته گذريءَ رات اوهان به اهوئي خواب ڏٺو هوندو.

هن وقت پرهه جي ٿڌڙي هير لڳي رهي آهي ۽ دل ۾ تنهنجي تازي ياد شگفته ٿي رهي آهي. نه معلوم ڇو بار بار عمر خيام جو شعر پيو ياد اچي-

”پرهه جو پهر آهي

هيئنر مان ۽ مٽي ۽ مئفروش جي گهٽي

اي ساقي! هي صلاح جو وقت آهي؟

هن وقت حديثون ڇڏ، ۽ پيءُ ۽ پيئار“

اج واقعي وري دل ٿي آهي ته پرهه جو پيئان! پيئندو رهان، پيئندو رهان، جيستائين سج جي ڪشتي لالاڻ جي ليٽ ۾ ٻڏي وڃي ۽ شام ٿي وڃي! آهه! هي بلورين جام! هي آتشين

شراب، هيءَ اندر جي اسات! اڄ ايتري چڪ آهي هن چنال ۾!
جيتري تڏهن هئي جڏهن مون توکي هميشه لاءِ ڇڏيو هو.
پنهل ڪان پوءِ … ….
پنهل ڪان پوءِ…… ڏيندس باهه پنهور کي……
جڏهن تون وئينءَ ته مون چاهيو ته ساريءَ ڪائنات کي قلابازيون ڪارايان، ساري نظامِ دهر کي الٽ پلٽ ڪريان، ساري جڳ ۾ پنيٽ پاريان، عرش و فرش کي ڇيهن ۾ چرڪايان، ڏيان باهه پنهور کي. آهسته آهسته وقت پنهنجو چار وچائيندو ويو، اندر جا عقاب انهيءَ ۾ اٽڪندا ويا، پرڙا ڦڙڪائي ڦڙڪائي، ساڻا ٿي، سانت ۾ اچي ويا. وقت جو تيز رفتار ڪاروان گذرندو ويو. سندس قدم ماضيءَ جا نشان مليا ميٽ ڪندا ويا، پنهور جلي ويو، شعلا وسامي ويا، پنهونءَ جا پيرا مٽجي ويا، سسئيءَ جا سڏڪا ڪنهن نه سٽيا، سنسان هوائن ۾ سيسرات گم ٿي ويا. منڙي، ماضيءَ کي ياد ڪري يقين ئي نه ٿو اچي ته هتان به ڪوئي ڪيچ جو قافلو گذريو هو- هزارن اميدن ۽ آرزوئن جو ڪاروان منزل انداز ٿيو هو. اڄ ته پنهور ۾ فقط رک ئي رک ٿي اڏامي- سسئيءَ جي روح جي رک، پنهونءَ جي پيار جي رک. پنهل ڪان پوءِ…. پنهور…. باهه…. رک ..
اڄ دل چاهي ٿي ته هي آلا اُلا، هي شراب، گيتون ڪري پيئان، سرڪين مان سڪ نه ٿي لهي، جيئن منهنجو سينو سڙڻ لڳي، لڱن جي لهس ساهه کي سيڪ ڏئي، ۽ تنهنجو تصور به چري پچري رک ٿي وڃي- سرد سرد رک جنهن ۾ نه چڻنگ نه چوچڙي نه سيڪ نه ساڙو. تنهنجي نفي منهنجو اثبات، تنهنجي نيستي منهنجي هستي، تنهنجي وجود جي فنا منهنجي نجات آهي- پرينهنءَ تون ڪنهن اجنبي ديس ڏانهن وڃي رهي آهين. نظرن کان به دور، دل کان به دور. وڃ، پلي وڃ، مان توکي وساري ڇڏيندس، پر الائي ڇو دل نه ٿي مڃي، دل چوي ٿي ته اجل جو بي‌پناه سيلاب به توکي مون کي

وچوڙي نه سگهندو، لڙهندا لڙهندا هڪٻئي کي چنبڙندا سين ۽
وچي ڪائنات جي ٻئي ڪپر تي ڪرندا سين.

تنهنجو
ازل جو آشنا، اياز

Gul Hayat Institute

جي تند برابر توريان

آبدار مغربي موسيقيءَ جو رڪارڊ وڄايو. راڳ جون ڇوليون ڇوھہ سان آيون، ۽ ڇر ۾ بدلجي ويون. جوڙيون فرش تي ترڪنديون، رقص ڪنديون، ائين ويون، گويا ھنج پاڻيءَ تي لھوارا وجهي رهيا هئا. بجليءَ جي روشنيءَ ۾ زرق برق ساڙهيون چمڪي رهيون هيون، ۽ هن جي گلاس ۾ وسڪي، سوڊا، روشني، رقص ۽ موسيقي رلي ملي چمڪي رهيا هئا. هن ڇوٿون گلاس خالي ڪيو، ۽ سندس ڏيان جون لهرون ڪيس لوڙهينديون ويون - دور، دور ڪنهن اجنبي ساحل ڏانهن. هو شاعر هو، هميشه چاهيندو هو ته، مان پيو ڪجهه هجان ۽ ٻئي ڪنهن هنڌ هجان. جڏهن جڏهن شراب پيئندو هو، تڏهن هن کي دور دور جون صدائون اينديون هيون: ڪائنات جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ناد وڄندا هئا: هن جا خيال ديوداسين وانگر رقص ڪندا هئا: ۽ هن جو من-مندر جهونين مورتين سان سجايو ويندو هو. هن جا دوست جهومندا نچندا هئا، پنهنجي پنهنجي جوڙيدار جا جسم چاچيندا هئا، انهن جي گلن کي نفاست سان ڏسندا هئا: ۽ ڪائي ازلي ڪشش سندن تن من ۾ چڻنگ دکائيندي هئي، جا ٻري ٻري آڳ ٿيندي هئي، ۽ ۽ پوءِ هر رقص ڪندڙ جوڙي ٻہ ڇپيون تي ويندي هئي، ۽ هڪٻئي جي ڇر ۾ چرڪندي هئي. ليڪن هو خاموش، تنها، اداس ويٺو هوندو هو. زندگي امرت تي جلترنگ وڄائيندي هئي، ۽ ٻهڪندڙ نظرون ۽ مهڪندڙ منهن ڏسي، هو پنهنجو نئون فلسفو دل ۾ دهرائيندو هو ته 'خوشي حسن آهي ۽ حسن خوشي آهي'- پر پوءِ به سندس روح تي غم جو گهيرو رهندو هو: خوشي حملي تي حملو ڪري، شڪست کائي موٽندي

Gul Hayat Institute

هئي، ۽ هو غم جي قلعي ۾ محصور، حسرت سان ڏسندو هو ته ڪيئن فوج در فوج، زندگيءَ جون مسرتون پٺتي هٽنديون ٿيون وڃن. اڳيان ڪل ۽ خوشيءَ جو سمنڊ موجون ماريندو هو، ۽ هي ساحل وانگر خاموش ۽ ساڪت ان کي ڏسندو هو.

هو غم کان نجات پائڻ لاءِ شراب پيئندو هو، پر شراب کيس ويتر غمگين ڪندو هو. هن هڪ ڀيري لکيو هو ته "جڏهن خدا ڪائنات خلقي خوشي ۽ غم پيدا ڪيو، تڏهن پنهي کي چيائين ته پنهنجا پنهنجا دوست چونڊيو. هن جو ايترو چوڻ، ۽ ساري مخلوق جو خوشيءَ سان ساٿ ڏيڻ. هرڪوئي وڃي خوشيءَ جي پاسي ۾ بيٺو، ۽ ٻئي طرف غم ويچارو اڪيلو بيٺو رهيو. خدا فيصلو ڪيو ته غم جي قسمت ۾ تنهائي آهي. ۽ پوءِ جڏهن سڀئي مخلوق ڏڙڻ پڪڙڻ لڳي، تڏهن چوريءَ چوريءَ شراب غم جي ويجهو آيو، ۽ سُس پُس ڪري چيائينس ته 'تون غم نه ڪر، مان ظاهري طرح ته خوشيءَ سان آهيان، پر دلي طرح توسان آهيان'." اڄ هن جي زندگيءَ ۾ شراب غم سان اهو قول نڀائي رهيو هو. هن پنجون گلاس پريو، ۽ گيت سان پي ويو. هائي هو سمنڊ کان هٽي، سپ جي سيني ۾ اچي رهيو هو. آسپاس ۽ اردگرد کان بي‌نياز، هو پنهنجي محويت جي عالم ۾ هو. هن جا گيت ۽ غزل ٽوليون ڪري ٿي آيا، ۽ رنگارنگ لباسن ۾ نچي رهيا هئا. مطلعا، مقطعن سان جهمريون وجهي رهيا هئا؛ بيت، واين سان هم آغوش ٿي جهومندا ٿي ويا ۽ اهي آخر هن جي جيءَ جي جهوريءَ ۾ تحليل ٿيندا ويا، ۽ انهن جي پٺيان هن کي ڪائي صورت نظر آئي — صورت، جا شراب جي چولين تي چِلندي ٿي آئي. هوءَ ويجهو ايندي وئي.... ويجهو ايندي وئي.... ۽ آخر ان جا نيڻ شراب جي جام مان کيس گهورڻ لڳا. هن کيس سڃاتو. هوءَ "شمع" هئي — شمع، جا هائي وسامي چڪي هئي، شمع جا ڪيتري وقت لاءِ هن جي شاعريءَ کي روشن ڪندي رهي هئي.

نشي جي ڇوليءَ هن کي ڪراچيءَ جي ساحل تي اُڇليو. ڇهه سال اڳ هو شمع سان گڏ 'هاڪس بي' تي ٽهلي رهيو هو. شام جو وقت هو. ڪوئي ازلي صراف سج جي سون کي ڳاري رهيو هو، ۽ پگهريل سون سمنڊ ۾ ڇوليون هڻي رهيو هو. هن شمع جون ٻئي ٻکيون ڇوٽيون پنهنجيءَ گردن ۾ وجهي، هن کي ڇڪي پنهنجي قريب آندو. سج ڪي پاڻيءَ ۾ پنهنجو پاڇو ايترو ته وڏيو، جو ان کي آغوش ۾ آڻڻ لاءِ پاڻيءَ ۾ غوطو هنيائين، ۽ پنهنجي پاڇي سميت ٻڏي ويو. هن محسوس ڪيو ته شمع هن جو حسين پاڇو هئي؛ ۽ هن پنهنجيءَ فطرت جو عڪس شمع ۾ ڏٺو. جڏهن ٻه هو پنهنجو شعر پڙهندو هو ته شمع ايترو ته محويت ۾ اچي ويندي هئي، جو هو محسوس ڪندو هو ته هنن ٻنهي جو ڪوئي وجود نه هو: هو ٻئي غير حقيقي هئا، فقط شعر ئي حقيقي هو — شعر، جو شمع جي حسن ۽ هن جي عشق سان جڙيو هو — شعر جنهن ۾ ڪائي ازل جي ڇپي آهي، جا زندگيءَ جي هر ڏک سک کي جلائي رک ڪري ڇڏي ٿي، ۽ پوءِ ڇرڪندي، جرڪندي، ڪنهن جوالا ۾ بدلجي وڃي ٿي. هن شمع کي زياده قريب آڻي، هن جي اکين کي چميو. ٻه سهڻا سرد ڪنول ڪنهن سُرور ۾ ٻوٽجي ويا.

"آبدار!" هن خالي گلاس سنگمرمر جي ڪائونٽر تي سرڪائيندي چيو. "هڪ پورو." ۽ جيستائين آبدار وسڪيءَ سان سوڊا ملائي، تيستائين هو وري ڌيان جي لهرن ۾ لڙهندو ويو: هو ڪراچيءَ ۾ پنهنجي ڪمري ۾ ويٺو هو ۽ 'ادب براي زندگي' ۽ 'زندگي براي ادب' تي ڪجهه لکي رهيو هو. در مان گهميل پني هوا هن جي وارن کي ڪنڊيري رهي هئي ۽ هو انهن کي هٿ سان سنواري رهيو هو، ته ڪنهن پٺيان اچي هن جي هٿ تي هٿ رکيو، ۽ پوءِ هٿ سرڪائي هن جي اکين تي رکيائين. هن ڇرڪ ڀري پڇيو، "ڪير آهي؟" پٺيان مٺڙو آواز آيو، "شاعري!" هن جواب ڏنو ته "شاعريءَ کي

ڏسڻ لاءِ واقعي ھي اکيون ضروري نہ آھن. مون شاعريءَ کي بنا ڏسڻ جي ڏسي ورتو.“ پوءِ ھن ھٿ کي جھٽڪو ڏنو تہ شمع اچي آغوش ۾ پئي.

’ڪئبري‘ رقص جي ڌن ڪجھہ تيز ٿــي وئي، ۽ ھن جي خيالات جو سلسلو ٽٽي ويو. ھــن اکيون ڇنڀي ڏنو تہ ريڊيوگرام وٽ ھڪ انگريز ڇوڪري رڪارڊ ڏسي رھي ھئي، ۽ ھن کي پاڻ ڏانھن گھوريندو ڏسي، ڪجھہ چڙڪي وئي. ھن مرڪي گلاس ھٿ ۾ کنيو، ۽ باقي بچيل وسڪيءَ کي ڏسڻ لڳو. گويا چئي رھيو ھو تہ ”چري، تون چڙڪين ڇو ٿي؟ جو انگريز، ”ايليٽ“ (T.S. Eliot) جي شاعري نٿو سمجھي سگھي، سو مــون لاءِ ڪائي معنيٰ نٿو رکــي.“ پرسان ھڪ ديسي پــوليس آفيسر انگريزي ڳالھائي رھيو ھــو، ۽ پنھنجي صحيح تلفظ جي احساس سبب فخر سان ڏسي رھيو ھو. ھــن مرڪيو-گويا چئي رھيو ھو تہ ”ڪمبخت، تو شاھہ لطيف نہ پڙھيو آھي، تــون بہ مون لاءِ ڪائي معنيٰ نٿو رکين!“ ھن پوءِ گلاس مان ڊُڪ پيري ان ۾ آب حيات کي ڏٺو ۽ ان کي اکين سان چيائين، ”ھرڪنھن کي تو کي پيئڻ جو حق نہ آھي. معلوم نہ آھي تہ تو کي ڪڏھن ھنن جانورن مان نجات ملندي!“

۽ پوءِ ڪيت ڏيئي گلاس خالي ڪري ڇڏيائين. وري ڇوليون آيون ۽ پنھنجي ڇوھہ ۾ ھن کي ڪٺي ويون: ھن ڏٺو تہ ”شمع“ پنھنجي گھر جي بالڪنيءَ ۾ ويٺي ھئي، ۽ ھن جي نظم جي ڪتاب جي ٻي ڪاپي ڪري رھي ھئي. ھن کي ڏسي ”شمع“ ڪتاب بند ڪيو. ”شمع“ جــي چھري تــي ڪجھہ آداسائي ڇانيل ھئي-گويا ھوءِ پھرئين پھر ۾ پندرھينءَ جي چنڊ وانگر ٿي لڳي. ھن سندس وار ڪنڊيري، پنھنجو منھن ھن جي منھن جي قريب آڻي چيو، ”منڙي، اڄ اداس ڇو آھين؟“

”سائين“، شمع وراڻيو، ”زندگي امتحان وٺي رھي آھي. منھنجي پيءُ اڄ زور رکيو آھي تــہ مان ’ارشد‘ سان شادي

ڪريان. چوي ٿو ته ارشد کي ڪپڙي جي مل آهي، ڪلفٽن تي بنگلو آهي، ڪئڊلڪ ڪار آهي ۽ ڪافي بئنڪ بئلنس آهي. هن کي خبر نه آهي ته مان تنهنجي آهيان - تنهنجي آهيان، ڇو ته تون شاعر آهين، تنهنجي ڦاٽل جهوليءَ ۾ ڪائنات جي دولت آهي." ائين چئي، شمع پنهنجو منهن هن جي ڇاتيءَ سان لاتو ۽ سرگوشيءَ جي انداز ۾ چيائين، "سائين، مان تنهنجي آهيان!"

هو خاموش هو، ليڪن هن جي دل چئي رهي هئي ته "هائو، تون منهنجي آهين، ۽ هي ساريءَ ڪائنات جو حسن منهنجو آهي؛ ۽ جيستائين مون کي تنهنجي محبت حاصل آهي، تيستائين مان ان حسن کي زياده حسين ڪندو رهندس - ۽ اهو سڀ تنهنجي طفيل ٿيندو."

هاڻي چوليون ڇپين ۾ بدلجنديون ٿي ويون، ۽ هو ڪنهن آڳ جي سنڌ ۾ هو. اوچتو سندس اکين اڳيان "شمع" جي مرڻهنگ صورت آئي. "شمع"، پويان پڙڪا ڏئي رهي هئي. کيس نمونيا ٿي پئي هئي، ۽ هوءَ شايد بخار ۾ پاسا ورائي رهي هئي. هو زندگيءَ ۽ موت جي لڪ ڇپ ڏسي رهيو هو. آخر شمع وسامي وئي. ڪوئي پکيئڙو پنهنجي آکيري مان آڏاڻو، ۽ هن جي آکيري جي قريب آيو ۽ پر ڦڙڪائڻ لڳو - گويا هو پرن جو آواز ٻڌي رهيو هو. هن چپن ۾ چيو، "پکيئڙا، تون پرڏيهي آهين. منهنجو آکيرو تولاءِ نه آهي؛ مان به ڪڏهن هي آکيرو ڇڏيندس، تنهنجي پٺيان ايندس - ازل جا آشيانا ڳولي ڳولي، توکي هٿ ڪندس. هن وقت تون مون کان دور وڃي رهيو آهين.... نهايت دور! منهنجو پرواز به تو تائين پڄي نه سگهندو؛ شايد منهنجو راڳ تو تائين پڄي سگهي! مان ڳائيندس .... مان ڳائيندس!.... منهنجو راڳ تو تائين ضرور پهچندو!"

هن جي دل ۾ شايد خواهش پيدا ٿي ته هو شمع جي چپن کي چمي؛ پر آسپاس هن جا رشتيدار ڏسي، مشڪل سان ان خواهش

تي قابو پائڻائين.

آڳ جي ڇپي هن جي نس نس ۾ ڇرڪاءُ لڳي، ۽ هن کوٽ جي کيسي مان ڪجهه نوٽ ڪڍي شراب جو بل ادا ڪيو، ۽ تيز ڪاٺيندو بار مان ٻاهر نڪتو. هن جي هانوَ تي نشو ڪجهه مونجهه ڪري رهيو هو. هو بار جي ٻاهرئين در سان ٽيڪ ڏئي، ڪجهه وقت بيهي رهيو. ڪڏهن ڪڏهن هن جون اکيون ڪليون ٿي، ۽ سامهون رستي تي بتين مان ايندڙ ڪرڻا هن جي نظرن سان نيزن وانگر ٿي اٽڪيا. هن در جي ٿڌي لوهه تي هٿ ڦيريو، ۽ گهڙيءَ پل لاءِ ان جي وڻندڙ خنڪيءَ ۾ محو ٿي ويو. جهٽ ڪان پوءِ هن جون اکيون پورڻجي ويون، ۽ وري هن جو سارو تن بدن ڇڪيا ٻڌجي ويو، جنهن ۾ شراب آلا ٽوٽا جلائي رهيو هو. اوچتو هن کي اندران ڪائي آجهل آچل آئي، ۽ هو مدهوشيءَ ۾ در سان گسندو زمين تي ويهي رهيو. هن کيسي مان سگريٽ ڪڍي دکايو، ۽ سوچيو ته ’ڇا ماضي سگريٽ جي رک وانگر آهي، جو ختم ٿيڻ ڪان پوءِ زندگيءَ مان ڇنڊجي ٿو وڃي؟‘ ’ائين نه آهي‘، هن سوچيو، ’ماضي، حال ۽ مستقبل - ٽيئي زندگيءَ جي تاڃي پيٽي ۾ ڳتيل آهن: باقي ائين ضرور آهي ته زندگي ڪهري سَٽ جو تاڃي پيٽو آهي، جنهن ۾ ڪٿي ڪٿي ماضيءَ جي پٽ جون تارون آهن‘. ڏيان جون لهرون وري هن کي پنهنجي آغوش ۾ ڇڪي ويون. هو وري پاتار ۾ پيهي موتي ميڙڻ لڳو.

هو ڊرگ روڊ جي هوائي اڏي تي پنهنجي دوست ”شيام“ کي ڇڏڻ ويو هو. ڪراچيءَ ۾ فرقيوارانه فسادن ڪان پوءِ سنڌي هندو ڀارت لڏي وڃي رهيا هئا: ۽ شيام، هن جي ننڍپڻ جو دوست ۽ شاعر، جنهن سنڌ جي عظمت جا گيت ڳايا هئا، جنهن جي لونءَ لونءَ ۾ سنڌڙيءَ لاءِ سڪ هئي، سو هميشه لاءِ وطن کي وداع ڪري رهيو هو. ڏينهن جو ٻارهين بجي هو ريل ۾ ڊرگ روڊ پهتو: ۽ جڏهن هوائي اڏي تي

آيو، تڏهن شيام اڳيئي آئي هو، ۽ هن سان گڏ هن جي پيءُ ”شيلا“ ۽ هڪ گهرين ڪارين اکين واري ڇوڪري هئي. شيام ان ڇوڪريءَ جو تعارف ڪرائيندي چيو، ”هيءَ آهي ’غزاله‘، شيلا جي ساهيڙي؛ هن کي ڇڏڻ آئي آهي.“ هن هرڻيءَ جي نيڻن ۾ گهوريو، جن ۾ رڄ پٺيان رڄ هئي. اکين جي اُڃ، اکين جي رُڄ جو پيڇو ڪيو، ۽ ٻئي روح جي بي‌انتها وسعتن ۾ گم ٿي ويون. شيام هن ڏانهن آڪير مان ڏسي چيو، ”ادا، اسين وري ڪڏهن ملنداسين؟ اسان ته سمجهيو هو ته اسين تاريخ ڊاهي رهيا هئاسون؛ اسان کي اها خبر ته نه هئي ته تاريخ مورڳو اسان کي ڊاهي وجهندي!“ شيام جون اکيون ڪجهه ڪجهه پرجي آيون ۽ پريل آواز سان هن چيو، ”ادا، مون کي ياد ڪندين نه؟“

”شيام“، هن چيو، ”توکي خبر آهي ته شاعر ۽ اديب کان سواءِ مان ٻئي ڪنهن جي دوستيءَ جو قائل نه آهيان- ۽ تون ٿي ٻڌاءِ ته سنڌ ۾ واقعي شاعر ۽ اديب آهيون گهڻا؟ توکي به ياد نه ڪندس ته باقي ڪنهن کي ڪندس!“

”جي شيام اهڙو چڱو شاعر ۽ اديب نه هجي ها، ته اوهين شايد ڪيس وساري ڇڏيو ها!“ غزاله مرڪندي چيو.

”شايد!“ هن جي چپن غزاله جي چپن تان مُرڪ جهٽيندي چيو.

ٿوري وقت کان پوءِ شيام ۽ شيلا وڃي هوائي جهاز ۾ ويٺا، ۽ هو ۽ غزاله کين حسرت ۽ محبت سان ڏسندا رهيا.

”شيلا کان سواءِ مون لاءِ سنڌ ڪائي معنيٰ نٿي رکي.“ غزاله چيو.

”واقعي، شيام جي متعلق منهنجو به اهوئي خيال آهي،“ هن غزاله کي غور سان ڏسندي جواب ڏنو. غزاله اٺويهن ورهين جي هئي. هن جي گندمي چهري تي صباحت ۽ معصوميت ٿي ٻکي، ۽ ان ۾ هن جون وڏيون اکيون ائين ٿي لڳيون،

Gul Hayat Institute

گويا کنهن مندر ۾ ڏياتيون ٻري رهيون هيون، ۽ انهن جي پرسان هن جون ڇڳون اگربتين جي دونهين وانگر وکڙ کائي رهيون هيون.

”اوهين ڇا تي ويندؤ؟“ غزالہ پڇيو.

”بس تي.“

”مون وٽ کار آهي، جي گڏجي هلو ته بهتر-ڳالهائيندا هلنداسين.“

”چڱو.“

غزالہ پاڻ کار هلائڻ لڳي ۽ هي اڳين ۽ سيٽ تي هن جي پرسان ويهي رهيو. ملير وٽ پهتا ته آسمان تي ڳهاٽو جهڙ ڇانئجي رهيو هو ۽ اڻين پاسڻ لڳو ته چانڊ آنو. ٻ-ٻهري کنهن ڳيرو مهاڙيءَ وانگر جهڙکي جهاڳي رهي هئي، ۽ ننڍڙيون ڪڪريون چوڌاري چارين ۽ ڪارين وانگر پکڙيل هيون. اوچتو ڪجهہ گيڙو رنگ ڪڪر آسمان ۾ اڻين ڏوکيندا آيا، ڇڻ کنهن جوڳيءَ جي من جا اُمنگ هئا. کار رستي تان ڪرين جو تعاقب ڪندي تي ويئي. هن غزالہ ڏانهن ڏٺو، جنهن جو منهن گهڻ سبب زياده ملائم تي ويو هو، ۽ پوءِ هو پنهنجي جهوني ڪافي ڳائڻ لڳو:

نينهن آيو مينهن وانگر هاءِ هاءِ،
ٻيو ڏڙي دل جو گلستان، اي اديون!
ڇا چوان آ ڪير مهمان، اي اديون!

هن جون اکيون کلي ويون ۽ ڏٺائين ته هو بار جي در سان ٽيڪ ڏيو ويٺو هو. هو ساڳيو راڳ ڳائڻ لڳو:

”آ اڱڻ ۾ چنڊ مون سان، اي اديون!“

هن ڏٺو ساهہ ٻري سوچيو ته ’اڄ اهو اڱڻ ۽ اهو چنڊ مون کان ڪيترو نہ دور آهي! هن وقت ڪهڙو ثبوت آهي ته ڪنهن وقت اهو چنڊ منهنجيءَ جهوليءَ ۾ هو. واقعي هر حقيقت بي حقيقت آهي!‘

Gul Hayat Institute

نشو هن جي هانوَ جي هندوري کيؔ لوڏڻ لڳو ۽ هو ڏاڍيان ڳائڻ لڳو:

”آ اڱڻ ۾ چنڊ مون سان،
آ اڱڻ ۾ چنڊ مون سان، اي اديون!“

هن جون اکيون وري کيس ۾ ٻوٽجي ويون. هير جو جهوٽو آيو، ۽ هن کي هنج ۾ کڻي اڏاڻو: هو غزاله جي گهر جي ايوان ۾ ٽهلي رهيو هو. غزاله جو پيءُ انجنيئر هو. کين پنهنجو ڪشادو بنگلو هو، جنهن جي آڳر ۾ باغيچو هو، جتي هو ۽ غزاله گهڻو ڪري شام جو ٽهلندا هئا، ۽ ادب، سياست ۽ ٻين موضوعن تي بحث ڪندا هئا. هن جي ڪنن ۾ ناريل ۽ ڀيڻي جي سرسر آئي، جا غزاله جي ايوان ۾ ٻڌبي هئي.

”شاهه ڪان پوءِ سنڌ ۾ صحيح معنيٰ ۾ ڪوئي شاعر نه ٿيو آهي،“ غزاله بحث ڪندي چيو، ”ٻين سڀني روايتي پيرائي ۾ شاعري ڪئي آهي، ۽ شاهه جا لفظ، ترڪيبون، محاورا، تشبيهون، تلميحون، وغيره دهرايون آهن. انهن ۾ ڪائي تخيل جي ندرت ۽ انفراديت ڪانه آهي.“

”ائين ته نه آهي،“ هن چيو، ”’بيڪس‘ جي ڪائي ٻه سٽ ڪڻ، ڏس ته ان ۾ بيان جي انفراديت آهي يا نه.“

”مثال طور؟“

”مثال طور؟ مثال طور: ’ساجن سائين، سير ڪرڻ لاءِ آيو ٿيـي انسان‘!“ هن غزاله ڏانهن شرارت سان ڏسندي، ”بيڪس“ جي سٽ پڙهي.

غزاله حاضرجوابيءَ جي شوق ۾ اچي وئي ۽ چيائين ته ”سير ڪرڻ لاءِ چيو، شعر چوڻ لاءِ چيو نه؟“— پر پوءِ پنهنجي جواب تي پاڻ ئي شرمندي تي وئي.

مٿيون منظر اوندهه جي پردي ۾ لپيٽجي ويو، ۽ ڌيري ڌيري هن جي روح تي روشني پوڻ لڳي. هن پاڻ کي غزاله سان منهوڙي تي ڏٺو. هو ٻئي چولين کي چاتي ڏئي، سمنڊ ۾

Gul Hayat Institute

اڳتي وڌندا ٿـي ويا. ڪڏهن ڪڏهن ڇولي زياده ڇوهه سان ٿي آئي ته پنهي جا هٿ جدا ٿي ٿي ويا، ۽ پاڻيءَ مان اچانڪ ڏٺي غزاله ٿهڪ ٿي ڏنا. اهي ٿهڪ ڇولين جي ڳجيءَ ۽ گاج سان ملي هڪ پرشور ڪائنات بڻجي ٿي ويا. هن ڪي ڪيتريءَ مدت کان پوءِ سچيءَ خوشيءَ جو احساس ٿيو هو - خوشي، جا هن جي پنل منهن تي تڙي رهي هئي، ۽ جنهن ڪي هن جون نظرون نهايت نفاست سان غزاله جـي ڳلن تـي ڇهي رهيون هيون.

”اچ ته ’بريڪ-واٽر‘ تي هلون“. غزاله چيو.

”هل.“

ٻئي هٿ هٿ ۾ ڏئي پاڻيءَ مان نڪتا ۽ ساحل تـي ڊوڙڻ لڳا. بريڪ-واٽر ڏانهن ٻه رستا ٿي ويا - هڪ پڪي رستي تان ۽ ٻيو سمنڊ جي ڪناري تان، پهاڙيءَ وٽان. پڪي رستي تان ڪيترائي ماڻهو ٿي ويا، سو هنن تنهائيءَ لاءِ پهاڙيءَ وارو رستو ورتو. ٿورو اڳتي ويا ته رستو ڪجهه خطرناڪ نظر آيو. پهاڙيءَ تي پٿرو ڇولين سبب آلو هو، ۽ ان جي هيٺان سمنڊ جون دهشتخيز ڇوليون هيون؛ ليڪن هي ٻئي پنهنجيءَ ڌن ۾ وڌندا رهيا. جڏهن هڪ اوچيءَ جڳهه تي آيا، ته اوچتو غزاله جو پير ترڪيو: پر هن سان هٿ هٿ ۾ هوس، سو هن ڪيس پاڻ ڏانهن ڇڪي ورتو، ۽ هوءَ هن جي ٻانهن ۾ هلي آئي. موت کان اوچتو بچي وڃڻ بعد، هراس جـي احساس ۽ هڪ دوست جي پنل جسم جي ڇُهاءَ - رس، غزاله کي گهڙي پل لاءِ ساڪت ۽ خاموش ڪري ڇڏيو. سامهون اٿاهه ۽ بي انت نيرو پاڻي هو، ۽ هي ٻه تنها انسان - هڪٻئي کي چنبڙي ان کي ڏسي رهيا هئا: هنن جا نيڻ نيراڻ تي کپي ويا هئا.

”غزاله -“ هن سرگوشيءَ سان چيو.

”پرين -“ غزاله مُنهن هن جي ڇاتيءَ ۾ ڇپائيندي چيو. ٻه سال خواب و خيال وانگر گذري ويا. هڪ ڏينهن هو

غزاله جي ڊرائينگ روم ۾ ويٺو هو. هن تازو ايل.ايل.بي. پاس ڪئي هئي؛ غزاله ايم.اي. پاس ڪئي هئي ۽ ڪاليج ۾ سياسيات جي ليڪچرر مقرر ٿي هئي. ڳالهه ٻولهه ٿي ڳالهه نڪتي ۽ هو پنهنجي مستقبل تي سوچڻ لڳا.

”اوهان وڪالت ڪڏهن تا شروع ڪريو؟“ غزاله پڇيو.

”وڪالت ڪرڻ جو ته ڪوئي خيال نه آهي: ايل.ايل.بي. ته مون فقط قانون جي مطالعي لاءِ ڪئي هئي“.

غزاله جي منهن تي غيرمعمولي سنجيدگي اچي وئي- جنهن مان ائين ٿي لڳو ته هن ڪجهه چوڻ چاهيو ٿي، پر چئي نٿي سگهي. هو سندس خيال ڀانپي ويو، ۽ چيائين: ”غزاله توکي خبر آهي ته شعر ۽ ادب منهنجي زندگي آهي. مان ان کي معاش جو ذريعو بڻائڻ چاهيان ٿو. ائين برابر آهي ته ان ڪري شايد فاقہ ڪشيءَ تائين نوبت پهچي. پر مون توکي ڪيئي دفعا چيو آهي ته جي شاعريءَ ۾ دولت نه آهي ته، دولت ۾ به شاعري نه آهي.“ غزاله بلڪل سُن ۾ اچي وئي، ليڪن هن جون اکيون هن جي اندروني آنڌ مانڌ جون گواهه هيون. هوءَ ڪنڌ جهڪائي پير سان زمين کوٽڻ لڳي.

”شايد اوهان فقط پنهنجي لاءِ ٿا سوچيو“، هن چيو ۽ ڪمري مان ڊوڙندي نڪري وئي.

هاڻي هن جو نشو ڪجهه گهٽجي رهيو هو. هن اکيون ڇنڀي ٿڌي آڪاس ڏانهن ڏٺو. سامهون هڪ ستاري اک ڇنڀي- گويا هن کي چيڙائي رهيو هو. هن سگريٽ دکايو.... ۽ کيس غزاله سان آخري ملاقات ياد آئي.

هو پنهنجي ڪمري ۾ ويٺو هو، ۽ ڪوئي نظم لکي رهيو هو. اوچتو در کولي غزاله ڪمري ۾ مرڪندي اندر آئي، ۽ اچي هن جي مٿان بيٺي. هو نظم جي آخري سٽ لکي رهيو هو ته غزاله هن جي هٿ مان ڪاغذ کسيو ۽ چوڻ لڳي، ”’زندگي براءِ ادب‘- ’هر خوشي براءِ ادب!‘ آخر

اسان به کنهن ڪاڻ ۾ آهيون يا نه؟" هن ڪاغذ پنهي هٿن ۾ جهليو ۽ چوڻ لڳي: "مان هن کي ڦاڙيان ٿي. جي مان توکي شاعريءَ کان زياده پياري آهيان ته توکي شاعري ڇڏڻي پوندي! تو ۾ بيحد صلاحيتون آهن ۽ تون هڪ ڪامياب وڪيل ٿيندين." ائين چئي غزاله نظم وارو ڪاغذ ڦاڙي ڇڏيو، ۽ مرڪي هن ڏانهن نهارڻ لڳي. هن جي چپن غزاله جي مرڪ نه ورائي.

"غزاله تون پڳلي آهين،" هن غزاله جي اکين ۾ گهوريندي چيو، "تو غلط سوچيو ته مان توکي ڇونديندس!"

ان کي ٻه سال ٿي ويا. اڄ هو ساڳيو بيت ڳائي رهيو هو، جو غزاله جي وڃڻ بعد هن جهونگاريو هو:

سڌو سرن پائي، جي تند برابر توريان،
ته آئل اوڏانهين ٿئي، جيڏانهن پيجل پرائي!

"جي تند برابر توريان...،" هن چپن ۾ جهونگاريو، "جي تند برابر توريان....". هو اٿيو ۽ تيز ڪاڻيندو ڏانگي جي تلاش ڪرڻ لڳو.

Gul Hayat Institute

چار ايڪڙ ٻني

رات جو پوئين پهر هو. ڪڪڙن ٻانگون ڏيڻ شروع ڪيون هيون. رات جو پوئين پهر هو. ڪڪڙن دس تي هنيا. آپ تي ڦڪي چانڊوڪي اڳين ٿي لڳي جڻ خدا زمين تي نهاري مرڪي رهيو آهي. ساري ڪائنات تي خاموشي وسي رهي هئي. انسان ۽ ان جا هل هنگاما سانت جي گود ۾ ستا پيا هئا. قرآن ۾ انسان کي اشرف به چيو ويو آهي ته ظالم ۽ جاهل به. شايد رات جي وقت انسان اشرف آهي ۽ ڏينهن جي وقت ظالم ۽ جاهل. ڏينهن جي وقت هن جا جهيڙا ۽ جهڳڙا، ساڙ وير، غم غصو ۽ چڪتاڻ ڏسي ته هن جي فطرت کان نفرت اچي ويندي. پر رات جي وقت جڏهن هو ننڊ ۾ الوٽ هوندو آهي ۽ چانڊوڪي سندس منهن کي چمندي آهي تڏهن هن تي پيار اچي ويندو آهي ته هي اهو آهي جنهن جي محنت خدا جي اڻگهڙيل دنيا کي گهڙيو ۽ ٺاهيو آهي، جنهن هوا، باهه، ۽ پاڻيءَ کي مٺ ۾ آندو آهي ۽ هاڻي هڏ هڻي، ڪنبڙائيون ڪوهي، سانت جي گود ۾ ستو پيو آهي. جنهن قدرت سان هو ڏينهن جو وڙهندو آهي، سا ڪيس لوليون ڏئي رهي آهي.

جنهن رات جي هيءَ ڳالهه آهي، اها به اهڙي مٺڙي پياري رات هئي– شاهوءَ ننڊ ۾ پاسا ٿي بدلايا. سندس منهن تي معصوميت وسي رهي هئي. سفيد ريش، نوراني پٺل چهرو. اوچتو ڪتي جي ڀونڪ تي هو ڇرڪ ماري اٿيو، سندس رڳ رڳ ۾ آرس ڪر موڙڻ لڳو– ڏکڻ جي هير ۾ سندس اکيون ٻوٽيون ٿي ويون– پر اڄ رات آوندا پيچرا هئا، سندس ۽ سندس وڏيري جي عزت جو سوال هيو. هن پنهنجي پٽن رمون ۽ جانوءَ کي ڏونڊاڙي اٿاريو جي سندس پرسان کٽولن تي ستل هئا. اکيون مهٽيندي رمونءَ پنهنجي سيرانديءَ کان لوڙهه

Gul Hayat Institute

ڪيڏي ۽ جانوءَ ڪهاڙي ۾ هٿ وڌو. ٽيئي موريءَ جو ٻنو ڏيئي هليا ۽ چوڌاري ڦري موٽي آيا.

”اڇي پرہ ٿـي آهي.“ رمونءَ اکيون مهٽيندي چيو. ٽڏي هيٺ ڪين ننڊ جي جهوليءَ ۾ جهڪي رهي هئي. ٽيئي ٻہ چار جهوٽا کائي ليٽي پيا. شاهو پريو مڙس هو. رمون ڪرڙوڊ ۽ جانو ڳيرو. شاهو سوچي رهيو هو، ڪري خدا خير باقي اڄ اٺ ضرور لڳندي. هن اڳ ٻہ گهڻائي جهيڙا ڪيا هئا. مٿا ڦاڙيا ۽ ڦاڙايا هئا. اڃا سندس ڪهاڙيءَ تان رت ٻہ نہ سڪي هئي. اها ٻہ رات هئي جڏهن هو شانيءَ سان روح ريجهائي رهيو هو. شاني جنهن جـو بدن ڄڻ سنگتراش ٺاهيو هو. جنهن جي ڇاتيءَ تي ٻہ اسا گـول پهڻ هئا. شاني، جنهن جون ڇيريون اکيون اڃا بہ ڪيس گهوري رهيون هيون. جنهن جا ماسيرا ڳل ياد ڪري اڃا بہ سندس روح ۾ گلاب ٽڙي رهيا هئا. جنهن جا ٻولائتا انگ اڄ بہ سندس اکين اڳيان ڦري رهيا هئا. اي محبت تون سدا جوان آهين. تـون هميشه زنده آهين. شاني اڃا زنده هئي توڙي کيس ڪاري ڪري ماريو ويو هو. شاهوءَ کي ياد آيو تہ ڪيئن شاني سندس ڇاتيءَ سان ڪرڙي وانگر چهٽي پئي هئي تہ ڪوٺي تان ٻہ جوان لٿا، هڪڙي ڪهاڙيءَ سان شانيءَ جي سري لاهي ڇڏي ۽ ٻئي هن تي وار ڪيو پر هي پاڻهن ڏئي ڏڪ بچائي اٿيو مس تہ ٻئي ڪوڏو ڏيئي ڀڄي ويا.

هاءِ ڙي سنڌڙي. تو ۾ ڪيترا معصوم گنهگار ماريا ويا آهن، ڪيترا اڀوجهہ ڏوهي ڪٽا ويـا آهـن! ان وقت شاهوءَ شاني ڏانهن ڏٺو هو تـہ سندس لڳ لڳ ڪانڊارجي ويو هو. سري ڌار، ڌڙ ڌار، نہ انگل نہ ارڏايون، نہ ماٺا مٺا نـہ ناز نخرا، نہ چرپر نہ سس پس. چڻ هوءَ بہ ڪا ڪٺ هئي، بسترو هئي، پٽ هئي.... ڪجهہ بہ نہ . گهڙي اڳـي جـا سندس هٿن مان مڇيءَ وانگر ٿي ڪسڪي وئي، سندس ڇاتيءَ سان ڪرڙيءَ وانگر ٿـي چنبڙي پئي، سا اُئين ساڪن ۽ خاموش پئي هئي

Gul Hayat Institute

جيئن چانڊوڪيءَ پٽ تي پاڇو. جڻ سندس روح نڪري ان چانڊوڪيءَ جي پاڇي ۾ ملي ويو هو ۽ نور جي لهرن ۾ لڙهندو دور وڃي رهيو هو. دور جتي تارن جي ڪٽ تي هن لاءِ دسترو وڇايل هو. جتي فرشتا لوليون ڏئي رهيا هئا.

شاهوءَ ٿڌو ساهه ڀريو ۽ سندس ذهن ورانگ ڀري ڏهه سال اڳتي وڌي ويو. هن کي ياد آيو ته ڪيئن هو ڀهريون دفعو چوريءَ لاءِ نڪتو هو، ان وقت جڻ ساري ڪائنات دم روڪي بيٺي هئي. جڻ ستارا اکيون ڇنڀي ڏسي رهيا هئا. لوڙهو ٽپي هن مينهن ڇوڙي مس ته ڀاڳيو جاڳي پيو هو ۽ ڪيس هڪل ڏئي اک جو ڀڃند نڪاءُ ڪرايو هو. شاهوءَ اک کي ائين مهٽيو جڻ اڃا تائين اها ڏکي ٿي. هن پاسو ورايو ته کيس ياد آيو ته وڏيري کيس ٻي چوريءَ تي گهرايو جا هن نه ڪئي هئي. وڏيري کيس ڀونگو باسيو هو، ڀوندو ڏنو هو، ڇٽ ملائي هئي، چماٽ هنئي هئي، پڳ لاٿي هئي، ڏاڙهي پٽي هئي، پر هن چوري ڪئي هجي ته سلي. نيٺ وڏيري هن کي پوليس ۾ ڏنو هو ۽ هن ڀهريون دفعو ڪورٽ ڏٺي هئي، جتي قانون ٻي قانون هو، انصاف ڪونه هو. ’اهو وڏيرو، اها پوليس، اهو قانون، سڀ هڪ وڏي سازش آهي،‘ هن سوچيو، ’اها جاندهه جنهن ۾ اسان جي هڏي هڏي پيسجي ٿي وڃي ته هو دنيا کي چون ٿا ته اسان هن کي چڙي چاندي، اڇو اجرو ڪري ڪڍيو آهي.‘

اج انهيءَ وڏيري جي لاءِ هو سر ڏيئي رهيو هو. شاهوءَ مٿي نهاريو. ٿڌو نيرو آسمان خدا جي پيشانيءَ جيان ٿي لڳو. هڪ هلڪي ڪڪري چنڊ جي مٿان اچي هٿي وئي. شاهوءَ ائين محسوس ڪيو جڻ چنڊ مٿانئس اوچتو نگاه وجهي تعجب مان ڏسي رهيو هو. هن منهن ورائي رمونءَ ڏانهن ڏٺو. شايد هو به ائين محسوس ڪري رهيو هو. رمونءَ ڪڪريءَ ڏانهن نهاري دل ۾ سوچيو ته بادل نهي هليا ٿا وڃن.

برسات جي بوند به نه پئي آهي. پر سال بيگاري ڏنيءَ ڪنيءَ ٿي وهي. هيل سڪ پڌ آهي. اڳي ٿي پاڻي ٿورو وري جڙي ماڇيءَ وارا سندس موڙيءَ جا آواندا پيچي پنهنجي ٻنيءَ ڏانهن پاڻي لاڙڻ جــا ٽڙڪا ڏيئي رهيا هئا. رمونءَ چار ايڪڙ ٻني ڪئي هئي. ان تي سندس زندگيءَ جو دارومدار هو. ان ۾ هن پنهنجو پگهر پوکيو هو. سلن سان گڏ سندس آسون اميدون اسري رهيون هيون. ڇا به ٿئي پر آواندا پيچڻ ڪونه ڏيندو. سندس ڌيءَ ڪي سال کان ٽيئڙ تپ هو. سندس زال جو ڳهه ڳٺو، چوڙي پاڻهين سڀ خرچ ۾ ڳري ويو هو. فصل لهندو ته ڪيس چار پئسا ٿيندا ۽ ڌيءَ جي دوا ڪرائيندو.

اوچتو سندس دل ۾ وهم جاڳيو ته سندس نياڻي نظيران مري ويندي. سندس دل ڳاڻون ماڻون ٿيڻ لڳي. سندس هانوَ کي اڇل آئي ۽ ڳوڙها سندس اکين ۾ تــري آيا. خدا ڪيس سالن کان پوءِ نياڻيءَ سان نوازيو هو. ننڍڙو گڏيءَ جهڙو ٻار. گهر جي سونهن، پيءُ ماءُ جــي ورونهن. افسوس صد افسوس. اهو ابهم دوا دارون جــي خرچ نــه هئڻ ڪري مري ويندي. ڪيئي طبيب ڪيئي دوائون. پر هن وٽ پئسو ڪونه هو جو اهي خريد ڪري. شايد انسان جي زندگيءَ کان پئسو وڌيڪ قيمتي آهي. شايد طبيب ڇڏائڻ لاءِ نه ڪمائڻ لاءِ آهن. شايد دوا شفا لاءِ نه پر بها لاءِ آهي. پئسي نــه هئڻ ڪري موت سندس جهوليءَ مان نياڻي کسي رهيو هو. اي موت ذرا ترس. جي پئسو نه آهي ته مون وٽ نه آهي. هن نياڻيءَ، هن ابهم جو ته ان ۾ ڏوهه نه آهي. هن کي ڪهڙي خبر ته مان جنهن وٽ ڇمنديس سو سچو هوندو، پينگهو هوندو، ڏينهن رات پگهر جو پورهيو ڪندو هوندو ته به چار پئسا بچائي نــه سگهندو هوندو. پڌين تــو اي موت. انهيءَ اپوجهه ابهم کي ڇا معلوم ته هوءَ ڇمندي تــه تهه سيارو هوندو، پارا پوندا هوندا، ڏنــد ڏڪندا هوندا، لڳ لڳ ۾ ٽڙڪئي هوندي ۽ سندس ڪنگل

Gul Hayat Institute

پيءُ وٽ پئسو نہ هوندو جو هو ڪمبل وٺي. هن کي ڪهڙي خبر تہ هيءَ دنيا پئسي جو چڪر آهي. پئسو انهن وٽ آهي جي پيپ ڪيي، طول ويهاڻن تي ٽيڪ ڏئي ويهن ٿا. پر جن جي روزيو ڪري چيلهہ ڇپي ٿي وڃي آهي تن جي لاءِ پئسو نہ آهي. تن جي لاءِ محنت ۽ مشقت آهي، بک ۽ ڏک آهي، مرض ۽ موت آهي. رمونءَ منهون پڪوڙيندي پڪو ارادو ڪيو تہ آواندا پيچرو نہ ڏيندس، پوءِ سر وڃي تہ وڃي. آواندا پڇندا تہ فصل سوڪ تي ويندو، ڪيس پئسو نہ ٿيندو ۽ سندس نياڻي ٿيڻڙ تپ وکهي مري ويندي. هن کي جڙي ماڇي وارن تي سخت ڪاوڙ آئي ۽ ڪهاڙيءَ ۾ هٿ وڌائين. جڙيو ماڇي هو. پر جڙيو ماڇي تہ هن جو لنگوٽيو يار هو. ننڍي هوندي هو گڏ ٻڪريون چارڻ ويندا هئا. جڙيو ڪنڌيءَ جي وڻ تي چڙهي سگر ڇاٽيندو هو تہ ٻنهين جون ٻڪريون چرنديون هيون ۽ هو سچين ڪوڏين جهڙا ڏند ڪڍي رمونءَ کي چوندو هو، ”اسان تہ نوريئڙي وانگر وڻ تي چڙهي ٿا وڃون. تون ڇا چڙهندين ٻليءَ وانگر تو تڙ وٽ ٻيهي تڪين.“ جڙيو ۽ هو گڏ بيگاريءَ ۾ ترندا هئا، ٻلهاڙو ڪيڏندا هئا. رمون نڙ وڄائيندو هو تہ جڙيو ڪن تي هٿ رکي ڪافي ڳائيندو هو:

منهنجا گهوڙي سوار- تنهنجي ڇهبڪ ڪئي هان چري
تنهنجي ڇهبڪ ڪئي هان چري
الا وڃان ٿي مري
ڪڏهين ايندين وري- منهنجا پرڏيهي يار
تنهنجي ڇهبڪ ڪئي هان چري- منهنجا....

اهو راڳ اڄ بہ رمونءَ جي ڪنن ۾ ٻري رهيو هو. اهو راڳ ٻڌي رمونءَ کي ڪيترو نہ جڙي تي پيار ايندو هو! اڄ اهو جڙيو سندس رت پيئڻ لاءِ تيار هو. اڄ اهو جڙيو سندس آواندا پيچرو ايندو. ڪهاڙيون هلنديون. رت وهندي. دوستي زخمي ٿي لڇندي. انسان ڪهڙو نہ ذليل آهي. پنهنجي سڌن

کي پوري ڪرڻ لاءِ ڪيترو نہ ڪڏو ٿو ٿي وڃي. هاڻ رمونءَ کي ڪهڙي خبر تہ جڙي کي بہ چار ايڪڙ ٻني هئي. هن کي ڪهڙي خبر تہ موريءَ ۾ پاڻي گهٽ ڇو هو. هن جو بہ ٻئي وقت اٽو آن وڏيرو ڪٽي ويندو هو. هن جو دارومدار بہ انهن آن ڪڻن تي هو. هن کي ڇا معلوم تہ موريءَ جي مهڙ تان سڄو پاڻي وڏيرو الله بخش ٿي ڪٽي ويو.

وڏيرو الله بخش لکها جريب ٻنيءَ جو خاوند هو. سڀ ڪامورا ڪڙا هن وٽ ايندا هئا ۽ ڪانئس رسائي وٺندا هئا. رشوت جو نالو رسائي آهي. رشوت بيشڪ رسائي آهي. انسان جي انسان تائين رسائي، انسان جي خدا تائين رسائي، سڀ رسائي رشوت رستي ٿي سگهي ٿي. غريب هارين جو رت پيڙي وڏيرو الله بخش هر سال زڪوات ڪيندو هو ۽ خدا تائين رسائي ڪندو هو. ۽ ماڻهن کي مرڪي چوندو هو تہ منهنجو نالو ئي الله بخش آهي ۽ مولوي ثناءالله کيس ٽيڪو ڏيندو هو. اي الله، تنهنجي بخشش ايتري سستي تہ نہ هوندي. اي ثناءالله، شايد تنهنجو الله رشوت بہ وٺندو آهي؟

رمونءَ کي دبرندو ڏسي جانو چرڪ ڀري اٿيو. جانو انهيءَ جهيڙي جي بلڪل خلاف هو. هن جڙي جي ڌيءَ نازيءَ سان ياراڻي رکي هئي. جهونجهڪڙي مهل نازي دلو ڪٽي کوهہ تي ايندي هئي ۽ وات تي لون جي اوٽ ۾ جانوءَ سان روح رهاڻ ڪندي هئي. گهڙي ڪڻ سان نازيءَ جي ڇيلهہ ٻيڻ جي لڪڻ وانگر مڙي ويندي هئي ۽ جانو جهونگاريندو هو:

جيڪو ڇيلهہ تي چار گهڙيون تنهنجي
سان تنهن گهڙي تان گهوريس وو
سان تنهنجي جدائيءَ جهوريس وو
جيڪو ڇيلهہ تي چار گهڙيون تنهنجي
الا ڇيلهہ تي چار گهڙيون تنهنجي

سڌارن جي ڇانو ۾ اهي پيار جون گهڙيون جانوءَ کي

ابدي زندگيءَ جيان لڳنديون هيون. هن دنيا جي ڌرتيءَ ۾ جنهن ڪي گهڙي پل پيار جي ڇايا ملي اهو ڪهڙو نه خوش نصيب آهي. جانوءَ کي نازيءَ جو خيال آيو. سندس ڇپون ڇڄي پيا. هو ڪيئن پنهنجي محبوبڙي جي ميار کڻي، سندس پيءُ تي هٿ هلائي. پر چوندا آهن ته رت راڻي آهي. جانوءَ جي پاءُ ۽ پيءُ تي ٻري ايندي ته هو ڪيئن ماٺ ڪري ويهندو. 'ٿُل چار ايڪڙ ٻني ٻُڏي غرق ٿئي.' جانوءَ دل ۾ چيو، پر ريڄ لاءِ پاڻي پورو ڪونه هو، ٻني غرق ڇا ۾ ٿيندي.

پره ريڪون ڪيون. اوچتو ڪوڏر جو کڙڪو ٿيو. جانو ٽپ ڏيئي اٿيو. "نه ويندءُ"، رموزءَ هڪل ڪئي. ۽ ٿيئي کهاڙيون ۽ لوڙهيون کڻي ڊوڙيا "ماريو نه ڇڏيو" جون رڙيون سناٽو چيرينديون ويون. ڏسندي ڏسندي ماس جا ڳپل اڏامڻ لڳا، رت جون سيرون وهي ڇڙيون ۽ ٻه جوان ڌرتيءَ تي ڪري پيا. هو پاڻيءَ تي وڙهي رهيا هئا. هرڪو چوي ته منهنجي چار ايڪڙ ٻني آباد ٿئي. هي چار ايڪڙ زمين مون لاءِ آهي. هي منهنجي زمين.... ۽ زمين چئي رهي هئي ته مان ڪنهن جي به نه آهيان. توهان سڀ منهنجا آهيو. گهڙيءَ ڪان پوءِ توهان سڀني جا لاش منهنجي آغوش ۾ دفنائبا.

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute

جګب مړيوګي سپنو

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute

اسان جي پاڙي ۾ هڪ برهمو سماجي رهندو هو. هن جي گهر ۾ گئلري هوندي هئي جنهن ۾ دنيا جي ڪيترن ئي اهم ماڻهن جهڙوڪ شيڪسپيئر، ٽالسٽاءِ، ٽئگور، ايمرسن، برنارڊشا ۽ گانڌيءَ وغيره جون مڙهيل تصويرون يا فوٽوگراف ٽنگيل هوندا هئا ۽ انهن سڀني جي وچ ۾ برهمو سماج جي بانيءَ راجا رام موهن راءِ ۽ هن جي پياري پوئلڳ ڪيشب چندرسين جا فوٽوگراف ٽنگيل هوندا هئا. انهيءَ برهمو سماجيءَ نه رڳو اسان جي ننڍيءَ عمر ۾ ئي دنيا جي اهم ماڻهن سان واقفيت ڪرائي هئي پر اهو به ٻڌايو هو ته هندو ڌرم ۾ ڪهڙا فرقا هئا ۽ انهن مان برهمو سماج اسلام جي قريب هو، ڇو ته برهمو سماج ۾ خدا جي وحدانيت جو تصور موجود هو ۽ بت پرستي جائز نه هئي. هن مون کي ڪيشب چندرسين جا ڪتاب سنڌي، اردو ۽ انگريزي ترجمي ۾ ڏنا هئا. انهن ڪتابن ۾ مون پڙهيو هو ته ڪيشب چندرسين هن ڪائنات جي ازلي حقيقت کي ”ماتا“ تي ڪوٺيو ۽ وڻن ٽڻن، گلن ٻوٽن، ماڻهن مرن، مطلب ته ساري سنسار جي هر ساهه ۽ هر سڀني کي ”ماتا“ جي ناليءَ ۾ سمائي، وارون وار پئي پڪاريو، ”ماتا!“ ”ماتا!“ ”ماتا!“: اهو آواز اڄ تائين منهنجن ڪنن ۾ گونجندو رهيو آهي. ڌرتي ته منهنجي ماتا آهي ئي جا امر آهي، پر منهنجي هڪ ٻي ماتا به هئي جنهن مون کي ڪک مان جنم ڏنو هو ۽ جا مري چڪي آهي. جڏهن رات جو طوفان لڳندو هو ۽ درين جا تاڪ ملڪ الموت جي هٿن وانگر ٺڙڪيون وڄائيندا هئا ۽ مون کي خوف ٿيندو هو، تڏهن هوءَ مون کي ڇڪي ڇاتيءَ سان لائيندي هئي؛ جڏهن چلهه تي تتل ٺڪر منهنجي چيچيءَ بڪ تي ڪلندو هو، تڏهن هوءَ ڳتيون ناهي مون کي منهن ۾ ڏيندي هئي؛ جڏهن ڏينهن جو مون کي ننڊ نه

ايندي هئي، تڏهن هوءَ مون کي پينگهي ۾ لوڏو ڏيئي، لولي ڏيندي هئي؛ ۽ جڏهن بدي جي رات ۾ پٽ مون کي بيچين ڪندي هئي تڏهن هوءَ ڏيمي سر ۾ لوڪ گيت ڳائيندي هئي ”گهل ڏکڻ اڙي، نيڻ تا ننڊ گهرن!“؛ ۽ جڏهن منهنجي اها ماتا، اها امان، سڀ جي ڏاڏي- امان ڌرتيءَ جي گود ۾ هلي وئي هئي، ننڍڙي ٿي وئي هئي، اپڙي پتڪڙي ٿي وئي هئي، جو ڏاڏيءَ امان جي ڪک ۾ سمائجي وئي هئي، تڏهن مون کي انهيءَ برهمو سماجيءَ جي پڪار ياد آئي هئي ”ماتا! ماتا! ماتا!“ ●

Gul Hayat Institute

منهنجا سيئي مائٽ مسلم ليگي هئا ۽ هو مهاتما گانڌيءَ کي ”مهاطمع“ گانڌي ڪوٺيندا هئا. منهنجو ويجهو عزيز مرحوم واجد علي شيخ شڪارپور مسلم ليگ جو پريزيڊنٽ ۽ مسجد منزل گاهه تحريڪ جو ليڊر هو ۽ جي اها تحريڪ پيدا نه ٿئي ها ته مرحوم الله بخش سومرو شهيد نه ٿئي ها ۽ جي الله بخش سومرو شهيد نه ٿئي ها، ته سنڌ اسيمبلي پاڪستان جو ٺهراءُ بحال نه ڪري سگهي ها. ان ڪري پاڪستان کان پوءِ شڪارپور جا مسلم ليگي شيخ شهر تي حاوي هئا ۽ پاڻ کي قانون جي گرفت کان آجو سمجهندا هئا.

شڪارپور ۾ مارچ ۱۹۴۷ع کان اڳ ئي لڏ پلاڻ شروع ٿي وئي هئي ۽ هندو پنهنجا ماڳ مڪان ڇڏي، گهرن کي تالا ڏيئي، ڀارت وڃي رهيا هئا.

مان انهن ڏينهن ۾ ايل. ايل. بي. جي پوئين امتحان جي تياريءَ لاءِ شڪارپور آيل هئس. (مان ڇالاءِ ڇاڻي واڻي ايل. ايل. بي. جي پوئين ساليانى امتحان ۾ نه ويٺو هئس ۽ سپليمينٽريءَ لاءِ تياري ڪري رهيو هئس، اهو منهنجي رومانوي زندگيءَ سان تعلق رکي ٿو جنهن جو ذڪر مان ٻئي ڪنهن هنڌ ڪندس.)

ڪراچيءَ ۾ مان ميئارام هاسٽل جي پرسان آکاڙي ۾ طرح طرح جون ورزشون ڪندو هئس ۽ نيٺيءَ جيٺيءَ جي ڏاڪڻ وٽان سمنڊ ۾ لهي اونهاري سياري ترندو هئس. (مون ساورڪر جي جيونيءَ ۾ پڙهيو هو ته انگريز هن کي گرفتاريءَ هيٺ پاڻيءَ جي جهاز ۾ وٺي وڃي رهيا هئا ته هو سمنڊ واهه ۾ ٽپو ڏيئي، تري، ڪناري تي پهتو هو ۽ قاهره جي گهٽين ۾ گم ٿي ويو هو ۽ نيٺ وڃي پئرس پهتو هو، جتي هن ۱۸۵۷ع جي بغاوت تي پنهنجو مشهور انقلابي ڪتاب لکي شايع ڪيو هو.) ايتريءَ ورزش مون کي لٺي جي آلي لڪڻ وانگر ايڏو

Gul Hayat Institute

تہ لچڪيدار ٻاٽي چڙيو هو، جو مان روشندانن مان سرڪي، ڪمري ۾ لهي ويندو هئس.

۱۹۴۷ع جي لـڏپلاڻ ۾ هـزارين شڪارپوري هندو پنهنجو سامان سڙو ڇڏي، گهرن کي تالا هڻي، انهيءَ اميد سان هندستان هليا ويا هئا تہ فساد جلد ئي ختم ٿـي ويندا، ٿوري وقت ۾ امن امان بحال ٿي ويندو ۽ هو پنهنجن گهرن ۾ موٽي ايندا. ان لڏپلاڻ سبب پاڙن جا پاڙا ويران ٿي ويا هئا. اسان جي پاڙي کي هڪ پاسي نيين پور هئي جتي شيخ ۽ پٺا رهندا هئا، جنهن جي پريان شاهي باغ هو، ٻئي پاسي راڻي پور واري پير صالح شاه جو اوتارو هو جنهن جي پرسان ڪوري ۽ ڌڪڻ رهندا هئا، ۽ باقي ٻن پاسن کان هندن جـا گهر ۽ حويليون هيون. انهن گهرن جي وچ ۾ رڳو ٻہ ٽي گهر شيخن ۽ ڪنڀارن جا هوندا هئا.

لڏپلاڻ کان پوءِ رات جي وقت منهنجا ٻہ ٽي مائٽ چوريءَ تي نڪرندا هئا ۽ هندن جي گهرن جا تالا ڀڃي انهن جو سڙو سامان کڻي ايندا هئا. هڪ ڀيري هو پنهنجي چوريءَ جي باري ۾ ڳالهيون ڪري رهيا هئا تـہ مون هنن کي چيو، ”اوهان تہ پڙهيل ڳڙهيل آهيو، سپاهي چـوري ڪندي پڪڙيا وڃو تہ ڇا ڪندءُ؟“

انهن مان هڪ جواب ڏنو، ”پڪڙجڻ جو ڪو سوال ئي نـہ ٿو اٿي. ڀريون تـہ رات جو چوڪاري سڄ وسندي آهي، اصل ڪڪڙوڪون لڳي پئي هوندي آهي، ۽ ٻيو تہ اسان پاڙيءَ ۾ پسيل ڪپڙو ڪلف تي رکـي مٿان واهولي جا ڌڪ هڻندا آهيون تہ ڪلف ڀڄي پوندو آهي ۽ ڪو آواز بہ نہ ٿيندو آهي ۽ اسان مال ڪري سامان گهر کڻي ايندا آهيون.“

مون ڪجهہ سوچي، هنن کي چيو، ”اڄ رات مان بـہ اوهان سان هلندس.“

جڏهن رات جـو هُو مُو ٿريو، تڏهن اسان چـار ڄڻا

نڪتاسين. اسان جي پاڙي جي پنيان گهگهرائين جو پاڙو هوندو هو. اسان ان پاڙي ۾ ڪنهن سيٺ جي وڏي مڪان وٽ بيٺاسين. ٻاهرئين دروازي کي لوهي تالو لڳل هو، جنهن تي منهنجي هڪ مائٽ پاڻيءَ ۾ پنل انگوڇو ٻڌو چوٽو ڪري رکيو ۽ پوءِ ان تي واهولي جا چار پنج ڌڪ هنيائين، ته بنا ڪنهن آواز جي تالو ڀڄي پيو. تالو ڀڄي اسان اندر وياسين ته ڏٺوسين ته ايوان سان لڳ ٽي ڪمرا هئا جن مان ٻن کي تالا لڳل هئا ۽ هڪڙو ڪمرو اندران بند هو، جنهن جو روشندان کليل هو. منهنجي مائٽ اهي تالا ڀڄڻ تي چاهيا ته مون هن کي روڪي چيو، "آءٌ ٿو اندران وڃي ڪمرو کوليان."

پوءِ ٽپو ڏيئي، مون ٻئي هٿ روشن دان ۾ لڳل لوهي سيخ ۾ وڌا، ۽ ٻانهن جي زور تي بدن مٿي چڙهي، روشن دان مان هڪ ٽانگ وانگر نڪري، هيٺ ٽپو ڏنم. پوءِ مون ماچيس جي تيلي ٻاري، بجليءَ جو بٽڻ ڳولي لڌو ۽ بتي ٻاري. ڏسڻ ۾ ائين پئي آيو ته ڪجهه ڏينهن اڳ ڪمرو بند ڪري ڪو ٻاهر ويو هو. الماڙين ۾ ڪجهه ڪپڙا ۽ ٽوال تهه ڪيا رکيا هئا، پرسان ۾ ٽي لوهي ٽرنڪون تالن سان بند ٿيل رکيون هيون ۽ انهن جي پرسان پٽ تي ڪپڙي مان ٺهيل هڪ گڏي پئي هئي، جنهن کي هڪ چوٽي هئي ۽ ڇاتيءَ تي ڪپڙي مان ٺهيل ٻه آرهه هئا، ۽ جنهن جو سارو سرير ننگو هو. مان چئي نه ٿو سگهان ته گڏي هندو هئي يا مسلمان. گڏي هٿ ۾ کڻي، مان ان کي ڏسندو رهيس، ۽ ان جي ننڍڙيءَ مالڪياڻيءَ جو تصور ڪندو رهيس، جا کوکراپار ٽپي بمبئي/بنارس/ڪلڪتي يا ٻئي ڪنهن شهر هٿين خالي وڃي پهتي هئي. مان ڪافي دير ان گڏيءَ کي ڏسندو رهيس ۽ منهنجا مائٽ منهنجو انتظار ڪري ٿڪجي پيا. مون کي ڏاڍا سڏ ڪيائون پر جڏهن هنن کي ڪو جواب نه مليو، تڏهن هو ڪلفڪي واهولا هڻڻ لڳا.

هو اڄ تائين ڪلفڪي واهولا هڻي رهيا آهن، واهولا هڻي رهيا آهن؛ واهولا هڻي رهيا آهن...... ●

Gul Hayat Institute

سال ١٩٤٧ع ۾ ڪراچيءَ ۾ وڪٽوريا روڊ تي پئراڊائيز هوٽل ۾ اردوءَ جي ترقي پسند مصنفين جي ڀرين گڏجاڻي ٿي هئي، جنهن ۾ سجاد ظهير تقرير ڪري رهيو هو. هو تقرير ۾ بار بار ترقي پسند ۽ رجعت پسند لفظ ڪم آڻي رهيو هو. تقرير هلندي، ميڙ مان هڪ شخص اٿي هن کان اردوءَ ۾ پڇيو، "ڇا، ترقي پسند مان اوهان جي مراد اشتراڪي آهي؟"

سجاد ظهير ٿورو گهٻرائجي ويو ۽ چيائين ته "نه، ائين ته نه آهي."

ان تي ساڳئي شخص بلند آواز سان وري سجاد ظهير کان پڇيو، "ڇا، اوهان جي نظر ۾ اهو هر ڪو اديب ترقي-پسند آهي جنهن جو آزاديءَ جي جدوجهد ۾ انگريز دشمن ڪردار رهيو آهي؟"

سجاد ظهير جواب ڏنو، "مان ڀانيان ٿو ته آزاديءَ جي جدوجهد ۾ اهو اديب يا ٻيو ڪوئي شخص جنهن جو ڪردار انگريز دشمن رهيو آهي، ترقي پسند آهي."

ان تي سوال ڪندڙ شخص چيو، "پوءِ پڌوا مان فاشي قوم پرست (نئشنل فاشسٽ) آهيان. مون کي انگريز جي حڪومت لاءِ بيحد نفرت هئي ۽ ان ڪري ٻي جنگ عظيم وقت مان جپان جو ايجنٽ هوس ۽ ان کي خفيه خبرون پهچائيندو هوس. جڏهن اها ڳالهه فاش ٿي، مون کي انگريز جي حڪومت پنج سال قيد ۾ رکيو. ڇا، مان اوهان جي نظر ۾ ترقي پسند آهيان؟ جي هر آزادي پسند ترقي پسند آهي ته اوهان مان مون کان وڌيڪ ترقي پسند ڪوبه نه آهي. اوهان ته انگريزن جي مخالفت رڳو ايستائين ڪئي جيستائين جرمنيءَ روس تي ڪاهه نه ڪئي هئي، پر جڏهن کان اسٽالن چرچل جو اتحادي ٿيو تڏهن کان جنگ جي خاتمي تائين اوهان انگريز

Gul Hayat Institute

حڪومت جي حمايت ڪئي."

ترقي پسند مصنفين ۾ ٽاڪوڙو پئجي ويو. سجاد ظهير کي تقرير اڌ ۾ ختم ڪرڻي پئي، ۽ جهاني ايجنٽ منڪ مٿي ڪري چيو، "پاڪستان اشتراڪي نہ آهي ۽ نہ ٿيندو."

Gul Hayat Institute

1947ع ۾ منهنجا ادبي دوست ڪيرت ٻاٻاڻي، گوبند مالهي، ارجن شاد، موهن پنجابي، نارائڻ شيام ۽ ٻيا ڪيترائي يار، جن سان ڪراچيءَ ۾ ڪچهريون ٿينديون هيون، سرحد پار وڃي نڪتا هئا. ڪراچيءَ ۾ منهنجا ادبي دوست رڳو ٻه وڃي رهيا هئا. محمد ابراهيم جويو ۽ سوڀو گيانچنداڻي. منهنجو ڪلاس فيلو ۽ منهنجو ۽ نارائڻ شيام جو گهرو يار شيخ عبدالرزاق راز ڪراچي ڇڏي وڃي سکر ميونسپالٽيءَ جو چيف آفيسر ٿيو هو. ان دور جي عظيم سنڌي دانشور حشو ڪيولراماڻيءَ کي ملڪ بدر ڪيو ويو هو، ۽ مان ۽ منهنجو پنجابي دوست مُونس حشوءَ جي ڇڏي ويل فليٽ ۾ رهندا هياسين. اها فليٽ سنڌ لاڪاليج جي پرسان هئي ۽ ان جي پٺيان ٿهيل ماڙيءَ جي هڪ فليٽ ۾ ظهور نظر پنهنجي ماءُ سان گڏ رهندو هو ۽ هن وٽ هن جو دوست جاويد قمر به اڪثر رهيو پيو هوندو هو. ٻنهي سان منهنجي واقفيت مونس ڪرائي هئي. ظهور نظر ملتان جو هو ۽ ان وقت به اردوءَ جو جوش و خروش وارو ترقي پسند شاعر هو. (ان دور ۾ اردو ادب تي ترقي پسندن جو غلبو هو ۽ مون کي ياد آهي ته ڊي. جي. سنڌ ڪاليج ۾ ڪرايل هڪ مشاعري ۾ ٻڌنڌڙن، ترقي پسند شاعرن کان سواءِ، ٻئي ڪنهن به شاعر کي ٻڌڻ کان انڪار ڪيو هو.) ظهور نظر مون کان ٿورو عمر ۾ وڏو هو ۽ ڇاڪاڻ جو اسان جا آدرش لڳ ڀڳ ساڳيا هوندا هئا، ٻنهي جي اردو ادب ۽ خاص ڪري اردوءَ جي ترقي پسند ادب ۾ گهري دلچسپي هوندي هئي، ۽ اسان تمام ٿوري عرصي ۾ گهرا يار ٿي ويا هياسين. انهن ڏينهن ۾ ظهور نظر پنهنجي سموري موڙي ٽي سؤ رپيا سيڙائي، جاويد قمر سان گڏجي هفتيوار رسالو 'پيڪار' ڪڍيو، جنهن جي سرورق تي هن ۽ جاويد قمر پنهنجو گڏ نڪتل فوٽو

Gul Hayat Institute

ڇاپيو- جنهن ادبي حلقن ۾ هن جي شهرت ڦهلائي ('پيڪار' جو فقط هڪ شمارو نڪتو جو ظهور نظر ڪيئي مهينا وڪڻندو/ ورهائيندو وتيو.) هڪ ٻيري ظهور نظر ۽ منهنجي ٻئي دوست ڪامريڊ اشرف (جو اردوءَ جو نقاد هو ۽ بقول خود فيض احمد فيض کي ٻه ڪوڪا ڏيئي ٻيهر جا ۽ جوش مليح آباديءَ کي هڪ ڪوڪو اسڪاچ وسڪيءَ جو هندستان ۾ پيئاريو هئائين ۽ سجاد ظهير جي ڀاءُ ۽ اردوءَ جي مشهور ترقي پسند شاعر مجاز لکنويءَ جو گهرو يار هو ۽ مجاز کي ٽري جون ڪيئي بوتلون پيئارڻ کان پوءِ مئخاني جي ديوار سان سر ٽڪرائيندو ۽ پنهنجو نظم پڙهندو ڏٺو هئائين،) پاڻ ۾ صلاح ڪري، انجمن ترقي پسند مصنفين ڪراچي جو بنياد رکيو، ۽ ظهور نظر کي ان جو سيڪريٽري بڻايو ويو. جي مون پنهنجي آتم ڪهاڻي لکي، ته اشرف ۽ ظهور نظر جي باري ۾ ڪيئي صفحا لکندس، ڇو ته ٻنهي جو اردو ادب ۾ پائنده مقام آهي: پر هن وقت جنهن واقعي جو مان ذڪر ڪرڻ چاهيان ٿو، ان کي مد نظر رکي، مان هنن جي ڪردار، گفتار ۽ پاڻ سان گڏ گذاريل وقت جو ذڪر فقط ايتروئي موزون سمجهان ٿو جيترو آن واقعي سان تعلق رکي ٿو.

آن وقت ظهور نظر، جاويد قمر ۽ مان ٽيئي ڪنوارا هياسين. ظهور نظر جي ڇهڇ ساڻي تصور ۾ ڪيئي طوطيون اڏامنديون هيون. هو روز مون کي نوان نالا وٺي ساڳي ڪهاڻي ٻڌائيندو هو ته فلاڻي ڇوڪريءَ جي هٿ ۾ 'پيڪار' جو شمارو هيو ۽ جڏهن مان ۽ جاويد قمر هن جي پرسان لنگهياسين ته هن ساهيڙيءَ کي اشارو ڪري چيو 'اهي ٿا وڃني پيڪار جا مدير!' ۽ پوءِ اسان هن جي گهر تائين هن جي ڪڍ وياسين ۽ هن گهر ۾ اندر وڃڻ کان اڳ منهن ورائي، اسان ڏانهن ڏسي، مرڪيو. سڀاڻي توکي هن جو گهر ڏيکاريندس.

ڊي. جي. سنڌ ڪاليج ۾ منهنجو واسطو هندو ڇوڪرين

سان پيو هو، جي مون سان گڏ پڙهنديون هيون يا پروفيسر پنجوانيءَ جي ناهيل 'سنڌي سرڪل' ۾ اينديون هيون ۽ ورهاڱي کان پوءِ وچي سرحد پار نڪتيون هيون. ها، هڪ مسلمان شاعره به ڪاليج ۾ پڙهندي هئي، جا منهنجن خطن 'پنهل کان پوءِ' جي هيروئن آهي، پر ان وقت هوءَ شادي ڪري چڪي هئي. منهنجي زندگيءَ ۾ جنسي تشنگي ايتري هئي، جو ظهور نظر جا افسانا جن کي مون ڪڏهن به حقيقت نه سمجهيو هو، مون کي لذت ڏيندا هئا ۽ مون ڪڏهن به هن کي ڪنڊ ڪائڻ تي نه ٽوڪيو هو. هڪ ڀيري مان اٽڪل ڏهين بجي صبح جو هن جي گهر ويس ته هن جي ماءُ مون کي چيو ته "ظهور ۽ جاويد اڃان تائين اندرئين ڪمري ۾ ستا پيا آهن." مان هميشه وانگر صبح جو پنجين بجي سائيڪل تي ڪلفٽن ويو هوس ۽ تازيءَ هوا ۾ سمنڊ جي ڪناري تي ٻه اڍائي ڪلاڪ چڪر ڏئي موٽيو هوس ۽ پوءِ وهنجي سهنجي ناشتو ڪيو هيم. مون کي هي ٻئي نحوست ـ وٺا ڏسي چڙ آئي ۽ مون پنهي کي بوٽ سان ٺوڪر هڻي اٿاريو. ظهور نظر چرڪ ڀري اٿيو ۽ اکيون مهٽيندي چيائين، "يار، اڃا هاڻي اک جهپڪي هئي ته اڃي ننڊ ڦٽائي اٿئي." پوءِ مون کي ٻاڏهن کان چڪي اشارو ڪيائين ته مان فرش تي هن جي پرسان ويهان. مان ويٺس ته هن رازدارانه انداز ۾ چيو، "ڪجهه ڏينهن کان عصمت چغتائيءَ جي پيڻ پر واري فليٽ ۾ اچي رهي آهي. رات هن سان دير تائين ادبي گفتگو ٿيندي رهي، ان ڪري دير سان ننڊ آئي هئي."

"هت تيري ڪي"، مون ڪاوڙجي، ڀريون ڀيرو هن کي ٽوڪيو، "سيائي چوندين ته عصمت چغتائي پاڻ اچي پر واريءَ فليٽ ۾ رهي آهي، ورجينا وولف اچي رهي آهي، ايملي برانٽ اچي رهي آهي ۽ پنهنجو ناول 'ودرنگ هائيٽس' (Wuthering Hights) لکي رهي آهي!" ظهور نظر مون

ڏانهن حيرت مان ڏسي چيو، ”اڙي، توکي اعتبار نه ٿو اچي. چڱو هل ته توکي هن وٽ وٺي هلان؛ ڇاڪاڻ ته هن وٽ ئي ٿا پيئون.“

پوءِ جاويد قمر کي اتي ڇڏي، ظهور نظر مون کي سامهون واريءَ فليٽ وٽ وٺي آيو ۽ ان جو در کڙڪايائين. در کليو، ته مون ڏٺو ته در جي ناڪن پٺيان لٺڪيل پردو لڏي رهيو هو. اسان اندر وياسين ته ڪمري ۾ ڪوبه ڪونه هو. ظهور ان ڪمري سان لڳ ٻئي ڪمري ۾ ويو ۽ ٿوريءَ دير کان پوءِ موٽي آيو ۽ چيائين، ”ويهه چانهه اچي ٿي.“

”عصمت بمبئيءَ ۾ ڏاڍي خوش آهي، شاهد لطيف سان شادي ڪئي اٿائين“، ظهور نظر اهڙيءَ بي تڪلفيءَ سان چيو ڄڻ عصمت چغتائيءَ يا شاهد لطيف جي خاندان سان هن جي خاندان جا سٺن پيڙهين کان تعلقات هئا. ڪجهه دير کان پوءِ هو پر واري ڪمري ۾ ويو ۽ ڪاٺ جي ٽري ۾ چانهه جي ڪيتلي ۽ ٻه ڪوپ کڻي آيو. اسان چانهه پيتي ته پوءِ هن چيو ته ”هل ته هلون“ ۽ پوءِ پر واري ڪمري ڏانهن ڏسي چيائين، ”چڱو اسان وڃون ٿا. جي عصمت ڏانهن خط لکين ته هن کي منهنجا سلام لکجانءِ. مان پانيان ٿو ته هن وٽ ’پيڪار‘ جو شمارو پهچي ويو هوندو.“

اندران ڪوئي جواب نه آيو.

ٻاهر نڪري، مون کي ظهور نظر چيو، ”بيٺا، تون به ڇا ياد ڪندين، عصمت چغتائيءَ جي ڀيڻ توکي چانهه پياري آهي.“

ڪجهه ڏينهن کان پوءِ اردوءَ جو مشهور ترقي پسند شاعر سردار جعفري هندستان مان ڪراچيءَ جي مختصر دوري تي آيو. انجمن ترقي پسند مصنفين هن جو شاندار شان استقبال ڪيو ۽ برنس گارڊن ۾ هڪ ادبي نشست رکي جنهن ۾ ڪيئي اردوءَ جا اديب ۽ شاعر آيا. نشست کان اڳ ڪامريڊ اشرف منهنجو، ظهور نظر جو ۽ ٻين ڪيترن ئي اديبن ۽ شاعرن

جو سردار جعفريءَ سان تعارف ڪرايو. سردار جعفري شڪل صورت جو وجيهه ۽ بااثر شخصيت جو مالڪ نظر آيو. تقرير ڪندي هن علامه اقبال تي ٻه ڳالهايو ۽ هن جي شاعريءَ تي هيگل، نٽشي، فشتي (Fishte) وغيره جي جرمن فلسفي جي اثر جو ذڪر ڪجهه اهڙيءَ ريت ڪيو، جو سامعين مان هڪ شخص، جو علامه اقبال ۽ سردار جعفريءَ ٻنهيءَ جو مداح ٿي نظر آيو، هن جو ڌيان علامه اقبال جي ڪارل مارڪس تي لکيل سٽ 'نيست پيغمبر و ليڪن در بغل دارد ڪتاب' ۽ لينن جي ترانئي 'اٿو ميري دنيا ڪي غريبون ڪو جگادو' ڏانهن ڇڪايو ۽ پنهنجيءَ راءِ کي ٽيڪ ڏيڻ لاءِ فيض احمد فيض جو علامه اقبال تي لکيل نظم پڙهي ٻڌايو جو 'نقش فرياديءَ' ۾ شايع ٿي چڪو هو. سردار جعفريءَ هن سان اتفاق نه ڪيو، جنهن تي هو رنج سان سردار جعفريءَ کي ڏسي خاموش ٿي ويو. مون کي ائين نظر آيو ته يا ته سردار جعفري پاڪستان جي حقيقت نه سمجهي سگهيو هو يا چاڻي واڻي ان کي سمجهڻ کان انڪار ٿي ڪيائين.

نشست ختم ٿي ته ظهور نظر سردار جعفريءَ کي چيو ته عصمت چغتائيءَ جي پيڻ هن کي چانهه تي مدعو ڪيو آهي. پوءِ ظهور نظر مون کي، اشرف ۽ هڪڙي ٻئي اديب کي به چانهه جي دعوت ڏني، جنهن جو نالو مون کان وسري ويو آهي. ان تي سردار جعفريءَ هن کي باقي رهيل اديبن کي به دعوت ڏيڻ لاءِ چيو. پر ظهور نظر ائين ڪرڻ کان اهو چئي مجبوري ڏيکاري ته "فلئٽ ۾ ايترن ماڻهن کي ويهارڻ لاءِ ڪافي جاءِ نه آهي." اهو ٻڌي ڪيترائي ترقي پسند اديب، جي سردار جعفريءَ جا مداح ٿي ڏٺا، مايوس ٿي، هن کان موڪلائي هليا ويا. پوءِ اسان سڀئي ڳالهائيندا فلئٽ تي پهتاسين. ظهور نظر فلئٽ جي دروازي تي ٺڪ ٺڪ ڪئي، در کليو، در جي پٺيان تنگيل پردو لڏيو ۽ اسان ڪمري ۾ اندر وياسين

ته ڪمري ۾ ڪوئي نظر نه آيو. ظهور نظر اسان کي ڪمري ۾ وڇايل دريءَ تي ويهڻ لاءِ چيو. دريءَ تي ويهي سردار جعفريءَ ظهور نظر کان پڇيو، ”ڀائي، عصمت جي ڀيڻ ڪٿي آهي؟“ ظهور نظر جواب ڏنو، ”هوءَ پر واري ڪمري ۾ اوهان لاءِ چانهه ٺاهي رهي آهي.“ ان تي سردار جعفريءَ چيو، ”ڀائي، هن کي چئو ته ڀرين مهمانن سان ملي، چانهه پلي پوءِ ٺاهي.“ ظهور نظر ٻئي ڪمري ۾ ويو ڪجهه دير کان پوءِ موٽي آيو ۽ ٻڌائين ته، ”هن معذرت پيش ڪئي آهي. دراصل هوءَ پردو ڪندي آهي ۽ غير مرد جي سامهون نه ايندي آهي.“ ان تي سردار جعفريءَ چيو ته، ”پوءِ بهتر ٿيندو ته مان هتان هليو وڃان.“ ۽ اٿڻ چٽي هو اٿڻ لڳو ته ظهور نظر هن جي ڪلهن تي ٻنهي هٿن سان زور ڏئي هن کي فرش تي ويهاري ڇڏيو ۽ چيو ته، ”چانهه پي وڃو.“ مجبور ٿي، سردار جعفري ويهي رهيو. خاموشي جيئن پوءِ ڏيڻ ڀاري ٿيندي وئي ۽ پوسات کان ٻاهر نڪرڻ لاءِ سردار جعفريءَ چيو، ”حيرت آهي ’لحاف‘ جي مصنفه جي ڀيڻ پردو ڪندي آهي!“

ڪجهه دير کان پوءِ ظهور نظر اندر ويو ۽ ساڳيءَ ڪان جي ٽري تي چانهه جي ڪٽلي ۽ ڪوپ کڻي آيو ۽ چانهه ٺاهڻ لڳو.

اوچتو سردار جعفريءَ چيو، ”ڀيڻ، ٻاهر اچ! اسان ڪي غير ته نه آهيون؛ اچ پاڻ اچي چانهه ٺاهه!“

اندران ڪوبه جواب نه آيو. مون ماحول جي بيچسائيءَ ٽارڻ لاءِ سردار جعفريءَ کي چيو، ”سردار صاحب! جي هن کي تنهنجي منهن پوڙو هجي ها ته پاڪستان چو اچي ها!“ ان تي هو کلي ويٺو. ٻيا بہ کلپا. مون سمجهيو ته اندران بہ ڪوئي ٽهڪ ايندو پر ڪوئي ٽهڪ نه آيو.

مون کي اڄ تائين پڪ نه آهي ته ان فلئٽ ۾ عصمت چغتائيءَ جي ڀيڻ رهندي هئي يا ٻي ڪائي عورت رهندي هئي.

Gul Hayat Institute

ڪٿي ائين ته نه آهي ته اها فليٽ خالي هئي ۽ ان جو اندريون دروازو ظهور نظر جي فليٽ ۾ کلندو هو ۽ ظهور نظر کي ڇانهه هن جي ماءُ ڏاهي ڏيندي هئي ۽ عصمت چغتائيءَ جي پيءُ واريءَ فليٽ جو دروازو جاويد قمر ڪولي لکي ويندو هو! ●

Gul Hayat Institute

هڪ ڀيري ڪراچيءَ جي ايڪسيلسئر هوٽل ۾ آل پاڪستان رائيٽرس گلڊ جي ميٽنگ جي صدارت ڪري، هال مان ٻاهر نڪتو هوس، ته قرأة العين حيدر سان ملاقات ٿي، جا به ميٽنگ ۾ موجود رهي هئي. نه ڄاڻان مون ڪي ڪهڙيءَ ڪٺيءَ ڪنيو جو مون هن کي چيو، ”قرأة العين مان چاهيان ٿو ته تنهنجي ناولٽ ’سيتا هرن‘ جو ترجمو سنڌيءَ ۾ ڪيو وڃي: اهو پهريون اردوءَ جو ناول آهي جنهن کي سنڌ جو پس منظر آهي.“

”گهڻا پئسا ڏيندين؟ گهڻا پئسا ڏيندين؟“ هن پنهنجي هٿ سان اشارو ڪندي اُردوءَ ۾ چيو.

مون هن ڏانهن ڏٺو ۽ پانواڙي ڪاٺي، قطب مينار ڏان ڦهڪو ڏئي هيٺ ڪريس.

هرڪندي، مون هن کي جواب ڏنو، ”قرأة العين! مان ’آگ ڪا دريا‘ جي مصنف جي قيمت ته ڪٿي نه ٿو سگهان، تون پنهنجي قيمت پاڻ ٻڌاءِ، مان ادا ڪرڻ لاءِ تيار آهيان.“

”وري شرارت!“ هن هلڪڙائيءَ سان چيو.

ڪجهه وقت ڪان پوءِ مون ڇرو ڇاتيءَ مان ڇڪي ٻاهر ڪڍيو ۽ قرأة العين کي شڪ جو فائدو ڏنو. اسان رائيٽرس گلڊ جي ميٽنگن ۾ ”ڪاپي رائيٽ قانون“ تي ڪافي بحث ڪري، گورنمينٽ کي موڪلڻ لاءِ مسودو ٺاهيو هو، ۽ بحث جي دوران اديبن بار بار شڪايت ڪئي هئي ته ناشر هنن جو معاوضو ڪاٺي ٿا وڃن. شايد ان بحث جو اثر اڃا قرأة العين تي هو، جڏهن مون هن کي ’سيتا هرن‘ جي ترجمي لاءِ چيو هو! ●

سال ١٩٦٣ع ۾ مان دهليءَ ۾ ڪنهن هوٽل ۾ ترسيل هوس. هڪ ڏينهن مان پنهنجن ڪجهه دوستن سان تاج محل گهمي، موٽي دهليءَ آيس، ته هوٽل جي ڪمري ۾ ميز تي سجاد ظهير جو ڪارڊ رکيو هو ۽ ان جي پرسان سنڌو سماج جي سيڪريٽريءَ شيام ڀاڳيا جي چٺي رکي هئي. شيام ڀاڳيا لکيو هو ته سجاد ظهير مون سان ملڻ آيو هو ۽ منهنجي نه هجڻ سبب موٽي ويو هو ۽ شيام کي چٺي ڏيو هو ته هو مون کان ملاقات لاءِ وقت وٺي، کيس اطلاع ڏئي. ساڳئي ڏينهن شيام ڀاڳيا مون وٽ آيو ۽ ساڳي ڳالهه ڪيائين، جا هن چٺيءَ ۾ لکي هئي. مون شيام کي چيو، ”اهائي وڏي ڳالهه آهي ته سجاد ظهير پاڻ مون وٽ آيو هو. ٻيهر هن کي تڪليف ڏيڻ مناسب نه آهي. مان پاڻ هن وٽ هلندس. اوهان هن کان ملاقات لاءِ وقت وٺو.“

شيام ڀاڳيا سجاد ظهير سان وقت طي ڪري، مون کي ۽ رشيد ڀٽيءَ کي سجاد ظهير جي پياءَ جي بنگلي تي وٺي هليو، جو غالباً ان وقت نهرو ڪئبينيٽ ۾ هو. بنگلي جي لان تي سجاد ظهير، رضيه، سجاد ظهير ۽ مشهور هندستاني اديب ملڪ راج آنند ويٺا هئا. اچي سجاد ظهير منهنجو پنهنجيءَ رفيقهِ حيات رضيه ۽ ملڪ راج آنند سان تعارف مس ڪرايو ته ملڪ راج آنند مون کان پڇيو، ”اوهان بمبئيءَ مان ٿا اچو؟“

مون جواب ڏنو، ”هائو.“

ان تي ملڪ راج آنند وري پڇيو، ”ڪيرت ٻاٻاڻي اوهان جو دوست هوندو؟“

”هائو، منهنجو پراڻو دوست آهي،“ مون جواب ڏنو.

ان تي هن چيو، ”پر هو مون کي رائيلٽي ڇو نٿو ڏئي؟ اوهان ڏٺو هوندو ته هن منهنجو ڪتاب ’ڪولي‘ سنڌيءَ ۾

منهنجيءَ اجازت کان سواءِ ترجمو ڪري ڇپايو آهي. بهتر آهي ته اوهان هن کي اطلاع ڏيو ته مون کي يڪدم رايلٽي ادا ڪري، نه ته ان لاءِ مون کي عدالت جو در کڙڪائڻو پوندو.“

مان پهرين ته هڪو ٻڪو ٿي ويس پر پوءِ ڪاوڙ آئي ۽ دل ۾ چيم، ”ڪيرت ته ڏاڍو پڙهيل ماڻهو آهي. هن دنيا ڀر جي ترقي پسند ادب جو مطالعو ڪيو آهي. نه ڄاڻان هن ٻيا هزارين ناول ڇڏي، ’ڪولي‘ جو ترجمو ڇالاءِ ڪيو!“

مون سجاد ظهير ڏانهن ڏٺو. هو پيلو ٿي ويو هو. جواب ۾ مون ملڪ راج آنند کي چيو، ”بمبئيءَ موٽي ويندس ته هن کي چوندس.“

جڏهن هن ڪان موڪلائي، اسان موٽي رهيا هئاسين، مون رشيد ڀٽيءَ کي چيو، ”ڀٽي! ڏک جي ڳالهه آهي. سنڌي اديبن کي ڪتاب ڇپائڻ لاءِ پيسٽ تي پٽي ٻڌڻي پوي ٿي. ڇا اهو ڪافي نه آهي، جو هي انهن کان رايلٽي طلب ڪري رهيو آهي.“ ●

سال ۱۹۶۴ع ۾ مان، ابراهيم جويو، جمال ابڙو ۽ رشيد ڀٽي جيپ ۾ نگر پارڪر کان ڪڇ، ڀنڊ تي ڀن- چڪي ڏسڻ تي وياسين. رستي تي هڪ ويڙهي اڳيان ڊرائيور جيپ بيهاري، ته لوڙهي جي ڳليءَ مان هڪ ريبارڻ نڪري آئي. پورو ولائتي ون، ڳچ هيٺيان گورو پيٽ، ٺونٺ تائين عاج جي ڪي، گورا ڏورا، ڪنن ۾ ڏرگلا، مڙن ۾ جهيرڻا، چم چم ڪندي وچ وانگر وراڪو ڏنائين. ڊرائيور هن کي نياپو ڏئي، جيپ اڳتي هلائي. منهنجيءَ زندگيءَ ۾ ڪيئي خوبصورت عورتون آيون هيون پر اهڙي ڪا به نه آئي هئي، جا اوپري هوندي به ڪن پل ۾ ائين دل تي نقش ٿي وئي هجي.

ان کي ڪيئي سال گذري ويا، پر هن جي ياد منهنجي دل ۾ تازه رهي.

ڪافي وقت پوءِ، مان ارينا سان ماسڪو جي پيڪنگ هوٽل جي ڪمري ۾ روسي شئمپين پي رهيو هوس ۽ هن کي چتائي ڏسي رهيو هوس - ساڳيو نڪ سڪ، ساڳيون ون واس، گوريون ٻانهون، گوريون پنيون، گوري ڳچي جنهن مان چڙهيل شئمپين نظر ٿي آيو، ۽ فراڪ، جنهن جي هيٺان جوڳر جا ڪچا سنگ هئا جن کي ڏر ۾ 'آپو' چيو ويندو آهي!

مون هن کي ڏر جو مٺيون ڇاڏتو ٻڌائيندي چيو، "تون مون کي ملٽي هئينءَ نه ته تنهنجي هڪ جهلڪ منهنجي من ۾ ايترا سال اٽڪي نه بيهي ها."

"اوهان مشرقي سڀ وهمي آهيو،" ارينا مرڪندي ورائيو، "آخر تون به ته مون کي مليو آهين. مون ته تنهنجي جهلڪ ڪٿي نه ڏٺي هئي!" ●

Gul Hayat Institute

توهان ڇو ٿا سمجهو ته وڪالت جو ادب سان ڇا؟ علامه اقبال بئرسٽر هو پر وڪالت نه ڪيائين. فاني بدايونيءَ کي وڪالت راس نه آئي ۽ رڳو هن جي مفلسيءَ هن جي شاعريءَ کي ياس‌آميز بڻايو. توهان ته ڪامياب وڪيل آهيو، وڪالت توهان جي ادبي تخليق لاءِ ڪارآمد ڪيئن ٿيندي؟

مان جواب ۾ پنهنجي ذاتي ڊائريءَ مان هيٺيون نوٽ پيش ڪيان ٿو. منهنجي ڊائريءَ ۾ اهڙا ڪيئي نوٽ آهن:-

هتي ڪي خاڪي وردي ڪفن ڪان وڌيڪ ڪنبائيندي آهي. ٿاڻو گهاڻو آهي، جو پوئين رت ڦڙي چوسي ٿو وٺي. پوليس ان لاءِ نه آهي ته پوري جاچ ڪري ۽ انصاف لاءِ پاڻ پتوڙي. خون ٿيو، ڌاڙو لڳو، رن ڀڄي يا زوريءَ کنئي وئي، ڪنهن جي ٻونگيءَ کي باهه ڏني وئي يا مال جي چوري ڪئي وئي- فرياد پوءِ لکي ويندي، پهرين ٿاڻي منشيءَ/جمعدار/صوبيدار کي رشوت ڏيڻي پوندي. فرياد توڙي سچي هجي، فرياديءَ کي کيسي ۾ ڪجهه هجي نه هجي، گهر گهاڻو وڪڻي، پاڙو اوڙو پٽي، قرض کڻي ڪٿان به آڻي، پر ويڙي ڏئي ضرور. پوءِ پوليس واردات تي ايندي ته ڳوٺ ۾ ٿاڪوڙو پوندو. اچا دانست نامون ڏي نه ڏهندو ۽ لاش تڏي تي ڏي پيو هوندو، ته همراه ڇيلو پائيندا. آخر ڪامورو ڪڙو، مشهور مڙو ايندو ته ٻوڙ ماني ته کائيندو، لکڻ تي ڪاروايون ته نه ڪيون ويندون آهن! نه رنيءَ جا ڳوڙها سڪا، نه چوري ٿيل مال کي آئوٽ ڏني وئي، هرڪوئي اوطاق جي چند ڦوڪ ۾ لڳي ويو آهي. آخر ٿاڻي جا عملدار آيا آهن، اچيان ته لهڻائون! ڪيڪر، ڪنگهڪار، آڻي وئي جو

آدرياءُ، پنهنجو پؤ، آفيسر جو ڪنڌو ـ هرڪوئي اڻين مڙي آيو آهي ڇڙ ڪنهن کي به موتيءَ فوتيءَ جو ڪوئي خيال ڏي نه آهي. سيرنهن جي ڇانو ۾ جمعدار فوتيءَ جي ڏکن جو مشير- نامون ناهي رهيو آهي ۽ صوبيدار سوچي رهيو آهي ته 'جوابدار سڀئي آسامي آهن، ويهه ٽيهه هزار وهي ويندا؛ اڳئين خون ۾ به ڊي. ايس. پي. باهه تي ويو هو ته حساب پورو نه مليو آهي. هن يمري نوٽن جون ٿهيون ڏسي ڏري پوندو.'

ٿوريءَ دير کان پوءِ ماني اچي ٿي. ڪٽ تي بافتي جا ڇريل دسترخوان وڇايا وڃن ٿا. جن تي الله ۽ محمد جا نالا لکيل آهن ۽ ان تي صوبيدار لاءِ اڏاريون آنڊل چيني‌ءَ جون پليٽون ۽ ٻين لاءِ جست جا وٽا ۽ پيس جون پنڊيون رکيون وڃن ٿيون ۽ هرڪنهن کي حيثيت آهر ڳڙيون ۽ ريهو ڏنو وڃي ٿو. رت ڳڙنديون اڱريون گيهه ڳڙنديون مانيون پڇائي موڪلين ٿيون ۽ هر اوڳرائيءَ تي بسم‌الله جي صدا بلند ٿئي ٿي. آخر اهوئي ته آهي جنهن روز ازل تي هرڪنهن جو مقسوم لکيو آهي، هرڪنهن جي رزق جو ذمو کنيو آهي! هو پيرادو نڙيءَ جي ميک کي چنڊڪو ڏئي ڪڍي رهيو آهي ۽ ان کي زور سان چوسي شڪر الحمدالله چئي رهيو آهي.

ماني پوري ٿئي ٿي، ته هرڪوئي لسيءَ جا ٻه گلاس پئي ٿو. ڊائي پيٽ تي، لسيءَ جي گهوراٽ ننڊ کي نيندا ڏئي ٿي، ۽ هرڪو اوٻاسيون ڏئي، ڇپري هيٺان سمهي پوي ٿو. فقط هڪڙو سپاهي، بيل‌گاڏيءَ تي لاش رکائي، صوبيدار کان ليٽر وٺي، فوتيءَ جي پاءُ سان گڏ اسپتال ڏانهن روانو ٿيو آهي.

مٿان اونهاري جو سج ازل جي اڪ وانگر ٻري رهيو آهي ۽ هيٺان ڏسڙ مـان بيل‌گاڏي چنگهندي چيڪندي وڃي رهي آهي ۽ ان تـي هڪ بي‌ڪفن، بي‌وطن لاش آهي، جـو جهڙي به مٺو هو ۽ مٽي به مٺو آهي- ڪٿي ڪٿي ڪنڊيءَ جي ڇڏي ڇانو هوا کي هلڪڙيون ٿڦون هڻي رهي آهي، نه ته

سچو دڳ اُنت ۽ اُپس آهي. هاڻي لاش ڪنهن تي رهيو آهي ۽ سپاهي ان جي بڻانس ڪان بچڻ لاءِ منهن تي پٽڪي جو پلئه ڏئي رهيو آهي. اوچتو هو فوتيءَ جي پاءُ ڪي چوي ٿو، ”سچ ۾ سڙون به اسان، خرچي به اسان کي نه ملي.“ فوتيءَ جو پاءُ اهو ٻڌي، مونن مان منهن ڪڍي ٿو ۽ پڳ جي پلو مان ڪجهه رپيا ڇوڙي هن کي ڏئي ٿو. سپاهيءَ کي اُنت گهٽبي نظر اچي ٿي. نيٺ اسپتال به اچي ٿي. ڪمپائونڊر چار ڏوڪڙ وٺي، لاش اسٽريچر تي ڪٽائي، حادثاتي وارڊ ڏانهن نئي ٿو. پوءِ ڪمپائونڊر ۽ سپاهيءَ جي وچ ۾ سس پس ٿئي ٿي. لاش ڇيربو ته گرميءَ ۾ رجهي ويندو. وڍ ڪپ نه ڪئي وڃي ۽ پوسٽ مارٽم وارو فارم ائين ئي ڀربو وڃي. قانون، اخلاق ۽ ذميداريءَ تي بحث ٿئي ٿو ۽ نيٺ ڪجهه ڊاڪٽر، ڪجهه ڪمپائونڊر کي رشوت ڏني وڃي ٿي ۽ لاش نئون سنئون موٽي ملي ٿو ۽ بنا پوسٽ مارٽم جي پوسٽ مارٽم نوٽ ٺاهيا وڃن ٿا.

هوڏانهن صوبيدار لانديءَ جي چانو ۾ پاسا ورائي رهيو آهي ۽ فريادي هن کي وچڙو هڻي رهيو آهي. هن جو مٿو ويهاڻي جي گرميءَ ۾ پگهرجي ويو آهي ۽ هن جي تن ۾ تناءُ آهي. هو ننڊ ۾ ان جو ڪوٺيءَ جهڙو منهن ڏسي رهيو آهي، جنهن جي مڙس کي خون ۾ جهليو هئائين ۽ جاڻائي تي سڏڪا پري رني هئي. اوچتو سوسيءَ جي شلوار جو اڳٽ ڇڙي نانگ بڻجي وڃي ٿو ۽ هوا ۾ ٽپو ڏئي ڦاسيءَ جي ڦندي ۾ بدلجي وڃي ٿو ۽ ڦندي ۾ هن جو مڙس لڙڪي رهيو آهي، جنهن جي ڪلهه هن رت لڳل ڪهاڙي لاٿي هئي ۽ جنهن کي مارڪٽ ڪري هن مئجسٽريٽ وٽ باس ڏياري هئي. هو، جو بيقصور هو، تنهن ڦاسيءَ جي سزا ڪاڏي هئي. هن رشوت ڪاڏي هئي، هن ڦاسي ڪاڏي هئي! عجيب ڪاڏو آهي هن ديس جو! پر هو ڪير هو؟ ڪير؟ ڪيئي ڦاسي ڪاڏي ويا، ڪيئن چئجي، هو ڪير هو! هن لاءِ انسان انسان نه آهي، فريادي آهي يا

جوابدار آهي، سٺيي آسامي آهي يا اٺيي، ڏنيرو آهي، جهينگو آهي، ڪيڪڙو آهي جو هن جي ڪکيءَ جي ڪاريءَ ۾ پنهنجا چلر چڙي وڃي ٿو. هو ڪير هوندو آهي، جو عدالت جي پڃري ۾ چپ وانگر هوندو آهي ۽ جنهن کي سرڪاري وڪيل ڪارو جهو پائي ڪنهن پوپٽ وانگر ڏسندو آهي ۽ جنهن جي سلبول سرير کي هو ٻڍو ٻيمڪٽو جج پنهنجي اوچيءَ ڪرسيءَ تان ڪرپ سان ڏسندو آهي؟ هو بي ڏوهه آهي پر پوءِ پ-پ-ڪ جي قلم ٣٠٢ جو ڏوهي آهي ۽ ڦاسيءَ جي ڦندي ۾ لڙڪي رهيو آهي.

ننڊ ۾ صوبيدار جي اکين مان ڳوڙها ٽپڪي رهيا آهن ۽ وڃٽي جي جهلڪي تي هن جي اکين ۾ ٽڏاڻ پيدا ڪري رهيا آهن.

ننڊ! تون هر ڪنهن لاءِ ساڳي نہ آهين. تو ڪتڏي ۽ ڪائر کي ڪڏهن بہ معاف نہ ڪيو آهي. تو وٽ هن جو جوڳو ڪيتو موجود آهي. تنهنجو هر سپنو هن لاءِ ڦٽڪار آهي، ڦٽڪو آهي جو هن کي لچائيندو رهندو آهي؛ پر هي تنهنجو پاهُ، هي موت تہ سڀ کي معاف ڪيو ڇڏي!

لڙيءَ بہ پهريءَ جو هن کي جاڳ ٿئي ٿي. هو اوٻاسيون ڏئي اٿي ٿو. اڃا لڪ لڳي رهي آهي. ڪانوَ ڪانگيرن مان ٻاهر نہ نڪتا آهن. لانڍيءَ ۾ هڪ ڪُجليءَ هاڻو، ڪنگيءَ وتو ڪتو پنهنجن چچڙن تي گُرڪي رهيو آهي. ڪَجيءَ جي چوٽيءَ مٿان هڪ هِل ڪيڪرائيون ڪري رهي آهي. هو ڪتي کي 'هِل' چئي، ڪٽ تان اُٿي ٿو ۽ پيرسان رکيل نڪر جي ڪوُنري مان منهن تي ڇنڊا هڻي ٿو. صاحب کي سنيرندو ڏسي، عملو بہ تيار ٿئي ٿو. رات جوابدارن جي ڳوٺ ۾ ڌاڙو ڪرڻو آهي. ●

Gul Hayat Institute

جڏهن جي ڳالهه، آهي تڏهن آرتوار موڪل جو ڏينهن هوندو هو ۽ ان ڪري ڇنڇر شام جو سکر جا وڪيل گهڻو ڪري آفيس بند رکندا هئا. انهن مان ڪي شام جو سئنيما تي ويندا هئا ۽ ڪي جيم خانه ڪلب ۾ وسڪي پيئندا هئا يا رمي يا برج کيڏندا هئا. سياري ۾ مان ٻـ پهريءَ جي ماني کائي، ڪار ۾ باگڙجيءَ هليو ويندو هوس. باگڙجي سکر کان اٺ ميل پري آهي ۽ ان جي پير ۾ ٻيلو آهي. ڪار بند تي روڪي مان ٻيلي ۾ گهمڻ هليو ويندو هوس. ٻيلي ۾ مون کي عجيب سڪون ملندو آهي ۽ پکي پکڻ، وڻ ٽڻ، ڍوري ناري سان قربت جو احساس ٿيندو آهي. مون سدائين محسوس ڪيو آهي ته مون کي مارڪس کان ٿارو وڌيڪ ويجهو رهيو آهي، ۽ انقلابن، خونريزين ۽ طبقاتي جهاد لاءِ رغبت جا مون ۾ پنهنجي ماحول سان نفرت پيدا ڪئي آهي، دراصل منهنجي فطرت سان عين مطابقت نه ٿي رکي. مان ڪنهن ڪنهن وڻ کي ايتريءَ سڪ سان ڀاڪر پائيندو آهيان جيتريءَ سڪ سان ڪامريڊ حيدر بخش جتوئيءَ سان ڪراچي جيل ۾ پاتو هيم، ۽ ٻيلي ۾ ڪاٺ ڪٽيءَ کي ٻير جو ڏار ٽڪيندو ڏسندو آهيان ته مون کي نارائڻ شيام 'هيڪڙو' لڪندو نظر ايندو آهي. جديد ٽيڪنالاجيءَ جي پيداوار مون تي ڪوئي جادوءَ جو اثر نه ڪندي آهي ۽ مان صنعتي ترقيءَ کي "جديد سهوليتون" ڪوٺي نظرانداز ڪري ڇڏيندو آهيان. ناظم حڪمت سان محبت جي باوجود، هن ۾ ۽ مون ۾ اهو فرق آهي ته هيءَ پراسرار ڪائنات مون لاءِ ڪنهن بـ شپ يارڊ يـا اسٽيل مل کان وڌيڪ پرڪشش ۽ بامعنيٰ هوندي آهي، ۽ مان ان جي ڪنهن به راز کي افشا ڪرڻ جي نه ڪوشش ڪندو آهيان ۽ نه پاڻ ۾ اهڙي صلاحيت پائيندو آهيان، ۽ ان کي، جيئن به آهي، پنهنجي حسن ۽ حيرت-

Gul Hayat Institute

آفرينيءَ سان، انهن ئي ڏسي لطف اندوز ٿيندو آهيان. مون کي مفڪر جو دماغ آهي به يا نه، پر هڪ مصور جي دل ضرور آهـي .

باگڙجيءَ جي ٻيلي ۾ ســان چورچڪار جي پڙ کان گولين سان ڀريل روالور کڻي ويندو هوس. ڏگ تي ٻيلي جي ٺيڪيدارن جا مقرر ڪيل چوڪيدار، جي ڪاٺين جي چوڪڙين تي پهرو ڏيندا هئا، مون کي سڃاڻي ويا هئا، ۽ منهنجي طلب تي مون کي چانهه چڪي ٺاهي ڏيندا هئا. ڪنڊين ۽ ٻيرن جي وڻن هيٺان، سياري جي لڙيءَ ۾ ڦيراٽيون کائيندڙ سيرنهن جي سڪل ڦرين ۽ وڻن جي ڇڻيل پنن جي وچ ۾ ويهي، جڏهن چوڪيدار سڪل ٽارين کي باهه ڏئي، چانهه جي ديگڙي ان تي رکندا هئا، تڏهن ٻـاهه جـون چڻگون هــوا ۾ ٽانڊاڻن وانگر اڏامنديون هيون، ۽ ٻريل ٽارين مان نڪتل اگر انهن شاعرن جي اکين وانگر ڏهڪندا هئا جن کان صديون مون کي جدا نه ڪري سگهيون آهن ۽ جي ڇڻ مون سان ٻيلي ۾ گڏ هوندا هئا ۽ مان پنهنجي چانهه جي پيالي هوا ۾ مٿي ڪري، رس خان يا روحل فقير يا ٻئي ڪنهن پراڻي يـار جي نالي توسٽ ڪري پيئندو هوس.

باگڙجي ٻيلي جي اندر هڪ وڏو ڍورو آهي جو شفق جي پاڇاون ۾ مون کي انگريز مصور ڪانسٽيبل (Constable) جي تصويرن جي ياد ڏياريندو آهي. سياري ۾ ان ڍوري تـي سوين پرڏيهي پکي اچي لهندا آهن، آڙيون، هنجرون، نيرڳيون، ڊگوش، ڀڏڙا، چيڪلا، ٻوٽاڙ، ڦاراوا، لنگهه، ٽوٽايا وغيره. مان انهن پکين کي اڪير سان ڏسندو هوس ۽ ڪڏهن ڪڏهن انهن جي نالي تي سوچي، مون کي سنڌي ٻوليءَ جي قدامت ۽ وسعت تي پيار ايندو هو. لنگهه پکيءَ تـي اهو نالو ان ڪري پيو هو، جو هو اٺ مهل ڏهل وانگر ’ڏب ڏب‘ ڪندو آهي. ڊگوش ڳاڙهي رنگ جو وڏو پکي ٿئي ۽ ان کي ڏسي الاجي ڇو مون

کي شولوخوف جي ياد ايندي هئي. شايد ان ڪري ته هو ٻين ڪان وڏو هوندو آهي، رنگ جو ڳاڙهو هوندو آهي ۽ ڊگوش جي پڇاڙيءَ ۽ شولوخوف جي اڳياڙيءَ ۾ شين جو اکر آهي. اهو سبب به ٿي سگهي ٿو ته ٻئي روسي آهن، ڊگوش سائبيريا جو ۽ شولوخوف قازقستان جو.

پکين وانگر مون کي مڇين سان به محبت هوندي آهي ۽ مهاڻن سان انهن جي باري ۾ ڳالهائيندي نه ٿڪبو آهيان؛ مان ننڍو هوندو هوس ته ٻيڙيءَ تي چڙهي، زنده پير ويندو هوس ۽ ميربحرن کان پلن، ڏيرن ۽ ٻين مڇين جي باري ۾ پڇائون ڪندو هوس. مون کي اڃا تائين ياد آهي ته انهن ڏينهن ۾ مون کي هڪ ميربحر ٻڌايو هو ته پلو واري ۽ ڏيرو ڪيڪ کائيندو آهي ۽ جرڪا، سينگاريون ۽ ڪڳا شڪاري مڇيون آهن. مان وڪيل ٿيو ٿيس ۽ آمريڪي ناول نويس جان اسٽينبيڪ (John Steinbeck) وانگر بحري حياتيات (Marine Biology) جو ماهر ٿيو نه ٿيس، اهو قصو ڪنهن ٻئي وقت بيان ڪندس. سائنس سان مون کي چڙ نه آهي، دراصل مون کي ان سان بيحد محبت آهي. مون شاعريءَ ۽ سائنس ۾ ائين تضاد محسوس نه ڪيو آهي جيئن ليونارڊو دوانسيءَ مصوريءَ ۽ سائنس ۾ تضاد محسوس نه ڪيو هو. ها، پر مان ليونارڊو وانگر سائنسدان نه آهيان ۽ هن جي نالي کي وچ ۾ آڻي بيجا انانيت جو مرتڪب ٿيو آهيان (اها ٻي ڳالهه آهي ته مان پنهنجا ڪي شعر مونالزا سان بخوبي ڀيٽي سگهان ٿو.) سائنس سان محبت جي باوجود مون کي سائنس جي انهي هر مداح تي چڙ آهي، جو دهلاريءَ وانگر ڏونڪي جي چوٽ تي چوندو آهي ته سائنس ڪائنات جي هر اسرار کي سمجهڻ ۽ سمجهائڻ جي اهل آهي.

مان ڀانيان ٿو ته ڳالهه ڊگهي ٿي وئي آهي، دراصل مون کي چوڻو اهو هو ته منهنجي فطرت جي هر مظهر سان محبت آهي، پوءِ اهي وڻ هجن، پکي هجن، ڍنڍون ڍورا، درياهَ

يا سمنڊ هجن يا انهن ۾ پلندڙ مڇيون ۽ پيدا ٿيندڙ گاهه هجن. سمنڊ جي ڏيندن ۽ ڀورن ۾ ٿيندڙ گاهه ـ ڏيئر، ٽوپ، ڪل، نڙ، ڪاراندو، پهي، پٽ، پرڙ وغيره ـ جو پتو پتو مون کي پيارو لڳندو آهي ۽ مون کي ائين محسوس ٿيندو آهي ته گاهه کي به پکيءَ وانگر ساهه آهي. مون ته ايستائين محسوس ڪيو آهي ته پاڻيءَ کي به ساهه آهي ۽ ڪڏهن اڳين يوناني فلسفين وانگر مون پاڻيءَ کي ئي شين جي اصل حقيقت سمجهيو آهي. هڪ ڀيري مان استنبول ۾ باسفورس سمنڊ جي ڪناري تي ٺهيل شيراٽن هوٽل ۾ ترسيل هيس. هوٽل ۾ هر ڪمري کي هڪ شيشي جي ديوار هئي جنهن مان باسفورس جو منظر نظر پئي آيو، جنهن تي ڪئي پاڻيءَ جا جهاز بيٺا هئا. هڪ ڏينهن پنيرڪي جو مون شيشي واري ديوار تان پردا هٽايا ته سامهون باسفورس جي ڏندلي تصوير نظر آئي. آهستي باک ڦٽندي وئي ۽ جهازن جا سڙهه ۽ ٿوها آسمان جي پس منظر ۾ نظر اچڻ لڳا ۽ باک جا ڳاڙها شعاع پاڻيءَ تي پيا جو پرڻي رات وڇايل چادر وانگر لهرائڻ لڳو. نه ڄاڻان ته رات جو پيتل ترڪي شراب راڪيءَ جو اثر هو (پر مان پانيان ٿو ته ائين نه هو)، مون کي ائين محسوس ٿيو ته باسفورس مان سيلاب اڀري رهيو آهي، چوڌاري پرليءَ جو پاڻي آهي، شيراٽن هوٽل به پاڻيءَ سان پاڻي ٿي ويو آهي ۽ مان پاڻ پاڻيءَ جو هڪ قطرو آهيان ۽ چوڌاري بحر بيڪران آهي جنهن ۾ ڌرتي ۽ آسمان پئي ٻڏي هڪ ٿي ويا آهن. مان پانيان ٿو ته هندستاني ويدانتيءَ سوامي رام تيرٿ به ساڳي ڪيفيت محسوس ڪئي هوندي جنهن وقت هن ”تون به لهر، مان به لهر“ چئي جمنا ۾ ٽپو ڏنو هو ۽ ان سان هڪ ٿي ويو هو.

ماڻهوءَ جو من به ڏاڍو چنچل ٿئي ٿو. پل ۾ هيتي پل ۾ هيتي. مون ڳالهه شروع ڪئي باگڙجيءَ سان ۽ وڃي پهتو آهيان باسفورس تي. سو جنهن ڏينهن جي مون ڳالهه تي ڪئي، ان ڏينهن مان

Gul Hayat Institute

ٻيلي ۾ ڍوري جو ڪنارو ڏئي، ڪافي اڳتي نڪري ويو هوس. اتفاق سان ان ڏينهن مون کي ڪانهن جي چوڪڙين تي ڪوئي چوڪيدار نظر نه آيو. چوڌاري چپ چپات هئي. اوچتو بندوقن جا ٺڪاو ٿيا. مون ڏٺو ته هوا ۾ پنج ڇهه نير ڳيون ڦهڪو ڏئي پاڻيءَ ۾ ڪريون. مان وڻ جو پاسو ڏئي بيٺس ته ڪافي دور چار همراهه بندوقون جهلي بيٺا هئا. انهن مان هڪڙي بندوق پر تي رکي، ور مان چاقو ڪڍي کولي ۽ پاڻيءَ ۾ گهڙيو. ٿوريءَ دير ۾ هو پنج ڇهه پکي کڻي آيو جن مان ٽي ڦير سان مري چڪا هئا ۽ ٻه زخمي ٿي ڦٿڪي رهيا هئا. هن انهن ٻن کي چاقوءَ سان ٺير ڏني. بندوق سان مئل ته هونءَ ئي حلال ليکيو ويندو آهي. بندوق جي ٺڪاو تي کيتراڻي پکي اڏامي ويا هئا، ۽ آسمان ۾ رڙو رڙ مچي وئي هئي پر ٿوريءَ دير کان پوءِ ڍوري تي وري بلڪل سانت ڇانئجي وئي. مان پاڻيان ٿو ته هابيل جي قتل کان پوءِ قابيل به چوڌاري اهڙي سانت محسوس ڪئي هوندي. وير نه گذري ته وري هڪ ولر ڍوري تي اڏامندو آيو. پر تي بيٺل همراهن مان ٻن ڄڻن ان تي ڦير ڪيا. پنج ڇهه پکي پاڻيءَ ۾ ڪري پيا. چاقو وارو همراه پنهنجيءَ ستيءَ جا پاچا ڳهنجي، گوڏي پر پاڻيءَ ۾ گهڙيو ۽ 'لپڙڪ لپڙڪ' ڪندو اهي پکي ٻه پاڻيءَ مان ڪڍي آيو. مون ڏٺو ته انهن پکين ۾ هڪڙو شولوخوف هيو، منهنجو مطلب آهي ته هڪ ڊگوش هيو. وري سانت ڇانئجي وئي، وري ٻيا ولر آيا. وري ڦير ٿيا، وري پکي پاڻيءَ ۾ ڪريا، ڪي ڦير سان مري ويا ۽ ڪن کي پڪڙي چاقوءَ سان ٺير ڏني وئي. آخر ۾ هنن وڻن تي ويٺل ڏهه پندرنهن 'ڪوڪڙات' ماريا جن جو گوشت لوڻ وارو ۽ بيمزي ٿيندو آهي ۽ انهن کي ڪوئي به شوق سان کائيندو نه آهي. جڏهن رات ٿي ۽ وڻ ٽڻ اونده ۾ ڍڪجي ويا، مان وڻ جي اوٽ مان نڪري شڪارين کان اٽڪل ويهن قدمن تي بيٺس. وڻ جي

اوت ڏئي بيٺس. هنن سڪل تاريون ميڙي مچ ٻاريو ۽ ٻه پکي لوهه جي سيخ ۾ وجهي انهن کي مچ تي سيجهي ڪرڻ لڳا. هڪ همراهه وسڪيءَ جي بوتل کولي ۽ گلاسن ۾ هڪ هڪ پيگ وجهي پاڻي ملايو ۽ پوءِ هرڪنهن ٻي تي ڊڪ پيتا. ايتري ۾ چاقو واري همراهه ڪوڪڙات ڪٺي پري اڇلايا ۽ چيائين ته ”اڄ سؤ کن پکي ماريا آهن، اهي ڪافي آهن، ڪوڪڙات ڪير کائيندو! مان پاڻيان ٿو ته ڪوڪڙات جو گوشت حرام آهي.“ سڀني هن سان اتفاق ڪيو. پوءِ چاقوءَ واري همراه ٻگوش کي ٽنگن کان جهلي ابتو لٽڪايو. باهه جي روشنيءَ ۾ هن جو انقلابي رنگ هونءَ کان به وڌيڪ گاڙهو نظر آيو. پوءِ هو ٻگوش جا ڪنڀ ڪپي هن کي چاقوءَ سان چلڻ لڳو.

اوچتو مون کان رهيو نه ويو. مون روالور جون ٻه گوليون شڪارين طرف هلايون جي هنن کان ٿورو دور ڪنڌيءَ جي ٽڙ ۾ لڳيون. چاقوءَ واري همراهه جي هٿ مان ٻگوش ۽ چاقو ٻئي وڃي پٽ تي پيا ۽ هن جا ٻيا ساٿي به ڇرڪ ڀري، ٽپو ڏئي اٿيا. مون ساڳي وقت وحشي ڇيخ ڪري چيو ”ظالمو!“ شڪارين مان هڪڙي رڙ ڪئي ”ڊاڙيل!“ ”ڊاڙيل!“ ”ڊاڙيل!“ باقي ٽئي به رڙيون ڪيون. مون هڪ گولي وڌيڪ هلائي ته هو شڪار ڇڏي وٺي ڀڳا.

تنهن کان پوءِ مون باقي چار گوليون به هلايون ۽ هر گولي فير ڪرڻ کان اڳ رڙ ڪري چيو ”ظالمو!“........ ”ظالمو! ظالمو! ظالمو!“ جي رڙين سان جهنگ گونجي اٿيو. هو سڀئي ڊوڙندا اونده ۾ گم ٿي ويا. مون سوچيو ته مون نه هنن کي جيئرو ڇڏائي ڪيڏو آهي پر رستي تي جيڪڏهن ڪنهن سوڌر هنن کي وڃ هٿي هنن جا آنڊا ڪڍي وڌا يا هنن کي نانگ ڪاٽو ته مون کي افسوس نه ٿيندو ڇو ته هو خوني هئا. مون افسوس سان باهه جي روشنيءَ ۾ ڏٺو پندرهن مٺل ڪوڪڙات ڏٺا جن جو گوشت ڪوئي به نه کائيندو آهي. پوءِ

مون باهه جي پرسان ڪريل ڊگوش ڪي ڪٺي جهول ۾ جهليو ۽ چيو ته ”شولوخوف! جي هي وري تنهنجي شڪار تي آيا ته هنن کي سڌو ڇاتيءَ ۾ گولي هڻندس.“

پوءِ مون منهن مٿي ڪري آسمان ڏانهن ڏٺو. ان جي سيني تي چند تائث وانگر لڙڪي رهيو هو. زندگيءَ جي تجربن منهنجيءَ سوچ ۾ گهڻي ڦيرگهير آندي هئي. جو اهو واقعو اچا به ڪجهه سال اڳي ٿئي ها ته مان اهو تائث زور سان چئي، آسمان جي منهن ۾ هڻان ها. ●

ٿارو- آمريڪا جو فطرت پرست اديب.
جان اسٽينبڪ - آمريڪا جو نوبل انعام يافته ناول نويس.

Gul Hayat Institute

مان رومانيا جي مصور مائڪلو باراباس* جي تصوير ”سالستيءَ جا جابلو ڪسان مارڪيٽ جي رستي تي“** ڏسي رهيو هوس. اها اصل تصوير بداپيسٽ ۾ آهي پر ان جو آنارو (Replica) بخارسٽ ۾ آهي. تصوير ۾ نظر اچي رهيو آهي ته ’وڻن جي جهڳٽن ۾ ويندڙ هڪ عورت ٽٽوءَ تي سوار آهي ۽ ٻيءَ چانورڙي ۾ ڌاڳو ڪيو آهي ۽ پنڌيءَ مان ڪجهه ڪيڏي رهي آهي؛ هڪ ڳڪو ۽ ڊينبڙو هاري ٽٽوءَ جي واڳ جهلي بيٺو آهي ۽ ان تي سوار وينگس ڪي ڪجهه چئي رهيو آهي ۽ ٻيو هاري جنهن ڪي سينٽ پال جهڙي ڏاڙهي آهي ۽ جنهن ڪي ڦندڻ سان ٽوپي پئي آهي، ڳڪي هاريءَ ڏانهن ڪن ڏئي، هن ڪي سمجهڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي. هارين ۽ هارياڻين پنهان ڪنڌيءَ جهڙا ڳهاٽا وڻ آهن. تصوير ۾ ڪسان فطري مناظر جو اڻوٽ انگ لڳن ٿا.‘

مٿين تصوير ڏسي، منهنجين اکين اڳيان هڪ ٻي تصوير ايري اچي ٿي—

(ان ڪي ڪيئي سال ٿيا. منهنجي مرحوم پيءُ ستر جريب زمين ڇڏي هئي جا اسان جو نلو پلو سهارو هوندي هئي. فصل تيار ٿيندو هو ته منهنجو ڪمدار، مون ڪي پنهنجي گهوڙي تي سوار ڪري، انهيءَ تي وٺي ويندو هو ۽ هڪ ڦيري—)

فضا ۾ ڪوريئڙي جي جار واري چپ چپات آهي. مان گهوڙي تي هڪ سڪل واهه مان وچي رهيو آهيان. منهنجو ڪمدار، جنهن ڪي مينديءَ لڳل چاپئين ڏاڙهي آهي، مون سان

---

* Miklo Barabas, 1810-1890

** Mountain peasants of Saliste on way to Market.

نوٽ:- سالستي رومانيا جي هڪ وستي آهي.

Gul Hayat Institute

گڏ پيدل هلي رهيو آهي. ڪنڌيءَ جون سگريون منهنجي مٿي کي لڳن ٿيون ته هڪ پورو تنر هوا ۾ اڏامي ٿو ۽ هن جا پر هوا کي قئنچيءَ وانگر ڪترن ٿا. سياري جي هوا ۾ ڏرتيءَ تي ڪريل سڪل پنن تي سنهن جي چيڀاڙ جو آواز اچي ٿو. سامهون هڪ گڪو هاري اچي ٿو، ڪمدار سان حالي حوالي ٿئي ٿو: هن سان گڏ هن جي ڪڙي نڙي وڏور ڏيءَ آهي جنهن جي گهگهي ۾ آره. انهن ڏيکاري ڏئي رهيا آهن ڄڻ ڪنهن ڳوٺريءَ ۾ ٻه جيئرا جانور بند آهن. هو هر ڳالهه تي 'خدا خير ڪندو' چئي رهيو آهي. هن جو سارو مذهب خوف تي ٻڌل آهي. انهن ٿو لڳي ڄڻ هن کي سرديءَ، پيريءَ، موت کان خوف اچي رهيو آهي ۽ ان تي هن پنهنجو ايمان اوني لوئيءَ وانگر ويڙهي ڇڏيو آهي.

اڳتي وڌون ٿا ته هڪ ڪرڙوڪ هاري ملي ٿو. هن کي ڄڀي، ته ڪچي ڏاڙهي آهي. هو ڪاوڙ ۾ آهي، چو ته عدالت هن جي فرياد خارج ڪري ڇڏي آهي. هو ڏند ڪرٽي ٿو ته هن جون همٿيون ۽ مٺيون مهاڙيون جنڊ جي ٻن پڙن وانگر هڪٻئي سان رڳڙجن ٿيون ۽ پوءِ چوي ٿو، 'ڀلو' پراڻا نه ٿيندا آهن'. گهوڙي کي ايندو ڏسي جهنگ ڪڪڙ ٿهي تي ۽ ان جي ٿاهه تي ٻه هد هد اڏامي وڃن ٿا.

سڪل واهه جي پرسان ٻني آهي جنهن تي ٻاجهريءَ جا سنگ ڪنهن بوجريءَ ٻليءَ جي پڇءَ وانگر لڳي رهيا آهن. ڳپل پنڌ اڳتي وڃون ٿا ته ٽيون هاري ملي ٿو. هن جي ڏاڙهي ڪوڙيل آهي، ڪارا شهپر وٽيل آهن ۽ مٿي تي اهر ڏنل اجرڪ جو ڦندڻ مور ٽڪيءَ وانگر ٽڙيل آهي. هن جي ڪهاڙيءَ جو ڦر سج جي ترورن ۾ تجلا ڏئي رهيو آهي. (ڪهاڙيءَ جي ڦر جون ٻئي واڇون اجايل لڳي رهيون آهن ۽ اڃا رت نه چکي اٿائون).

هو به ڪمدار سان حالي حوالي ٿئي ٿو. هو سريت

Gul Hayat Institute

سان ملاقات لاءِ سنبريل آهي. منهنجو ڪمدار ٻـه سير سواد ڪندو آهي ۽ چوندو آهي، ”سائين، مڙس رڳو گهمڻ نه ويندا آهن، گهمڻ گهتڻ ويندا آهن.“

ائين اڳتي وڌندا رهون ٿا. پپل جي ٽاريءَ کي ٽڪيندڙ ڪاٺ ڪٽو، هيڏانهن هوڏانهن ڏسي ٽاريءَ ۾ چهنب هڻي ٿو، ڄڻ ڪنهن جي امانت ۾ خيانت ڪري رهيو آهـي ۽ پوءِ گهوڙي سوار کي ايندو ڏسي، پڙڪو ڏئي آڏامي وڃي ٿـو. ائين ماڻهو ملن ٿا، رنگا رنگ پکيئڙا اڏامي وڃن ٿـا ۽ سج ڪهاڙيءَ سان ڪنهن ڪاريءَ جي لٿل منڊيءَ وانگر ڦيرائيون کائيندو هيٺ وڃي ٿـو ۽ سڪل واهه ۾ سانجهي ٿـي وڃي ٿي—— سڪل واهه، جنهن ۾ بيٺل پاڻيءَ جي ايتري ڇر به نه آهي جو ان ۾ ڪوئي ڪرندڙ پن ڇر پر پيدا ڪري سگهي.

مان سوچان ٿو ته جي مان مصور هجان ها ته ڪيترئيون نه تصويرون ڪڍي سگهان ها! ڇا مان پنهنجيءَ شاعريءَ ۾ ايتريون تصويرون ڪڍي سگهان ٿو؟ ●

مون سوريئلي آرٽ تي ڳالهائيندي، پنهنجي دوست حمايت علي شاعر کي چيو، "مون سوريئلي مصور سئلويڊار ڊاليءَ (Salvador Dali) جي ڇپيل ڊائريءَ ۾ هڪ هنڌ پڙهيو هو— "نه چاڻان هي هوٽل جا بيرا منهنجي پلوٽ ۾ تريل ڪيڪڙي جي بدران رڌل ٽيليفون ڇو نه ٿا ڪٺي اچن!"

ڊاليءَ جو اسپين ۾ چاڙهو نپنو هو، مٿئينءَ ڊائريءَ جي اشاعت وقت آمريڪا جو شهري هو ۽ ديوانگي هن جو ڏنڊو ٿي چڪي هئي. هن جي هر تصوير جنهن جو موضوع پنهنجي تحت الشعور جو اظهار هو ۽ جنهن جو شعوري فهم، جي ناممڪن نه هو ته به نهايت مشڪل هو، لکين ڊالرن ۾ وڪامندي هئي.

مون هن جي ڊائريءَ ۾ مٿيون جملو پڙهي سوچيو هو ته جي مون کي به ساڳيو لڙهو اچي ته مان جهڪر هيئن لکان—

"هڪ تنبورو ڪنڌيءَ جو خواب لهي رهيو آهي."

يا

"طوفان اچي رهيو آهي.
درياهه پنهنجي آرڪيسٽرا تيار رکي آهي."

ان تي حمايت علي شاعر چيو، "پر تنهنجي ڳالهه ۽ ڊاليءَ جي ڳالهه ۾ ڪهڙي مشابهت آهي!"

"ڪائي به نه،" مون جواب ڏنو، "ان کي ئي سوريئلي آرٽ چئبو آهي. ها، اسان ٻنهي ۾ هڪ ڳالهه ساڳي آهي ته آرٽ ذريعو آهي، مقصد نه آهي جيتوڻيڪ مقصد ٻنهي جا مختلف آهن."

تاريخ حالات جي منطقي رشتي کي بي‌پرواهيءَ سان ڏسندي آهي پر تاريخ نويس ماضيءَ تي گهري نظر رکندو آهي ته حالات ۾ منطقي رشتو لڀي پوندو آهي.

ٻي جنگ عظيم کان ڪجهه وقت اڳ مون پهريون ڀيرو مرحوم لطف الله بدويءَ کي شڪارپور ۾ هاٿيءَ در لڳ هڪ ڇاپ خاني ۾ ڏٺو هو. ان وقت هو هڪ مختصر حلقي اڳيان مجدد ۽ مجتهد ۾ فرق تي پنهنجي خيالات جو اظهار ڪري رهيو هو ۽ هن جي گفتگوءَ ۾ مجدد الف ثاني، شاهه ولي الله، سيد احمد بريلوي، شاهه اسماعيل شهيد، سر سيد، مولانا حالي، علامه اقبال وغيره جا نالا بار بار پئي آيا. ڪنهن وقت هن اسلم جيراجپوري ۽ چوڌري پرويز جا حوالا به پئي ڏنا ۽ اسد ملتانيءَ ۽ ظفر علي خان جا شعر به پئي پڙهيا. اها ساري گفتگو اسلامي احيا جي دائري ۾ هئي. ان کان اڳ مون مرحوم لطف الله بدويءَ جا رڳو ڪجهه نظم ۽ گيت سنڌو رسالي ۾ پڙهيا هئا ۽ شڪارپور جي حلقن ۾ اهو تاثر هو ته لطف الله بدوي ۽ ڪيئلداس فاني شڪارپور جا ٻه چوٽيءَ جا شاعر هئا، جيتوڻيڪ بدوي صاحب فانيءَ کي نيم شاعر سمجهندو هو.

Gul Hayat Institute

ٻي جنگ عظيم شروع ٿي چڪي هئي ته منهنجي لطف الله بدويءَ جي وڏي فرزند احسان بدويءَ ۽ هن جي رشتيدار لعل محمد لعل سان دوستي ٿي وئي. (احسان بدوي پوءِ ڪراچيءَ ۾ سنڌيءَ جو پروفيسر ٿيو جتي هو رحلت ڪري ويو.)

فقير غلام علي مسرور ؛ ، (جنهن جو ڪتاب 'مسدس مسرور' اسان ڪاليج ۾ درسي ڪتاب طور پڙهندا هئاسين) لطف الله بدوي جو قريبي رشتيدار هو ۽ مان ڀانيان ٿو ته انهن ڏينهن ۾ هن سرڪاري نوڪريءَ مان رٽائر ڪيو هو ۽ هاٿي

در ڪان ڪجهه پنڌ تي گوشه نشينيءَ جي زندگي بسر ڪندو هو. مان احسان بدويءَ ۽ لعل محمد سان گڏجي ڪڏهن ڪڏهن هن وٽ ايندو هوس. مسرور فقير جي صورت ۽ سيرت ٻئي لياڻيندڙ هيون. هو تصوف جي صاف ستري هوا ۾ ساهه کڻندو هو. موسيقيءَ سان گهرو لڳاءُ رکندو هو ۽ ستار ڏاڍي چڱي وڄائيندو هو. جنهن وقت هو ستار تي پنهنجون گوريون چٽيون آڱريون رکندو هو ته مون کي ائين لڳندو هو ته ستار جي تارن مان رابيل جا گل ڦٽي پوندا. هڪ ڀيري اسان آرهڙ جي گرميءَ ۾ هن جي اوطاق ۾ ويٺا هئاسين ته هو اڳ ئي ستار هلائي رهيو هو ۽ جڏهن هن ستار هلائي بس ڪئي ته مون ائين محسوس ڪيو ته اونهاري جو ڏينهن هڪ تازي سنگتري وانگر ڪڇجي پيو هو، جنهن جو ميٺاج ۽ تازگي شام تائين منهنجي روح کي فرحت ڏيندي رهي.

مرحوم لطف الله بدوي ڪنهن وقت جوڳي تخلص ڪندو هو، يڪتاري تي صوفيانه ڪلام ڳائيندو هو ۽ خير محمد صوفيءَ جي ڪلام سان هن کي خاص رغبت هوندي هئي. مان يارنهن ٻارهن سالن جو هوس ته مون هن جو هڪ گيت 'وري ڪوڪ ڪويل آهه ڪوڪ پياري' سنڌو رسالي ۾ پڙهيو هو جو مون کي ايترو ته وڻيو هو جو مون کي اهو پورو گيت ياد ٿي ويو هو (ڪجهه وقت پوءِ ڪنهن پراڻي اردو رسالي ۾ ڪنهن اردو شاعر جو گيت پڙهيو هوم جنهن جي هڪ سٽ 'وهي ڪوڪ ڪوئل وهي ڪوڪ پياري' مون کي اڃا تائين ياد آهي.) مان جڏهن احسان بدويءَ ۽ لعل محمد سان گڏجي لطف الله بدويءَ وٽ ويو هوس تڏهن هو جوڳي تخلص ڇڏي، بدوي تخلص اختيار ڪري چڪو هو. ان ڏينهن هن اسان سان علامه اقبال جي ڪتابن، اسرار خودي، رموز بيخودي ۽ ارمغان حجاز تي گفتگو ڪئي هئي ۽ اسرار خودي ۽ رموز بي خودي جي تتبع تي پاڻ جيڪا مثنوي فارسيءَ ۾

لکي هئائين، اسان کي پڙهي ٻڌائي هئائين. مون ائين محسوس ڪيو هو ته جنهن وقت مرحوم زير اضافت ۽ همزهٔ اضافت جو استعمال ٿي ڪيو، هن جي فارسي شعر جو وزن ٺٺي ٿي پيو. مرحوم لطف الله بدويءَ ۾ خود داري خود پرستيءَ جي حد تائين موجود هوندي هئي. شهر ۾ هن کي هرڪوئي سڃاڻندو هو ۽ جيتوڻيڪ ائين نه ٿو چئي سگهجي ته ڪوئي هن سان محبت ڪندو هو پر هن جي عزت ضرور ڪئي ويندي هئي، جيئن ڪنهن اهڙي شيءِ جي عزت ڪئي وڃي جا ماضيءَ جو يادگار هجي ۽ جنهن جي نئين نسل کي چڱيءَ پرچاڻ نه هجي، جيئن ڪنهن مينار جي يا جهوني قلعي جي يا ڪنهن مشهور جبل جي عزت ڪئي ويندي آهي.

مرحوم لطف الله بدوي پاڻ کي مفڪر اسلام سمجهندو هو ۽ مان ڀانيان ٿو ته، اردو ڪتاب 'خون کے آنسو' جو سنڌيءَ ۾ ترجمو به هن ئي ڪيو هو، جنهن ۾ هندستاني مسلمانن جي سياسي ۽ اقتصادي ابتريءَ جي باري ۾ لکيو ويو هو.

جڏهن روسي- جرمن عدم جارحيت جي معاهدي (Russo- German Non Aggression Pact) جي خلاف ورزي ڪري، هٽلر روس تي حملو ڪيو هو ۽ لينن گراڊ تي بم ڪيري رهيا هئا تڏهن مرحوم لطف الله بدويءَ پنهنجو ولولي- انگيز نظم 'لينن گراڊ تي حملو' لکيو هو جو سنڌو رسالي ۾ شايع ٿيو هو. مرحوم بدويءَ جي بين الاقوامي سياست جي معلومات نهايت محدود هئي ۽ هن کي ترقي پسند ادب يا سياست سان ڪا رغبت يا دلچسپي ڪانه هئي. هن کي اهو معلوم نه هو ته روسي شاعرن سينٽ پيٽرسبرگ (لينن گراڊ) تي پشت به پشت طبع آزمائي ڪئي هئي ۽ پشڪن پيٽر اعظم جي انهيءَ آهني ارادي ۽ عزم جي باري ۾ لکيو هو ته نيوا (Neva) نديءَ جي سم واري علائقي ۾ عظيم عروس البلاد ٺاهي

ويندي ۽ ان عزم جي تڪميل لاءِ نہ زندگيءَ جي پرواهہ ڪئي ويندي، نہ خرچ جي، نہ سيلاب جي، نہ طوفان جي، نہ سرديءَ جي، نہ بيماريءَ جي، نہ تڪليف جي نہ موت جي؛ نہ هن کي اها ڄاڻ هئي تہ دوستو وسڪي سينٽ پيٽرسبرگ کي ”تيرگي ۽ تحت السرا جو شهر ڪوٺيو هو، سم جو شهر، ڪامي جي گهوڙي سوار جو شهر، اهو شهر جو روس هو بہ ۽ نہ بہ هو، جو ابد ۾ معدوم ٿي ويو ٿي، بيڪنار بحر ۾، روس جي انتها ۽ يورپ جي ابتدا جي وچ تي نظر نہ ايندڙ سرحد ۾“؛ نہ هن اهو پڙهيو هو تہ نراجوادي بڪونن (Bakunin) جمهوريت پسند اليگزينڊر هرزن (Alexander Herzen) لينن جـو وڏو ڏاڏو، روسي اديب ترگنيف، چيخوف ۽ ٽالسٽاءِ، توڙي سڀ ڏي لينن گراڊ ۾ نہ رهيا هئا، تڏهن بـہ انهن سڀني جـي روح جي تربيت لينن گراڊ ۾ ٿي هئي ۽ اتي ڏي روس جا عظيم سائنسدان ۽ محقق رهيا هئـا ۽ اتـي ڏي پـاڦلوف (Povlov) پنهنجـا (Behaviourist Psychology) ۾ تجربا ڪيا هئا؛ نہ هن کي فاشزم جي نظرياتي ۽ تاريخي پس منظر جي ڄاڻ هئي، نہ اها ڄاڻ هئي تہ روسي-جرمن عدم جارحيت واري معاهدي کان اڳـ استالن، روسي وزير خارجہ مالوٽوف ۽ جرمن وزير خارجہ ربن ٽراپ جي وچ ۾ ڪي ڳالهيون ٿيون هيون ۽ ٢٤ آگسٽ ١٩٣٩ع تي دنيا صبح جي اخبارن ۾ ان معاهدي جي باري ۾ شہ سرخيون پڙهي حيران ٿي وئي هئي؛ نہ اها ڄاڻ هئي تہ معاهدي کان پوءِ جڏهن روس ۽ جرمنيءَ پولنڊ تي حملو ڪيو هو تڏهن فرانس ۽ انگلنڊ جي اشتراڪين جا ذهني شيش محل ٽڙڪي، ٽڪرا ٿي ويا هئا، پر آخر هٽلر اهو وساري ڇڏيو هو تہ جنگيون سياست سان کٽبيون آهن ۽ نہ سينہ زوريءَ سان ۽ جڏهن ٢٢ جون ١٩٤١ع تي هٽلر ريڊيو تي روس سان جنگ جو اعلان ڪيو هو تڏهن هو نيپولين جي شڪست کي وساري چڪو هو.

مرحوم لطف‌الله بدوي جنهن نه رڳو Fall of Paris ناول نه پڙهيو هو پر اليا اهرنبرگ جو نالو به نه پڌو هو، تنهن پنهنجو عاليشان نظم 'لينن گراڊ تي حملو' ان ڪري نه لکيو هو ته هن لاءِ روسي انقلاب جي ڪائي اهميت هئي پر ان ڪري ته جنهن جرأت سان روس نازي جرمنيءَ جي حملي جو مقابلو تي ڪيو، اها جرأت بدويءَ جي حريت پسنديءَ جي ان تصور سان عين مطابق هئي جو هن کي علامه اقبال جي شاعريءَ ۾ نظر آيو هو. هو پان اسلامزم جو نه رڳو قائل پر مبلغ تي چڪو هو، جمال‌الدين افغاني هن جو هيرو هو ۽ هن جو مرغوب شعر هو—

درويش خدامست نه شرقي هے نه غربي
گهر ميرا نه دلي، نه صفاهان نه سمرقند

ڪجهه سال اڳ مون کي هڪ دوست ٻڌايو هو ته "لين گراڊ تي حملو" پڙهي، سنڌ جي ڪميونسٽ پارٽيءَ جي ڪنهن اهم رڪن مرحوم لطف‌الله بدويءَ سان رابطو قائم ڪيو هو ۽ هن کي ڪميونسٽ پارٽيءَ جي حمايت لاءِ آماده ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي هئي پر مرحوم هن کي، اسلام ۽ علامه اقبال تي هڪ تقرير ڪرڻ کان پوءِ، اهڙي حمايت کان صاف انڪار ڪيو هو. ان تي مون پنهنجي دوست کي ايم.اين. راءِ (M.N. Roy) جي آتم ڪهاڻيءَ مان هيٺيون واقعو ٻڌايو هو—

ايم.اين. راءِ سائنسي سوشلزم (Scienetific Socialism) جو قائل هو ۽ پان اسلامزم (Pan Islamism) جي انگريز دشمنيءَ کي سياسي اهميت نه ڏيندو هو ۽ نه وري مهاتما گانڌيءَ يا سرحدي گانڌيءَ غفار خان جي آزاديءَ جي تحريڪ کي ڪائي جمهوري انقلاب جي تحريڪ سمجهندو هو. جيتوڻيڪ

ايم. اين. راءِ ان خيال جو هو تہ تاريخ مشرقي بورجوازيءَ کان مغربي بورجوازيءَ وارو ڪردار ڪسي ورتو هو، تڏهن بہ هن جو انقلاب جي ان جنم پتريءَ تي ڀروسو هو جا ڪارل مارڪس ناهي هئي ۽ هن جو ويساهہ هو تہ بورجوازي چاهي يا نہ چاهي، هندستان ۾ بورجوا انقلاب اچڻو هو ۽ جي ان انقلاب جي اڳواڻي بورجوازي نہ ڪئي تہ پرولتاري قوتون ڪنديون، لينن (Lenin) سان ڪجهہ ڳالهہ ٻولهہ ۾ سوچ ويچار کان پوءِ، ايم. اين. راءِ اهو طئي ڪيو تہ هندستان ۾ گانڌيءَ جي رهنمائيءَ هيٺ هلندڙ تحريڪ جي حمايت ڪري، ان کي انقلابي موڙ ڏنو وڃي. ان مقصد سان لينن ايم. اين. راءِ کي Turkestan Bureau of Communist International, جو ميمبر مقرر ڪيو ۽ هن وچ ايشيا ۾ انقلابي قوتن کي منظم ڪرڻ لاءِ سمرقند ۾ رهائش اختيار ڪئي هئي. خلافت تحريڪ جي دوران سال ١٩٢٠ع ۾، ڪي هندستاني مهاجر جي ترڪي ڏانهن جهاد لاءِ وڃي رهيا هئا، افغان حڪومت جي پابنديءَ جي باوجود افغان سرحد ٽپيا هئا ۽ انهن کي ترڪمانن گرفتار ڪيو هو. سرخ فوج ترڪمانن تي حملو ڪري انهن هندستاني مهاجرن مان اٽڪل ستر مهاجرن کي هٿ ڪري بخارا آندو هو جتان هنن کي تاشقند نيو ويو هو جتي هنن کي سرخ وردي پهرائي وئي هئي ۽ سياسي فوجي تربيت ڏني وئي هئي پر هو آخر تائين ترڪيءَ ۾ جهاد لاءِ آيا هئا ۽ هندستان ۾ جمهوري انقلاب هنن لاءِ ڪائي اهميت نہ ٿي رکي. ايم. اين. راءِ پنهنجي آتم ڪهاڻيءَ ۾ لکيو آهي تہ انهن مان جي تعليم يافتہ هئا، اهي ٻہ سيني کان وڌيڪ ڪٽر اسلام پسند هئا ۽ هڪ آمريڪي ڪميونسٽ، جنهن انهن مجاهدن جي تنظيم پئي ڪئي، مايوسيءَ مان ايم. اين. راءِ کي چيو هو تہ ”اسان انقلاب جي فوج تہ تيار نہ ڪري رهيا آهيون، خدا جي فوج تيار ڪري رهيا آهيون.“

ٻي جنگ عظيم دوران هندستان ۾ انگريز سامراج جي خلاف زبردست تحريڪ هلي رهي هئي ۽ ان جو اثر سنڌ تي به پيو هو جيتوڻيڪ مسلمانن جي اڪثريت ان تحريڪ کان بي نياز رهي هئي ۽ انهن جي تعليم يافته طبقي کي مسلم آمه جي تصور برصغير جي تقسيم لاءِ مسلم ليگ جي قيادت ڏانهن راغب ڪيو هو. انهن ڏينهن ۾ صوفي چيتمل، پروفيسر رام پنجواڻي ۽ ٻيا ڪانگريس جا حمايتي شڪارپور آيا هئا ۽ جماڻي هال ۾ اڪبر اعظم جو ڏينهن ملهائي رهيا هئا ۽ ان جي آڙ ۾ سامراج دشمن تقريرن ۾ هندو مسلم اتحاد ۽ انگريز سامراج خلاف گڏيل جدوجهد جو پرچار ڪري رهيا هئا. جلسي جي صدارت فقير غلام علي مسرور کان ڪرائي وئي هئي. مرحوم لطف الله بدوي، احسان بدوي، لعل محمد ۽ آءٌ گڏجي نڪتا هئاسين. جلسي ۾ دير سان پهتا هئاسين ۽ خالي ڪرسيون نه ملڻ سبب، پاسو وٺي بيٺا هئاسين. جلسي ۾ هندستان جو هڪ هندو مقرر به آيل هو جنهن جو نالو مون کان وسري ويو آهي پر اهو ياد آهي ته هن جو تخلص سخن هو. هن اردوءَ ۾ تقرير ڪئي هئي ۽ اهڙي لوڻ ڪاندار زبردست تقرير نه مون اڳ ٻڌي هئي ۽ نه اڄ تائين ٻڌي آهي. صوفي چيتمل اڪبر اعظم جي قومي يڪجهتيءَ لاءِ ڪيل ڪوشش کي ايترو ساراهيو جو چڙ هن کان اهو وسري چڪو هو ته مسلم ليگ جو نظرياتي فلسفو اڪبر اعظم کي رد ڪري چڪو آهي ۽ اورنگزيب عالمگير جي دور کي اهميت ڏئي رهيو آهي ۽ هن کي هندستان جي تقسيم جو ٻهريون باني سمجهي رهيو آهي ۽ مسلم ليگ جي اها نظرياتي سوچ سنڌي مسلمانن جي تعليم يافته طبقي ۾ ڪافي مقبوليت حاصل ڪري چڪي آهي. پروفيسر پنجواڻي پنهنجو بار بار دهرايل نڪتو پيش ڪيو ته هندوءَ جي 'هه' ۽ مسلم جو 'م' گڏبا ته هم (اسان) ٿي پوندو ۽ اسان پنهنجيءَ گڏيل جدوجهد سان وطن کي آزاد ڪرائي سگهنداسين. هو اهو وساري چڪو هو ته 'م' 'هه' جو

دم چلو ٿيڻ لاءِ تيار نہ هو، ٻنهي ۾ ويڇو حد کان وڌي چڪو هو ۽ ڪانگريس ٻنهي کي هڪ پليٽ فارم تي آڻڻ لاءِ ڪوبہ ٻنهي ڌرين لاءِ قابل قبول اقتصادي پروگرام پيش ڪري نہ سگهي هئي. آخر ۾ مسرور فقير صدارتي تقرير لاءِ اٿيو. مون هن ڏانهن ڏٺو تہ هو شاہ بلوط جي شهتير وانگر سڌو-سنئون ٿي نظر آيو ۽ هن جي ڀيٽ ۾ مرحوم لطف الله بدوي مونهن ۾ پنل ٻهر جي تختي وانگر مڙي ويل ٿي لڳو. مسرور فقير نهايت مختصر تقرير ڪئي؛ هونءَ بہ سپ وٽ هڪ موتي هوندو آهي. مون کي هن جي تقرير تہ ياد نہ آهي پر هن جون اکيون ياد اچي رهيون آهن، جن کي ڏسي مون لوڪ گيت جي سٽ 'اکيون ادل جون ٻرن مشعالان' جهونگاري هئي. صاف ۾ صاف آڏينا انسان جون اکيون ٿينديون آهن ۽ جي اهي مشعالن وانگر ٻرن تہ ڇا چئجي!

جلسو ختم ٿيو تہ سيٺي اني بيبا ۽ وندي ماترم ڳائڻ شروع ڪيو ويو. ايتري ۾ مرحوم لطف الله بدويءَ اوچتو رڙ ڪري چيو، ”وندي ماترم ڪفر آهي، اوهان هڪ درويش سان دوکو ڪري هن کان جلسي جي صدارت ڪرائي آهي.“ جلسي تي چڻ وڄ ڪري ۽ ترانو وچ ۾ بند ٿي ويو. سرڳواسيءَ چيتمل مرحوم لطف الله بدوي کي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪندي چيو، ”جوڳي صاحب! وندي ماترم جي تراني ۾ تہ رڳو ديس سان پيار جو ورنن ڪيل آهي. ديس سان پيار ڪفر تہ نہ آهي؟“

”صوفي چيتمل!“ مرحوم بدويءَ ٻيهر رڙ ڪري چيو ”مان جوڳي نہ آهيان، بدوي آهيان! ٻڌين ٿو مان بدوي آهيان، بدوي آهيان، بدوي آهيان! وندي ماترم سراسر ڪفر آهي، اسان جلسي جو بائڪاٽ ڪيون ٿا.“

مرحوم لطف الله جي اها رڙ تہ ”مان بدوي آهيان، بدوي آهيان، بدوي آهيان“ اڄ تائين منهنجن ڪنن ۾ گونجندي رهي آهي ۽ نہ ڄاڻان ڪيستائين گونجندي رهندي! ●

محمد چتل ’چتل‘ هڪ نيم حڪيم هو ۽ جمعيت الشعرا جو ميمبر هو. مان ننڍو هوندو هيس ته هو شڪارپور ۾ لکي در تي پنهنجو سامان پٽ تي پٿاري ويهندو هو، جنهن ۾ طرح طرح جون تيل جون شيشيون ۽ طباخ رکيل هوندا هئا. ڪن طباخن ۾ تيل ۾ مثل ساندا ۽ کيڪڙن جيڏا ڦهاڙي وڇون ٻيل هوندا هئا ۽ ڪن ۾ مختلف رنگن جا سفوف ۽ حب ٻيل هوندا هئا. هن سان هڪ ڇوڪرو به ساڻ هوندو هو جنهن سان ’مان عامل تون معمول‘ وارو ڊرامو رچائيندو هو ۽ جنهن وقت ميڙ ۾ ماڻهو گهڻت ٿيڻ لڳندا هئا، هو اردوءِ جو هيٺيون شعر پڙهندو هو—

سچائي ڇپ نهين سڪتي، بناوت ڪے اصولون سے
ڪه خوشبو آ نهين سڪتي ڪبهي ڪاغذ ڪے پهولون سے

۽ اهو ڏسي ته عاڻي ميڙ ۾ ماڻهو منهنجي ويا آهن، هو تيل جون شيشيون ۽ ڪاغذ جي پڙين ۾ سفوف ۽ حب وڪڻندو هو ۽ چڱا پئسا ڪمائي ويندو هو—

انهن ڏينهن ۾ جمعيت الشعراء جو هڪ رسالو ”اديب سنڌ“ لاڙڪاڻي مان نڪرندو هو جنهن ۾ جمعيت جي طرحي مشاعرن ۾ پڙهيل غزلن جو انتخاب شايع ٿيندو هو ۽ ايندڙ مشاعري لاءِ مصرح طرح، ان جو قافيو ۽ رديف به ڏنل هوندا هئا. مثال طور هڪ مصرح طرح، جي رديف ”خالص“ هئي ۽ قافيه گلاب، شراب، خضاب، جلاب وغيره هئا ۽ ان جو وزن چار ڀيرا مفاعلاتن ڏنل هو ۽ وڌيڪ وضاحت لاءِ ”گلاب خالص“، ”شراب خالص“، ”خضاب خالص“، ”جلاب خالص“ وغيره قافيا ۽ رديف ڪٺا ڪري ڏنل هئا.

انهن ئي ڏينهن ۾ هڪ نامعلوم شاعر جا شعر، جنهن جو ڪانءُ تخلص هو، وڏي طمطراق سان اديب سنڌ جي

Gul Hayat Institute

انتخاب ۾ شايع ڪيا ويندا هئا ۽ انهن شعرن جميعت جي حلقن ۾ ڪافي ٽرٿلو مچايو هو. ڪي چوندا هئا تہ ڪانءُ نظامي آهي ۽ ڪي چوندا هئا تہ ڪراچيءَ جو پيو ڪوئي شاعر آهي. جڏهن بہ جميعت الشعرا جا ميمبر هڪٻئي سان ملندا هئا تہ اهو سوال ضرور پڇندا هئا تہ ”پتو پيو ڪانءُ ڪير آهي؟“

جن ڏينهن جي ڳالهہ آهي تن ڏينهن ۾ مان شڪارپور ڪاليج پڙهندو هئس. هڪ ڀيري مان ريل ۾ سکر مان شڪارپور موٽي رهيو هوس. ٻي مهاڀاري لڙائي شروع ٿي چڪي هئي؛ هندوستان ۾ ريل گاڏين جو تعداد اوترو ئي هو ۽ مسافرن جو تعداد وڌي ويو هو. ٿرڊ ڪلاس جو گاڏو، جنهن ۾ مان سفر ڪري رهيو هئس، ڪڇا ڪچ ڀريل هو. ويهڻ لاءِ جاءِ ڪانہ هئي، ان ڪري مان گاڏي جي در وٽ لوهي شيخ ۾ هٿ وجهي بيٺو هئس. اوچتو بہ ڄڻا پاڻ ۾ عجيب غريب گفتگو ڪرڻ لڳا. انهن مان هڪڙو مٿينءَ سيٽ تي اوڪڙو ويٺو هو جو ڳرڙيو سرڙيو هو ۽ پيو منهنجي پرسان بيٺو هو جو ميو متارو هو. مٿي متاري ڳرڙئي سرڙئي کي چيو، ”تون تہ سٽي ائين ويٺو آهين چڻ موسيٰ ڪوه طور تي ويٺو آهي.“ ان تي ڳرڙئي سرڙئي ڏهہ پهہ وراڻيو، ”تون پيهہ ۾ ائين ٿو لڳين چڻ فرهاد ڪوه بي ستون کوٽي رهيو آهي.“

”موسيٰ، ڪوه طور، فرهاد، ڪوه بي ستون! اهي تہ جميعت الشعرا جي مشاعرن ۾ بار بار دهرايل لفظ آهن. پڪ ئي پڪ هي ڪي لاڙڪاڻي جا شاعر آهن.“

ايتري ۾ ڳرڙئي سرڙئي چيو، ”يلا ڪانوَ جو ڪو پتو پيو؟“

”نہ، ڪانءُ، عنقا ٿي ويو آهي،“ مٿي متاري جواب ڏنو.

”عنقا جميعت الشعرا جي مشاعري ۾ بار بار دهرايل پيو لفظ!“ مون سوچيو.

Gul Hayat Institute

هو پوءِ انهن پنهنجي لاڏلي ٻوليءَ ۾ ڳالهائيندا رهيا.

جڏهن ريل لکيءَ جي ريلوي اسٽيشن تي بيٺي، هنن پليٽ فارم تي لهي چانهه پيتي. ايتري ۾ هڪ عورت جا اڇي برقعي ۾ ڍڪيل هئي، پنهنجي مڙس سان گڏ ريل گاڏيءَ ۾ چڙهڻ لڳي. هن کي ڏسي ڳرڙي سرڙي چيو، ”واه تقديرا ليليٰ محمل جو پردو به نه هٽايو!“ مٺي مٺاري ڳرڙي سرڙي کي ننهن کان چونڊيءَ تائين ڏسي هن کي سر وڻايو، ”اک ورائي به نه ڏٺائين ته قيس فراق ۾ ڳري ڪنڊا ٿي ويو آهي.“ ان تي ڳرڙي سرڙي ٺهڪ ڏنو ته کنگهه ۾ ويڙهجي ويو. کنگهي کنگهي هن جي اکين ۾ ڳوڙها اچي ويا ۽ رڪي رڪي چيائين، ”ڪٿي آهي اسان جو مسيحا؟“ – کئون، کئون، کئون – ”مسيحا؟“ – کئون، کئون – ”يار ڪوئي شربتِ ديدار به نه ٿو پيئاري!“ – کئون، کئون، کئون....

هڪ ڀيري جڏهن محمد ڇتل عامل معمول وارو ڊرامو پورو ڪري پنهنجا تيل سفوف ۽ حب وڪڻي چڪو هو، منهنجي دوست مرحوم حبيب الله پٺي هن کي چيو، ”ميان محمد ڇتل! ڀلا اهو ته ٻڌاءِ ته ڪانءُ ڪير آهي؟“

”ڪانءُ!“ ڇتل تڏو ساه ڀري چيو، ”تيون ڏينهن لاڙڪاڻي ۾ جمعيت الشعرا جو مشاعرو هو ۽ مصر طرح غالب جي هڪ شعر جو مصرع هو –

کهتے هين جس کو عشق خلل هے دماغ کا

ان مصرع طرح تي مون غزل پڙهيو هو جنهن جو مطلع هو –

بابل نه يون کهے گي يه کهنا هے زاغ کا
کهتے هين جسکو عشق خلل هے دماغ کا

۽ غزل جو مقطع هو –

ڈهونڈنا اسے بهوٹ کلاچي مين اي چهتل
ليکن ملا سراغ نه مجهکو کلاغ کا

ڪلاغ اهو ڪانءُ ئي ته آهي جنهن جي تلاش جاري آهي."

"ميان محمد چتل: فارسيءَ ۾ ڪلاغ ڪاڪرو ڪانوَ کي چوندا آهن، ڪانوَ کي زاغ چوندا آهن". مون هن کي چيو، "پر اوهان ته ڪهنه مشق شاعر آهيو، صحيح لفظ ته 'بهت' آهي ۽ 'بهوت' اردو ۾ متروڪ ٿي چڪو آهي."

محمد چتل، جو هر نيم حڪيم وانگر چرب زبان هو، جواب ڏنو، "برخوردار! 'بهت' ۾ اها ڳالهه ڪٿي آهي جا 'بهوت' ۾ آهي: 'بهوت' ۾ گرومندر کان چاڪي واڙي تائين چڪر اچي وڃن ٿا، ڪانو جي پوري تلاش سمائجي وڃي ٿي، ڪانءُ جو ڏاڍو وڏو شاعر آهي، ڪلاغ آهي، زاغ نه آهي."

ڪامريڊ احمد منهنجو ١٩٤٥ع کان دوست آهي جڏهن اسان ايم.اين. راءِ جي ريڊيڪل ڊيموڪريٽڪ پارٽي (Radical democratic Party) جا ميمبر هئاسين. آزاديءَ کان ڪجهه سال پوءِ ايم.اين. راءِ پنهنجي پارٽي ختم ڪري رينيسانس (Renaissance) تحريڪ شروع ڪئي، پنهنجي آتم ڪهاڻي ۽ ٻيا ڪتاب لکيا ۽ ڪجهه وقت کان پوءِ دل شڪستو ٿي ديرادون ۾ مري ويو. هن جي موت کان پوءِ هن جي ميڪسيڪن زال ايلن راءِ کي به ڪنهن قتل ڪري ڇڏيو. پارٽي نه هن پاڻ ئي ختم ڪري ڇڏي هئي پر هن جي تحريڪ به لڳ ڀڳ ختم ٿي وئي. پر ڪامريڊ احمد چوندو آهي ته اڃا تائين هندستان ۾ ايم.اين. راءِ جي تحريڪ جاري آهي، هن وٽ هن جا سڀ ڪتاب، ٽه ماهي رسالي مارڪسٽ رويو (Marxist Review) ۽ هفتيوار اخبار Independent India جا سڀ شمارا ۽ ٻيو تاريخي مواد ائين سنڀار لاءِ رکيل هوندو آهي جيئن گردواري ۾ گرنٿ رکيل هوندا آهن ۽ اڄ به هو ڪميونسٽ پارٽيءَ جي پراڻن ميمبرن تي چوهه چنڊيندو آهي ۽ سٺيهه سال اڳ وارا دليل ورجائيندو آهي ته راءِ انگريز سرڪار کان پيسا وٺي ڪو غلط ڪم نه ڪيو هو. (ايم.اين. راءِ فاشزم جو وڏو دشمن هو ۽ ٻي جنگ عظيم جي دوران انگريز سرڪار هن کي ٽيرنهن هزار رپيا مهينو ڏيندي هئي ته جيئن هو نازي جرمني، اٽلي ۽ جپان خلاف پنهنجي سياسي خيالن جي اشاعت ڪري سگهي.) ڪامريڊ احمد لاءِ ايم.اين. راءِ اڃا تائين مئو نه آهي ۽ هن جي تحريڪ ئي انسان ذات جي نجات آهي، جيتوڻيڪ هندستان ۽ پاڪستان جي ڪجهه دانشورن کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي ايم.اين. راءِ جو نالو به معلوم نه آهي. اڄ تائين ڪجهه پاڪستاني دانشور احمد وٽ ايندا آهن ۽ هن جي

Gul Hayat Institute

ڳالهين تي پنهنجا ولهه جهڙا هٿ سيڪيندا آهن. ها، جي مان هن سان رد ڪد ڪندو آهيان، ته هو مايوس ٿي ويندو آهي.

ڪجهه سال اڳ ديوبند جو مهاجر مرحوم محمد علي ڪاظمي مون وٽ ڪنهن مقدمي جي سلسلي ۾ آيو هو. هو حسين احمد مدني جو وڏو مداح هو ۽ هن وٽ نه فقط حسين احمد مدني جا پر ٻين ديوبندي عالمن جا به سڀ ڪتاب موجود هئا. منهنجي گهر تي هن مون کي حسين احمد مدنيءَ جو ڪتاب ”اسير مالٽا“ پڙهڻ لاءِ ڏنو هو ۽ پوءِ ملت جي فرق تي ڏکهي تقرير ڪري ٻڌايو هئائين ته علامه اقبال هيٺيون شعر حسين احمد مدني لاءِ چئو لکيو هو—

سرود برسر منبر که ملت از وطن است
چه بے خبر ز مقام محمد عربي است.

(منبر تي بيهي چيائين ته ملت وطن مان ٺهندي آهي، محمد عربيءَ جي مقام کان ڪهڙو نه بيخبر آهي!)

محمد علي ڪاظميءَ جي اهڙين ڳالهين ڪري سي.آءِ.ڊي هن تي ڪڙي نظر رکندي هئي. هڪ ڀيري هو منهنجي آفيس تي اوچتو آيو ۽ ايوب پل ڏانهن اشارو ڪري چيائين.

”اسير مالٽا!“

”ڇا؟“ مون حيرت مان پڇيو.

”اسير مالٽا.... روهڙي،“ هن وري چيو.

”مون نه سمجهيو،“ مون هن کي اردوءَ ۾ چيو.

”ڀائي“، هن اردوءَ ۾ جواب ڏنو: ”مان چوان ٿو ته حسين احمد مدنيءَ جو پٽ ڪراچيءَ وڃي رهيو آهي ۽ ريل ۾ روهڙيءَ مان اڄ لنگهڻو آهي. هن جي استقبال لاءِ هلنديون؟ اسان هن جا سڀئي پيروڪار روهڙي وڃي رهيا آهيون....“

مون هن کي بهانو ڏيئي ٽاريو ته هو مايوس ٿي وڃڻ لڳو.

شايد هو سوچي رهيو هو تہ ”اسير مالٽا“ جو پٽ روهڙيءَ مان لنگهي رهيو آهي ۽ جنهن کي ”اسير مالٽا“ جي مطالعي جي سعادت نصيب ٿي آهي، اهو اهڙي موقعي تي روهڙيءَ هلي ڪان ڪيئن ٿو لنوائي سگهي! هن جي مايوسي مون کي پاڪائين کهاڙيءَ وانگر مٿي تي لڳي. مون هن کي رڙ ڪري چيو، ”ڪامريڊ احمد! ترس، ترس مان هلان ٿو!“

”ڪامريڊ احمد! ڇا مطلب؟“ محمد علي ڪاظمي غصي ۾ جهرندو هليو ويو.

Gul Hayat Institute

ڪاٺي مرڪ اکين ۾ اَئين چمڪ پيدا ڪندي آهي جيئن سج جا پهريان ترورا هرڻ جي اکين ۾ پيدا ڪندا آهن.
اها مرڪ مون پنهنجي بزرگ دوست ڊاڪٽر مهڪريءَ جي اکين ۾ ڏٺي آهي. هڪ ڀيري هن مون کي چيو، ”شاعر، تاريخ جو ٽيون دور شروع ٿي چڪو آهي.“
”ڊاڪٽر صاحب! ڪهڙو ٽيون دور؟“ مون حيرت مان هن کان پڇيو.
”بابا، قبل از مسيح ۽ بعد از مسيح کان پوءِ تارا مسيح جو دور“، هن جواب ڏنو. هن جي اکين ۾ ساڳي مرڪ هئي جنهن جو مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي.
پر مون هن جي اکين ۾ ٻي مرڪ به ڏٺي آهي جا آئيني وانگر هن جو اندر پسائيندي آهي. هو بنگلور مان هجرت ڪري آيو آهي. جنهن وقت به هن کي بنگلور جي ياد شدت سان ايندي آهي تنهن وقت هو پنهنجي مضمون جي مٿان پنهنجو فرضي نالو ”بنگلور مهڪري“ لکندو آهي. ان وقت هن جي اکين ۾ مرڪ اَئين چمڪندي آهي جيئن واريءَ جي ننهڙن آس ۾ سج جا ترورا هرڻ جي اکين ۾ چمڪندا آهن ۽ هو ڪنهن ترائي لاءِ واجهائيندو آهي.

Gul Hayat Institute

هو ٽري چور هو پر چوريءَ جي ڳالهه اهڙي رس سان ٻڌائيندو هو جو مرزا غالب بيدل دهلوي جو ڪوئي شعر چورايو هو.* هڪ ٻيري هو مون کي پنهنجا تجربا ٻڌائي رهيو هو.

”چور ٽن قسمن جا ٿيندا آهن هڪڙا گهر جا چور ٻيا ٽر جا چور ۽ ٽيان ڏاڍا مڙس چور. ڏاڍو مڙس چور پنهنجي ڇني جي سٽ راڄيءَ ۾ چوري ڪونه ڪندو؛ اها سٽ راڄي چوڏاري ويهه ڪوهي ۾ ٽڙيل پکڙيل هوندي آهي. ڏاڍو مڙس چور پنهنجي ذات ڪان به پاسو ڪندو؛ سوڍو سوڍي جي، سمون سمي جي چوري ڪانه ڪندو، ٽر ۾ ڏاڍ مڙسي واري چوري ٿئي ڪنهن ٻليءَ آڏيءَ جي يا گهوڙي جي، جنهن جي پٺن ۾ هاڪ پئي وڃندي. ٿلهي وهٽ تي سڌ اهڙو چور نه ڪري. ٽر ۾ ڪاٽڙيا چور گهٽ ٿين جو گهر ۾ ايترو مال ڏي نه ليئي. ٻلي وهٽ تي پاڳين جو پهرو پيو هلندو، ۽ پاڳين جو وات به ڪونه رهندو ۽ ٻيا آڏي وڏي اڳهان واڪاڻ جا دهل وڄائيندا. ڇي، ”پاڻو، سنهيءَ ڇيلهه ۽ سنهين ٽنگن واري آڏي اها اٿيئي جو ڏائڻ جي مهارڪي ٽوري ڇنڊ ڏئي، پوءِ واري پئي وڃندي، پٺن جي پڌ ڪي ڪائيندي دير نه ڪندي.“

ڳالهيون ڪندي هن وڌيڪ ڇيو، ”چور جي ذات جي

---

* بيدل دهلويءَ جو شعر آهي—

بوئي گل نالهٔ دل دودِ چراغ محفل
هرکہ از بزم تو برخواست پريشان برخواست

ان تان مرزا غالب هيئن چوري ڪئي آهي—

بوئي گل نالهٔ دل دود چراغ محفل
جو تيري بزم سے نکلا وه پريشان نکلا

سنگت جو ور ٿئي چور سان، سو همراهه پيو وهڻ جا پار پتا هن کان پڇائيندو- ڪٿي تي آئٽي پڌجي؟ لوڙهو ڪيڏو وڏو آهي؟ گهر جي پاتين ۾ ڪيڏي مڙسي آهي؟ گهر ۾ ڪاتر هلائڻ جو ڪير ڪاريگر آهي؟ گهر ۾ ڪهڙا ڪهڙا لٺڙيا مڙس آهن؟ پهرو ڪيئن ٿو هلي؟ ننڊ جو ڪچو ڪير آهي؟ وهڻ آڏو ڪٽ وجهيو گهڻا مڙس ٿا سمهن؟ گهٽي ڪهڙي پاسي کان آهي؟ وغيره وغيره. مهمان تي هڪ اڌ ڦيرو به ڪيدي ايندو، سڀ وجهه ور، گهڻ گهيڙ جاچي ايندو." هن مون ڏانهن معنيٰ ڀريل مرڪ سان ڏٺو ۽ ڳالهه جاري رکي، "گهڻ گهيڙ جاچي ايندو ته پوءِ جيڪو هن جو ويجهو يار هوندو ۽ چور به هوندو، ان سان ڪندو صلاح سئولي- ڏاڍي مڙس چور جا راز جا سنگتي به ٿين ۽ وڏ ۾ وڏ تي. ڪنهن ٺڙڪو يا ڪچي چور يا چڳ مڙسيءَ جا سندرا پڌي هلندڙ سان ڪونه پوندن. صلاح سئولي ڪري، آڳو پيچو سوچي، پوءِ نڪرندا پنڌ. چوري ڪرڻي هوندن ته انهيءَ کان اڳئينءَ رات، سڄي رات پنڌ ڪي چڪيندا؛ جڏهن وچي به ٿي ڪوهه بچندا، تڏهن اهو ڏينهن ڪنهن گهاٽي پهڙ ۾ ڪٽيندا."

"پهڙ ڇا کي چوندا آهن؟" مون هن جي ڳالهه کي ڪٽيندي پڇيو.

"پهڙ ننڍين وڻن جي جهڳٽي کي چوندا آهن، جتي چور ڏينهن جو لڪي ويهندا آهن يا بنا الڪي ننڊ ڪندا آهن. جهڳٽو ايترو گهاٽو هوندو آهي جو ايندي ويندي جي متن نظر پهچي نه سگهندي آهي." هن جواب ڏنو ۽ پوءِ ڳالهه جاري رکندي چيو، "هيئان واري، مٿي هيٺان پٽڪي جو وهاٽو، مٿان ڪٿو اوڍي سمهي پوندا، پر وات کان، لڪ کان، رستي کان، راڄ کان مڙهئي پاسي تي. ڪير نه ڏسي ته چڱو. پلا جي ڪو ڏسي ته ٺهيل ٺهيل ڏس ڏيندا ته "ابا فلاڻي همراه وٽ، فلاڻي ڳوٺ ۾ وڃڻو آهي، اتي فلاڻا همراه رهن ٿا." اها پڇا

Gul Hayat Institute

اڄ ڏي ڪيل هوندن.

چوريءَ جو وقت ٿئي ڪچي آڌيءَ. ننڊ جو ڀريون ڦوهارو ماڻهوءَ کي گهڻو وڻندو آهي. اڌ ڪلاڪ تہ پيا ڪن ڏيندا ۽ آواز ٻڌندا ۽ جڏهن چڱيءَ پاسن جي پڪ ٿيندن، تڏهن پير اڳتي کڻندا. ڪتي کي بہ اک ۾ رکندا. ڪتي جا علاج ٽين بہ. مڙس پٽ تي ويٺو هوندو تہ پوءِ ڪتو گهڻو ڪري حملو نہ ڪندو. آسپاس پيو ڦرندو، دل چيس تہ ٽنگ کڻي چور مٿان مٿي چڙهيندو. پندرهن ويهہ منٽ ڦري ڦري پوري هليو ويندو. ٻيو علاج آهي گوشت جي ٽڪر جو. ڪتي اڳيان گوشت اڇلائبو تہ هو لڳندو ان جي پويان. پر جي ڪتو هجي بنهہ حرامي تہ پوءِ کهاڙي پاڪي وٽان ڏيندس، لوندڙي واري لٺ هٿي ڪيڏندس. پر اهڙي عمل کان پوءِ چوري تہ چوريءَ جي ماڳ، مرڳو پيرن تي زور رکبو ۽ جي ڪو ٻلو وهٽ وٽن هوندو تہ ان تي چڙهي ڀاڄ ڪاڍبي."

مون هنن کي غور سان ٻڌي چيو، "آهن تہ اسان جا اڪثر سياستدان، چور، چور جا پٽ، پر هنن کي ٽري چور جيترو عقل نہ آهي.

"نہ انهن کي اها خبر آهي تہ ڀڄڻ ۾ ڏينهن ڪيئن گذاربو آهي، ڪتي جو علاج ڪيئن ڪبو آهي، ۽ ضرورت وقت ڀاڄ ڪيئن ڪاڍبي آهي. ٽري چور اسان جي سياستدان کان سؤ ڀيرا وڌيڪ سياڻو آهي."

Gul Hayat Institute

کنهن جلاوطن اديب جي ناول ۾ اهو پڙهي ته ”روءِ، انسان ذات روءِ! لڙڪ ۾ وڏي قوت سمايل آهي“، مون کي پنهنجو هڪ دوست ياد آيو، جو جهمپير جو رهاڪو هو. هو هڪ ڀيري مون کي پنهنجي ڳوٺ وٺي هليو. شام جو ڪچهري ڪري رهيا هئاسين ته هن ٻڌايو ته ”هتي ڪجين مان تاڙي ناهي ويندي آهي، رات جو ڪجين ۾ مٽڪا لٽڪايا ويندا آهن، جي ڦڙو ڦڙو ڀربا آهن ۽ منهن انڌيري ۾ لاهي وٺبا آهن. انهيءَ تاڙيءَ کي ’نيرو‘ چئبو آهي.“ ان تي مون پنهنجي دوست کي، جنهن کي هن جي اشتراڪيت پسنديءَ سبب ڪامريڊ ڪوٺيندا هئاسين، چيو ته ”ڪامريڊ! دکني اردوءَ ۾ به ان کي ’نيرا‘ چوندا آهن ۽ ان جي وڪڻندڙ کي ’ڪلال‘ چوندا آهن.“ منهنجي دوست فخر سان چيو ته ”قديم سنڌ پنهنجي جهاز رانيءَ لاءِ مشهور هئي ۽ ان جا جهاز مليبار جي ڪناري تائين وڪرڪئي ويندا هئا ۽ ان ڪري اسان جي ٻوليءَ جا ڪجهه لفظ دکني ٻولي ۾ اچي ويا هوندا.“ مون هن کي اهو نه چيو ته اها ڳالهه اڃا تحقيق طلب آهي ته عربن ڪجين جون ڪڪڙيون ڀريون سنڌ جي ڌرتيءَ تي ڦٽي ڪيون هيون يا مليبار جي ڌرتيءَ تي- ۽ ٿي سگهي ٿو ته اهي لفظ دکني ٻولين جا هجن ۽ انهن مان سنڌي ٻولي ۾ آيا هجن.

رات جو اسان ماني کائي سمهي پياسين. علي الصبح جو ڇهين بجي هن مون کي ننڊ مان ڏونڌاڙي اٿاريو ۽ چيائين ته ”امرت ويلو آهي، اٿي ته نيرو پيئون!“ پوءِ هو ۽ هن جا ساٿي ڪجين تي چڙهي ڪيئي مٽڪا نيري جا لاهي آيا ۽ نيرو اٿين ڳيت سان پيئڻ لڳا ڄڻ هومر (Homer) جي آڊيسيءَ (Odessey) جا ڪجهه ڪردار هئا. مون به هنن سان ساٿ نڀايو. اڃا باک مس ڦٽي هئي ته سواءِ منهنجي، اسان مان هر

Gul Hayat Institute

هڪ ٻه ٻه مٽڪا نيرو پي ويو هو. مان ٽئون پيالو هڻس، ان ڪري مون گهٽ پيتو هو پر تڏهن به مون کي ڪافي خمار چڙهيا هئا. اوچتو مون ڏٺو ته ڪامريڊ سامهون ڪجيءَ سان متو ٽڪرائي رهيو هو. مان اٿي هن ڏانهن ويس. هو بار بار چئي رهيو هو، ”آخر هي چيني ۽ روسي پاڻ ۾ وڙهن ڇو ٿا!“ هر ڀيري هن اهو چئي ڪجيءَ جي ٿڙ سان متو ٿي ٽڪرايو ۽ هن جي نرڙ مان به ٿي رت جا ڦڙا نيري وانگر ڪجيءَ جي ڇوڏن تان ٽپڪڻ ٿي لڳا. مون هن کي ڪلهي تي هٿ رکي چيو، ”ڪامريڊ! خروشيف مائوءَ سان نه ٿو وڙهي. دراصل اسٽالن موت کان پوءِ به روسي ذهن تي ايئن ڇانيل آهي، جيئن مائو هن وقت چيني ذهن تي ڇانيل آهي. خروشيف مائوءَ جو بت ڊاهي چڪو ته اسٽالن جو بت ڊاهي رهيو آهي.“ پر ڪامريڊ مون کي ٻــڌو اڻ-ٻڌو ڪري وري ڪجـيءَ سان متو ٽڪرائي چيو، ”ڌرتي ماءُ، هي روسي ۽ چيني پاڻ ۾ وڙهڻ ڇو ٿا!“

ڪجهه وقت کان پوءِ اسان ناشتو ڪري سمهي پياسين ته گهري ننڊ اچي وئي. منجهند جو جڏهن جاڳ ٿي تڏهن مون ڏٺو ته ڪامريڊ جي نرڙ تي سڪل رت ڦڙا ڪارن موتين وانگر لڳي رهيا هئا. هن ٿوريءَ دير لاءِ مون کي ڇتائي ڏٺو ۽ پوءِ اٿي پنهنجي گهر ويو ۽ اتان هڪ ڪتاب کڻي آيو، جو ”ڊان وهي رهي آهي“ (Quiet flows the Don) جو ڪيل اردوءَ ۾ ترجمو هو ۽ جنهن جو مترجم سيد مطلبي فريد آبادي هو. پوءِ هن مون کي چيو ”ڪامريڊ! تو صبح جو ائين سمجهيو هو ته مان نشي ۾ آهيان ۽ ان ڪري ڪجيءَ سان متو ٽڪرائي رهيو آهيان. ڏس! هيءُ شولوخوف ڇا لکيو آهي.“- فيبروري-مارچ ١٩١٧ع ۾ ڪيرنسڪيءَ (Kerensky) زار جي حڪومت جو تختو اونڌو ڪيو هو. ”ڊان وهي رهي آهي“ جو ڪردار گريگر (Gregor) جيڪو ان وقت ماسڪو جي ڪنهن اسپتال ۾ زير علاج زخمي هو، تنهن کي ٻيو زير علاج زخمي، بولشيوڪ

Gul Hayat Institute

نظريو هيئن تو سمجهائي- ”جنگ ازل کان ٿيندي آئي آهي ۽ ٿيستائين ٿيندي رهندي جيستائين اسان هن بري حڪومت کي هٽائي نہ ڇڏي ڪيون. پر جڏهن هر حڪومت محنت ڪشن جي حڪومت ٿيندي، تڏهن اهي حڪومتون پاڻ ۾ جنگيون نہ ڪنديون. جڏهن جرمن ۽ فرينچ ۽ ٻيون سڀئي قومون مزدورن ۽ ڪسانن جون حڪومتون ٺاهينديون، تڏهن انهن کي جنگ ڇا لاءِ ڪرڻي پوندي؟ هٽايو اهي سرحدون، هٽايو اهي اشتعال انگيزيون! هڪ خوبصورت زندگي سڄيءَ دنيا لاءِ.... ڳريگر جو ذهن جاڳي پيو.“

مون ڪامريڊ کي ڪلهي تي هٿ رکي چيو، ”انهيءَ ڪتاب کي لکئي ڪيترا سال ٿيا؟“

ڪامريڊ پنهنجو مٿو ڪٽ جي پاڻي سان ٽڪرائي چيو، ”ڪيترا سال ٿيا؟ اهو نہ تو پڇين تہ مون ڪيترا سال انهيءَ نظرئي ۾ اعتبار ڪيو آهي؟ هن وقت مان پنجاهہ سالن جو آهيان، مان انهيءَ بين الاقوامي برادريءَ ۾ ان وقت کان اعتبار ڪندو رهيو آهيان جڏهن شولوخوف جو اهو ڪتاب ترجمو بہ نہ ٿيو هو. هو مون کي ٺڳي ويا.“

ڪامريڊ وري ڪٽ جي پاڻي سان مٿو ٽڪرائي چيو، ”هو مون کان منهنجي زندگيءَ جا پنجويهہ سال ٺڳي ويا، پنجويهہ سال ٺڳي ويا، پنجويهہ سال ٺڳي ويا.“ ڪامريڊ جي اکين مان لڙڪ ٽاڙيءَ جي ڦڙن وانگر ٽپڪڻ لڳا.

مون ان وقت سوچيو هو تہ هن سڄيءَ دنيا کي گل و گلزار بڻائڻ ٿي چاهيو تڏهن هن جي اها حالت ٿي آهي؛ جي هي پنهنجي اڱڻ سان شروع ڪري ها تہ ڇا پاڻ کي ايترو بيوس محسوس ڪري ها؟ ●

Gul Hayat Institute

هو لاڙ جو سگهڙ هو. هن سان پهرين ملاقات ۾ ئي مون محسوس ڪيو هو ته هن جي وجود ۾ ڪائي حيرت انگيز پراسراريت هئي. اسان شاهه لطيف جي تشبيهن ۽ استعارن تي ڳالهائي رهيا هئاسين. مون هن کي ڀٽائيءَ جي وائيءَ جي سٽ ”گهاندار مرون موهيا، هيءَ ماڙهو مهنڊڙي“ ٻڌائي پڇيو، ”گهاندار ڇاکي چوندا هئا؟ شهوائيءَ ان جي معنيٰ ’گهنڊ ٻڌل‘ ۽ علامه آءِ آءِ قاضيءَ ۽ ڪلياڻ آڏواڻيءَ ’وڏا گهنڊ‘ لکي آهي. پر مان ڀانيان ٿو ته اهي معنائون غلط آهن ڇو ته انهن سان سٽ بي معنيٰ ٿي وڃي ٿي. ڇا تون ’گهاندار‘ لفظ تي ڪجهه روشني وجهي سگهين ٿو؟“

هن ٽلاءَ ۾ هنج وانگر ٽٻي ڏني ۽ ٿوريءَ دير کان پوءِ مٿاڇري تي اچي ڪنڀ ڇنڊيائين ۽ چيائين، ”شاهه لطيف جي دور ۾ شڪار جي ٻين طريقن سان گڏ هڪ عجيب طريقو رائج هو، جنهن کي ’گهاندار وارو طريقو‘ سڏيو ويندو هو. ان طريقي ڪار مطابق، ڏهه پندرنهن ماڻهو گڏجي شڪار جي جوءِ ڏانهن ويندا هئا. هڪ ماڻهو جنهن کي ’گهاندار‘ چيو ويندو هو، ان جي هٿن، ٻانهن، ٽنگن ۽ لڳ ڀڳ سڄي بدن تي چمڙي جو اهڙو ويس پهرائيندا هئا، جو ڪنهن جانور جا خونخوار چنبا، ڏند يا ننهن هن کي نقصان پهچائي نه سگهندا هئا. ان گهاندار جي مٿي تي ٺڪر جو اهڙو ننڍڙو دلو مضبوطيءَ سان ٻڌندا هئا، جنهن ۾ اکين جيترا ٻه سوراخ نڪتل هوندا هئا. پوءِ ٻتي يا ڏيئو ان دلي جي اندر رکي، دلي جو منهن بند ڪري ڇڏيندا هئا. جڏهن گهاندار ان دلي سميت اونداهيءَ رات جو ٻن پيرن ۽ ٻن هٿن تي چوپيرو ٿي هلندو هو ته پري کان ائين لڳندو هو ڄڻ جانور اچي رهيو آهي جنهن جون اکيون چمڪاٽ ڪري رهيون آهن. ڪو جانور پري کان جڏهن

Gul Hayat Institute

ڇمڪندڙ اکين واري گهاندار کي ڏسندو هو ته ان جي ڪشش تي ڇڪجي ايندو هو. گهاندار جا هٿيار بند مددگار پويان ۽ پاسن کان لڪي خاموشيءَ سان هلندا هئا يا بيهي رهندا هئا. انهن کي گهانداريا سڏبو هو. ويجهو ايندڙ جانور يا جانورن کي اهي گهانداريا هٿيارن سان يڪدم حملو ڪري، پنهنجو شڪار بڻائيندا هئا. شاهه لطيف اهو گهاندار لفظ استعمال ڪري سنڌ ۾ شڪار جي انهيءَ طريقيڪار جي ياد کي محفوظ رکيو آهي، نه ته اڄ انهيءَ جي ڪنهن کي خبر نه هجي ها. حيرت آهي ته هن وقت تائين ڀسمالي جا مرتب 'گهاندار' جي معنيٰ 'وڏو گهنڊ' ڪندا رهيا آهن."

اسان چار شوري ۾ وي. سي. هائوس جي لان تي ويٺا هئاسين. چوڌاري بجليءَ جون بتيون ٻري رهيون هيون ۽ سرءُ جو چنڊ سرو ۽ صنوبر جي وڻن مٿان تيزيءَ سان وڃي رهيو هو. اوچتو بجلي وسامي وئي. مون چنڊ جي روشنيءَ ۾ سگهڙ ڏانهن ڏٺو ته مون کي محسوس ٿيو ته سگهڙ شاهه لطيف کان به پراڻو هو ۽ هن جي عمر ڪيئي صديون هئي. هن مون کي خاموش ڏسي پڇيو، "سائين، ڇا تي غور ڪري رهيا آهيو؟" مون جواب ڏنو، "ڀٽائيءَ جي انهيءَ وائي جي پوئين سٽ تي غور ڪري رهيو آهيان—

آهي عبداللطيف چئي، مٺا جاريندڙي

مون ماريندي ڪڏهين." ●

Gul Hayat Institute

"جهڙو پرڏيهي پکيئڙو،
مان ته مسافر وانگر سمهندو آهيان
پنهنجي ڳوٺ ۾ به."
(هڪ جپاني هائڪو)

مون پنهنجي ڊائري کولي ۽ روس جي سفرنامي تي اچاتري نظر وڌي، جو مان پنهنجين بي‌انتها دنيوي مصروفيتن سبب مڪمل ڪري نه سگهيو آهيان. هاڻي ته سفر جو ڪيترو ئي تفصيل وسري ويو آهي. نه وري اهو ياد آهي ته ڇا لکي سگهيو آهيان ۽ ڇا نه لکي سگهيو آهيان. مان هڪ ٿڌو ساهه ڀري، ڊائريءَ تي نظر وجهان ٿو—

۱۳—۸—۷۶ع

منهنجي همسفر گل رخسار.... پنهنجي نانءَ ڪان به وڌيڪ خوبصورت تاجڪ شاعره .... مار سياهه وانگر ڪارا زلف، قلقل مينا وانگر ٽهڪڙا.... ٽهڪڙا، جن سان ستارن جا آئينا ٽٽڪي پوندا آهن.... ٽهڪڙا جن تي مکڙيون ننڊ مان ڇرڪ ڀري اٿنديون آهن ۽ ٽڙي گل ٿي پونديون آهن.... سارو وقت ٽهڪي رهي آهي، جيئن بهار ۾ بلبليون ٽهڪنديون آهن، جيئن ڪوهسارن ۾ آبشار ٽهڪندا آهن. جيئن خوشي ٽهڪندي آهي، دلبري ٽهڪندي آهي، آزادي ٽهڪندي آهي.... هن کي فارسيءَ جا هزارين شعر ياد آهن، جي هوءَ مون کي ٻڌائي رهي آهي—

صبا بہ لطف بگو آن غزال رعنا را
کہ سر بہ کوہ و بیابان دادہٴ ما را

(اي آنر هير، هن من- موهڻي هرڻ کي پيار سان چئجانءِ ته مون کي ٿرن برن ۾ ڀٽڪائي ماريو اٿائين)

تاجڪ ساڳي فارسي ڳالهائين ٿا جيڪا برصغير ۾ ڳالهائي ويندي آهي- مثنوي مولانا روم، ديوان حافظ ۽ بوستان سعديءَ

واري فارسي.... طهران جي فارسيءَ ۽ تاجڪستان جي فارسيءَ ۾ وڏو فرق آهي....

اسان تاجڪستان ۾ 'ڪوه زر افشان' کان اڳتي نڪري چڪا آهيون.... رود ورزاب (ورزاب ندي) پهاڙن سان لڳ وهي رهي آهي.... ”چاهه خانهٔ چهاربيد“ (چئن بيد جي وڻن وارو چاهه خانو) وڻ ڪار روڪي چانهه پيئون ٿا.... ڪجهه اڳتي وڃون ٿا ۽ وري هڪ چشمي وٽ ڪار روڪيون ٿا.... چشمي جو نالو چشمهٔ مژگان (اکين جي ڇپرن وارو چشمو) آهي .. ان تي اهو نالو ڇو پيو آهي، ان ڪري جو ان مان ڪ ۾ پاڻي پيئڻ وقت پاڻيءَ جا ڇنڊا ڇوڪرين جي ڇپرن کي لڳندا آهن ته انهن جا ڇپر وڏا ٿي ويندا آهن.... ”گل رخسار! تنهنجا ڇپر ته اڳيئي وڏا آهن، جي انهن کي چشمي جو پاڻي لڳو ته بيد مجنون (Weeping Willow) جي شاخن وانگر لڙڪي پوندا.... چشمي هيٺان ڪ جهل ته مان تنهنجي ڪ مان پاڻي پيئان“.... هوءَ پاڻيءَ هيٺان ڪ جهلي ٿي.... مان پاڻي پيئندي، هن جي ترڻيءَ کي ڏندڙي ڏيان ٿو.... پوءِ ٽهڪ، آبشار جي روح مان آيري اينڊڙ ٽهڪ.... ڪ هٽائي فارسيءَ جي رباعي پڙهي ٿي....

اے مي دهمت اگر تو مستي نه کني
با من سخن بلندي و پستي نه کني
آئينهٔ روئے دلبرت مي باشم
شرطيست که آئينه پرستي نه کني

(توکي شراب ڏيان اگر تون مستي نه ڪرين، ۽ مون سان بلنديءَ ۽ پستيءَ جي ڳالهه نه ڪرين؛ تنهنجي وڻندڙ چهري جو آئينو ٿيان شرط اهو آهي ته تون آئيني جي پرستش نه ڪندين.)

رخسارن جا گل ٽڙي پون ٿا يا گلن جا رخسار ٽڙي پون ٿا... ٽهڪ ڏئي چوي ٿي، مرد مون لاءِ روئيندا ويا آهن“....

مان مرڪي جواب ڏيان ٿو، ”عورتون مون لاءِ روئنديون ويون آهن“....

وري ٿهڪ ڏئي چوي ٿي، ”شرط لڳي؟ ڏسون ته ڪير ڪنهن لاءِ ٿو روئي!“....

دو شنبي ۾ رات.... هوٽل ۾ رقص گاهه.... شراب سمرقندي.... آفتان ۽ خيزان جوڙا.... گردنن تي مار سياه جهڙا زلف.... ٽهڪ، گلن تي ٽهڪ، اکين جا ٽهڪ، مٿان پرندڙ ڦمڦمن جا ٽهڪ.... چميون، جي چنڊ ڪائنات کي ڏيندو وهندو آهي پر ڪائنات جو روح رچي نه رچندو آهي.... ۽ مون کي ياد اچي رهي آهي.... شراب سمرقنديءَ جي چوليءَ تي ايري آئي آهي - روس جي سفر کان اڳ جام شوري جي پوئين رات ... گل مهر جي ڳل تي چمي ڏئي چنڊ دور دراز سفر لاءِ موڪلائي رهيو هو.... هرجائي!.... ڪهڙو شاعر هرجائي نه آهي؟ .... چو؟.... حافظ جي هڪ ئي محبوبه نه هئي، شاخ نبات!.... شاخ نبات هر شاخ شاخ نبات ته نه آهي!.... ڪائي شاخ شاخ انگور آهي، ڪائي شاخ انار آهي، ڪائي شاخ انجير آهي.... هر شاخ جي پنهنجي شيريني آهي.... تڏهن ته حافظ بور آهي.... هن ۾ ڪوئي تنوع نه آهي.... رڳو شاخ نبات جهڙو مٺو تصوف آهي.... ۽ شراب سمرقنديءَ جي ڪيمت کان پوءِ هيءَ جا قندونبات، پنهي وانگر لڳي رهي آهي.... ۽ هي ٽهڪ.... ڪهڙي ڪهڙي زخم تي ڦها رکي رهيا آهن! ... شاخ انار.... نه، نه گل رخسار!.... تو وٽ ايترا ٽهڪ نه آهن جيترا مون وٽ زخم آهن.... تون ڪهڙي ڪهڙي زخم تي ڦهو رکندينءَ؟....

١٤ — ٨ — ٦٧ع

سامهون بحرنووڪ تي ڪشتي وڃي رهي آهي.... گل رخسار فارسي شعر پڙهي ٿي....

غافل م شو ز عمر که چون کشتیٔ بر آب
استاده می نماید و چون تیر می رود

(عمر کان غافل نہ ٿـيءُ، پاڻيءَ تـي پيڙي بيٺل نظر اينِدي آهي پر تير وانگر ويندي رهندي آهي) ... مان گل رخسار ڏانهن چتائي ڏسان ٿو... ڇا هن اهو شعر ڪنهن ايذا پسنديءَ Sadism جي جذبي هيٺ پڙهيو آهي.... مان نٿو ڀانيان ... هر روسي شاعر وانگر هوءَ شاعريءَ ۽ زندگـيءَ ٻنهي ۾ حقيقت پسند آهي.... هائو، پيڙي تير وانگر وڃي رهي آهي ۽ ان جي ڪنڌي نظر کان اوجهل ٿي چڪي آهي، ۽ مان جاگيرداري دور جو بورجوا شاعر آهيان...... جنهن تان شراب سمرقنديءَ جـو خمار لهي چڪو آهـي.... ڇا مان پنهنجي ٻڏي چڪائي سگهان ٿو؟.... مون چڪائي تـہ هئي!.... موڪي.... متارا.... ڪاريهر جـي ڪاٽ.... ۽ هاڻـي رکـو وات ۾ وهم پـريـل آهي.... ڇا مان ٻي ٻڏي چڪائي سگهان ٿو.... چڪائڻ چاهيان ٿـو؟ .... مـڌ اِن لاءِ تہ نہ چڪائبو آهي تہ رکو متارا ماريا وڃن!....

هوءَ خمدار ڪاڪل کي جهٽڪو ڏئي پڇي ٿي، ”شاعر ڇا ٿو سوچين؟“ .... ڇا ٿـو سوچيان؟ تون جا ’پراودا‘ پڙهي پنهنجي ضمير ۽ دنيا جي تقدير جو فيصلو ڪندي آهين، توکي ڇا ٻڌايان تہ ڇا ٿو سوچيان! ... مان ٿـڌو ساهہ ڀـريان ٿو.... هوءَ انهيءَ وهم هيٺ آهي تہ شرط کٽي رهي آهي.... پوپون داءُ هڻي شعر پڙهي ٿي—

شنیدم کز ایـں جا سفر می کنی
تـــو آهنگـــ شهر دگر می کنی
خیال مـــن از سـر بـدر می کنی
مـــن آن لحظہ آشنائـی تـــو
گمان بـرده بـودم جدائی تـــو

(ٻڌو اٿم تہ ٻئي ڪنهن هنڌ وڃي رهيو آهين، ٻئي ڪنهن شهر جو سانباهو ڪيو اٿئي!
منهنجو خيال مٿي مان ڪڍي رهيو آهين

توسان چاڻ سڄاڻ مهل ٿي
مون کي تنهنجي وڇوڙي جو ڏپ هو.)
”ڇا هي تنهنجو شعر آهي؟“ مان پڇان ٿو.... ”نه، ڪنهن گمنام شاعر جو آهي“، هوءَ چوي ٿي....
”اهي شعر تو اڳ ڪنهن ڪنهن کي ٻڌايا آهن؟“
مان پڇڻ چاهيان ٿو پر ڪونه ٿو پڇان....
مان ڊائري بند ڪيان ٿو.... مٿيون جپاني هائڪو ياد اچي ٿو.... ڇا، سائبيريا کان منچوريا تائين اڏامي ايندڙ هنجرون تاشقند تان گذرنديون آهن؟.... ڇا انهن کي پنهنجو پورو سفر ياد هوندو آهي.... يا انهن کي ايتروئي ياد هوندو آهي جيترو اختصار سان مون ڊائريءَ ۾ ڏنو آهي يا ايترو به ياد نه هوندو آهي! ڇو ته جڏهن پرَ پرواز ۾ هوندا آهن تڏهن صرف منزل ڏانهن هوندو آهي.... ڇا گل رخسار مون کان شرط کٽي وئي.... يا مان هن کان شرط کٽي ويس؟.... يا ٻنهي شرط هارائي! ●

Gul Hayat Institute

۳۱-۷-۷٦ع

”مان انسان جي هر سُوال جو جواب آهيان، هن جي نصب العين جو ۽ منزل مقصود جو.“ (Dylan Thomas)

مون کي اسلام آباد مان تار پهتي هئي ته ۳۰ تاريخ ڪراچيءَ پهچي وڃان، جتي مرڪزي وزارت تعليم جو جائنٽ سيڪريٽري، مسٽر مختيار احمد، مون لاءِ روس جي سفر لاءِ اين. او. سي (N.O.C)، ويزا ۽ پرڏيهي ناڻو آڻيندو. مون مختيار احمد سان ٽيليفون تي اسلام آباد ڳالهايو ته هن ٻڌايو ته بانو قدسيه ۽ خاطر غزنوي به ساڳيءَ تاريخ ڪراچيءَ پهچي ويندا. هن اهو به چيو ته مان هن سان پاڪستان ڪائونسل آف آرٽس ۾ فون تي رابطو قائم ڪيان. مون سان منهنجي زال زرينه ۽ پٽ سليم چام شوري مان گڏ نڪتا ۽ اسين هميشه وانگر ڪراچيءَ ۾ ايم. پي. اي. هاسٽل ۾ وڃي رهياسين، جتان مون شام ٽائين ٻه ٽي ڀيرا فون ڪيو پر معلوم ٿيو ته مختيار احمد اڃا نه پهتو هو؛ ان ڪري مون ڪائونسل آف آرٽس جي ڊائريڪٽر مسٽر عرفان احمد کي گهر فون ڪيو ته مان پهچي ويو آهيان ۽ جي پيا ڊيلي گيٽ اچن ته مون کي هاسٽل ۾ اطلاع ڏنو وڃي. جمال ابڙي مون کي حيدرآباد فون ڪيو هو ته جڏهن به مان روس وڃان ته هن وٽان ڪجهه تحفا روسي دوستن لاءِ کڻندو وڃان، ان ڪري مون جمال کي هاسٽل مان فون ڪيو ته معلوم ٿيو ته هو ڪنهن ڪم سان اسلام آباد ويل هو.

مون ڊاڪٽر عاليه امام کي گهر فون ڪيو پر هوءَ موجود ڪانه هئي. پوءِ مون ’م‘ کي فون ڪري چيو ته ڊاڪٽر مهڪريءَ کي ساڻ وٺي اچي. ڊاڪٽر مهڪري ته هن کي نه ملي سگهيو پر هو پاڻ آيو ۽ پاڻ سان گڏ Chivas

Regal جي بوتل به کڻي آيو. ﻫ اصل ميرٺ جو آهي، پاڪستان جو محب وطن صحافي آهي، خوش خلق ۽ ذهين آهي ۽ منهنجو ڪافي وقت کان دوست آهي. هو پاڻ کي سنڌي سمجهندو آهي. سنڌي زبان ۽ تهذيب جو حامي آهي، سنڌ جي تاريخ ۾ گهري دلچسپي رکندو آهي ۽ هن کي ان ڳالهه جو ڀرپور احساس آهي ته هن جا ٻار ڇاڪاڻ ته اهي سنڌي آهن ۽ پاڪستان هن جو وطن آهي. دراصل هو تمام ٿورن اردو ڳالهائيندڙ پاڪستانين مان آهي جي پاڪستان جي سالميت ۽ استحڪام جي نالي ۾ پاڪستان جي صوبائي زبانن، تهذيبن ۽ تاريخ کان نابري نه وارينداآهن، جي سنڌين کي ڌاهر پرست ڪوٺي سنڌ جي تاريخ کان ئي انڪار نه ڪندا آهن، جن لاءِ پاڪستان جي ڪنهن به صوبي جو ذڪر پاڪستان جي نظريي جي منافي نه آهي، جن کي ٽئڪسلا ۽ هڙپا ۽ خاص ڪري موهن جي دڙي جي ڳالهه تي چڙ نه ايندي آهي، جي سنڌ کي "واديءِ مهران" نه چوندا آهن ۽ جڏهن هنن کي اهو ٻڌايو ويندو آهي ته 'مهراڻ' سنڌوءَ جي هڪ شاخ هئي جا ڪجهه صديون اڳ سڪي چڪي آهي ته هو ان ڳالهه تي اعتبار ڪندا آهن. مطلب ته هن کي سنڌ جي وجود کان الرجي (Allergy) نه آهي. هن کي پنهنجي مادري زبان اردوءَ سان محبت آهي پر ان ڪري هو ڪنهن به علائقائي زبان جو دشمن نه آهي، هو چاهي ٿو ته پاڪستان جي هر زبان ۽ ثقافت وڌي ويجهي ۽ آئنده اولهه برصغير هڪ رنگارنگ گلدستي وانگر لڳي. اها ئي ڳالهه آهي ته پنجاب جي ادبي حلقن ۾ پنجابي ٻوليءَ جي حمايت ڏسي هو ڪومائجي ويندو آهي ڇو ته هن کي سمجهه ۾ نه ايندو آهي ته هڪ ڀيرو پنجابي زبان ايري ۽ پنجاب جي چار ڪروڙ مسلمانن ان جي حمايت ڪئي، ته اردو ڪيڏانهن ويندي. في الحال هو منهنجي اردو شاعري ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو آهي ۽ هر هر مون کان پڇيو اٿائين ته مون پوريءَ تي

ايترو عبور ڪيئن حاصل ڪيو آهي؟— پوربي، جا اردوءَ جي اديبن کان وسري چڪي آهي ۽ جنهن جي لوڪ گيت سان ”آگ ڪا دريا“ جو آخري صفحو ختم ڪندڙ قرأة العين حيدر هندستان موٽي ويئي ۽ جنهن کي قدرت الله شهاب ۽ جميل الدين عاليءَ جون ڪوششون به پاڪستان ۾ پناهه ڏيئي نه سگهيون. ۾ جمهوريت پسند آهي، صوبائيت جو ليبل هڻي سنڌ جي تشخص کي نه گهٽيندو آهي، اسلام ۽ پاڪستان جي نالي ۾ ڪڏهن به ون - يونٽ (One Unit) جي وجود جو قائل نه ٿيو هو، ۽ سنڌين هٿان ڏک ڪائي به سنڌ جو دشمن يا سنڌيءَ جو دشمن نه ٿيو آهي. ها، پر وسڪي پيئڻ کان پوءِ هڪ پيو به ۾ آهي، جو ميرٺ ۾ ڇانئو نپنو هو، جنهن کي اتان جون گهٽيون ۽ گهر، رهڻي ڪهڻي، ياريون دوستيون مٺيون مانٺيون سڀ ياد آهن، جنهن سان ميرٺ سازش ڪيس Merath Conspiracy Case جي ڳالهه ڪئي وڃي ته اٿين ٿو لڳي ته ڇڻ هو به انهيءَ سازش ۾ شامل هو ۽ ايم. اين. راءِ سان گڏ ڪيس ۾ ڇهه سال ٽيپ ڪاٽي چڪو هوا هن کي اتان جون موسلادار بارشيون، آهي ڪاريون گهٽائون، اهي انبن جا باغ ۽ انهن ۾ جهولڻ جهولا، اهي ساوڻ رت جا لوڪ گيت (نيم کي نمڪولي پکي، ساون آيا رے) اڃا تائين ياد آهن، ڇڻ اها ڪالهه جي ڳالهه هئي. ملتان ۽ سنڌ جا دسهري، سرولي، لنگڙا، انور رٽول، سنڌڙي، بيگن قلي، گلاب خاص وغيره هن کان اتان جا انب وساري نه سگهيا آهن، جي هو مٺن پيري وٺندو هو ۽ انهن جو رس چوسيندو هو. وسڪي پيئڻ کان اڳ هو سنڌ جي پلي جي ڏاڍي ساراهه ڪندو آهي ۽ ٻه ڏي پيرا مون کي چيو اٿائين ته مان هن کي ارباب نورمحمد جي ڪوٽ، ٻني، وٽي هلان، جتي ٻيڙين ۾ سير ڪري پلا ٻه ماريون ۽ نڙ تي اها ڏن ٻه ٻڌون جنهن ۾ چارڻ سارس پکين جي جوڙي جو هڪڙي لاءِ ڪيل پيچو آواز جي ذريعي

اُجاگر ڪندا آهن. پوءِ وات ۾ پاڻي اٿي هو پڇندو آهي ته واريءَ ۾ پڪل پلي جو سواد ڪهڙو نه چڱو هوندو! (سون اها ڳالهه پڌائي هن جي تصور ڪي گرمايو آهي ته اسان پنهنجي ۾ تازا ماريل پلا واريءَ ۾ پچارائي کاڌا هئا ۽ نڙ ۽ بيهن تي سند جون بي مثال ڏنون ۽ پڌيون هيون جن مان هڪ ڏن ۾ سارس پکيءَ جي پنهنجي ساٿيءَ لاءِ ڳولا ڇئي وڻي هئي.) ها، پر وسڪي پيئڻ کان پوءِ ۾ ڪي پلي جي ياد نه ايندي آهي ۽ هو سيرت جي ڪنهن انبن جي باغ ۾ گم ٿي ويندو آهي جنهن ۾ هزارين انبن جا وڻ هوندا هئا ۽ جنهن جا انب جواهر لال نهروءَ کي به ڏاڍا پسند هئا.

وسڪيءَ جو گلاس ڪئي هن جون اڳريون ڪنبي رهيون هيون ۽ اهو ظاهر هو ته هن جي روح تي ڪافي رهڙون اچي چڪيون آهن. مون هن ڏانهن ڏسي سوچيو ته ڪراچيءَ جا گهڻا مهاجر اوچتو آسمان ڏانهن ڏسي، ساڳئي وقت، ساڳيءَ جذبات سان، ڪنهن مهربان لفظ لاءِ، ڪنهن همخيال روح لاءِ تڪيندا هوندا جنهن جي هن کي اڄ ايتري ضرورت آهي! ●

Gul Hayat Institute

١-٨-٦٧ع

صبح سان نائين بجي تيار ٿيس، اٽڪل ڏهين بجي رباني آيو. سنڌ يونيورسٽيءَ جي پرو وائيس چانسلر جي حيثيت ۾ يونيورسٽيءَ جي چارج مون کي ڏني هئي. يونيورسٽيءَ ۾ وئڪيشن هئي ۽ انتظامي ڪم ڪار هونئن ڪان گهٽ هو. اسان گڏجي پاڪستان ڪائونسل آف آرٽس ۾ وياسين ۽ ان جي ڊائريڪٽر عرفان احمد سان ملياسين. ايتري ۾ مختيار احمد، بانو قدسيا ۽ خاطر غزنوي به اچي نڪتا، قدسيا ۽ خاطر مون سان گڏ روس هلڻا هئا. (بانو اردوءَ جي مشهور ناول نويس آهي ۽ خاطر پشاور يونيورسٽيءَ ۾ پروفيسر آهي ۽ اردوءَ جو مشهور شاعر آهي.) مختيار احمد اسان مان هرڪنهن کي پاسپورٽ ۽ ٻيا ضروري ڪاغذ ۽ ٻه ٻه سئو ڊالر ڏنا جي حڪومت پاران اسان کي ڏنا ويا هئا. مون پنهنجي ذاتي خرچ تي هن کان سؤ ڊالرن جا سفري چيڪ (Travellers Cheques) به ورتا. اهو وڏ ۾ وڏ پرڏيهي ناڻو هو جو مون کي ملي ٿي سگهيو. پوءِ اسان پرسان ڏي ڪنهن هوٽل ۾ چانهه پيئڻ لاءِ وڃي ويٺاسين. بانوءَ ۽ خاطر، مختيار احمد کي پنجابيءَ ۾ حال احوال ڏنو. مختيار احمد اسان کي چيو ته جي روس ۾ اسان کان ننڍي کنڊ جي حالتن کي معمول تي آڻڻ لاءِ ڪو سوال ڪيو وڃي ته اسان ان تي ذاتي راءِ جو اظهار نه ڪيون ۽ هنن کي چئون ته اڃا حالتون پوريءَ طرح سازگار نه آهن، ڇو ته ڪشمير جو مسئلو اڃا حل نه ٿيو آهي ۽ حڪومت غور ڪري مناسب وقت تي مناسب فيصلو ڪندي. هن وڌيڪ چيو ته رات جو روس جي ڪائونسل جنرل مسٽر ڪشيرن اسان جي سنڌ ڪلب ۾ دعوت ڪئي آهي، ۽ فيض احمد فيض، جيڪو ڪالهه روس مان موٽيو آهي، اهو به اسان جي ڪري ڪراچيءَ ۾ ترسي پيو آهي ۽ رات جو دعوت تي موجود هوندو.

Gul Hayat Institute

اتان اٿي مان ۽ رباني هاسٽل آياسين جتي ڪيترائي دوست احباب مون سان ملڻ لاءِ آيا هئا.

....

شام جو ڊاڪٽر عاليه امام، ڊاڪٽر مهڪري ۽ م - آيا. عاشق نالي يونيورسٽيءَ جي فوٽوگرافر منهنجو ۽ زرينه جو گڏ فوٽو ورتو ۽ عاليه امام چيو تہ هڪ فوٽو مان تو سان گڏ ڪڍائينديس ۽ مون کي ٻانهن کان ڇڪي، مون سان گڏ فوٽو ڪڍرايائين. زرينه هن کي واڌڙو ٿي ڏٺو.

ڊاڪٽر مهڪريءَ سان منهنجي هميشه وانگر گفتگو ٿي. هن جي گفتگو هزار گيت آهي. هن هندي ديومالا کي ٽوڙي مروڙي پنهنجي ديومالا ناهي آهي ۽ ڪنهن وقت مهاڀارت ۽ رامائڻ مان ڪهاڻيون اهڙي دلڪش ڦيرگهير سان ٻڌائيندو آهي، جو هو ويد وياس ۽ تلسي داس جو نئون جنم لڳندو آهي. هن جي عمر سٺ کان مٿي آهي ۽ هن جي دل مشين تي هلندي آهي جا سرجن جتوئيءَ آپريشن ڪري هن جي جسم ۾ سبي ڇڏي آهي. ڪجهہ مهينا اڳ ان مشين جون بئٽريون ختم ٿيڻ تي هيون تہ هن ڏهاڪو هزار رپيا خرچي ٻي مشين گهرائي هئي جا اڳينءَ مشين جي جاءِ تي هن جي جسم ۾ داخل ڪئي وئي آهي. هو وڏو دانشور هوندي بہ چرچي گهڻي، نشي نشي وارو مڙس آهي. هڪ دفعو مون هن کي ٻڌايو ٿي تہ مان اڄين ۾ ڪالي داس جي مندر ۾ ويو هئس ۽ اتي لنگم پوڄا ڏٺي هئم تہ هن چيو هو تہ ”پاڻ تہ گوري داس آهيون، ڪالي داس سان پنهنجو ڇا؟“ ڊاڪٽر مهڪري مون سان ٻهريون پيرو ٿي سال اڳ مليو هو، م - سان گڏجي جناح اسپتال آيو هو جتي مان زير علاج هئس. ان وقت رباني مون سان گڏ هو ۽ مان موت جي سرحد ٽپي، زندگيءَ جي پاسي اچي چڪو هئس. مون کي اهو سوچي کل آئي هئي تہ آءٌ، جنهن ايتري مصروف زندگي گذاري آهي، ٻئي جهان ۾ واندو

وقت ڪيئن گذاريندس! مون سوچيو هو ته گذري ويل رات ڪيئن نه هڪ بڪايل ٻگهڙ وانگر مون کي گهڙڪائي رهي هئي ۽ موت پنهنجي آڏيءَ اک سان ان کي اطمينان سان ڏسي رهيو هو! هي رباني، جو موت جي سرحد تائين منهنجو همسفر هو، ڇا، هن کي منهنجي واپسيءَ تي مايوسي ٿي آهي؟ ڇا، هن کي مون تي ڪوئي افسانو لکڻو هو جو اڌ ۾ رهجي ويو؟

تفريح لاءِ مان انگريز مصنف Alexandera David Neel جو ٿبيٽ تي ڪتاب Magic and Mystery in Tibet پڙهي رهيو هوس جنهن ۾ ٿبيٽ جي لامائن جا عجيب غريب اکين ڏٺا واقعا لکيا ويا هئا جن تي مون کي اعتبار نٿي آيو. مون ڊاڪٽر مهڪريءَ کي ان ڪتاب جي باري ۾ ٻڌايو ۽ پوءِ هن کي کلي چيو ته چيني انقلابين جڏهن ٿبيٽ تي حملو ڪيو تڏهن اهو هلايو ويو ته لاما سراين ۾ ٻڌ جا بت رکايا آهن ۽ ان ڪري چيني انقلابين جون گوليون سراين ۾ اندر اچي نه سگهنديون. ٿبيٽ جي ماڻهن جو اهو ويساهه ٽوڙڻ لاءِ چيني انقلابين وچ چونڪ تي ٻڌ جا ٽامي جا بت ٻگهاري، انهن جي ٽامي سان گوليون ڦٽيون هيون ۽ پوءِ ماڻهن کي چيو هو، ”هاڻي ته هي گوليون سراين ۾ وينديون؟“ مون ڏٺو ته ڊاڪٽر مهڪري ٿوريءَ دير لاءِ خاموش ٿي ويو ۽ ڪجهه سوچي چيائين، ”موت جي منهن ۾ اهو مذاق تنهنجي زندگيءَ جي ضمانت آهي، پر ماده پرست جنهن قطعي نتيجي تي پهتا آهن، اهو صحيح نه آهي، گهٽ ۾ گهٽ ان کي صحيح سمجهڻ لاءِ ڪوئي خاص سبب نه آهي. پر مان هن وقت توسان ڪو گنڀير بحث ڪرڻ نٿو چاهيان، تون ڇاق ٿيءُ ته پوءِ ڏسنداسين.“

۽ مون سوچيو هو ته مان پنهنجو پيالو ڇوٽيءَ تائين تار ڪري، ان تي گلاب جو ٻن مصلي وانگر وڇائيندس، ته ان تي هزارين فرشتا سربجود نظر ايندا؛ ۽ مون اهو طئه ڪيو هو ته مستقبل اڃا اڳتي آهي، اهو اڃا ماضي نه ٿيو آهي، مون

کي اچا جيئرو آهي، وڌيڪ ڀرپور جيئرو آهي. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ ڊاڪٽر مهڪري مون کي Extra Sensory Perception (بعيد از حواس مشاهدي) تي ڪو ڪتاب ڏيئي ويو هو. مون اڳ ئي ان موضوع تي آمريڪا جي انسٽيٽيوٽ آف پئرا سئڪالاجي جا ڪجهه ڪتاب پڙهيا هئا، پر اهي مون کي لوڏي نه سگهيا هئا. هڪ ٻيري محترم اي. ڪي. بروهي مون کي جلاوطن روسي پروفيسر اوس پينسڪي (Ouspesnky) جو فلسفي تي ڪتاب Tertium Organum تحفي طور ڏنو هو. مون کي اوس پينسڪي جي زمان ۽ مڪان جي تصور ڪجهه مرعوب ڪيو هو ۽ پوءِ مون هن جي گروءِ گردجيف (Gurd Jieff) جا پنهنجا لکيل ۽ هن تي لکيل ڪجهه ڪتاب وٺي پڙهيا هئا. انهيءَ ساري گورک ڌنڌي جي مطالعي کان پوءِ مان انهيءَ نتيجي تي پهتو هئس ته مون لاءِ ڪنهن به ڳالهه ۾ اعتبار ڪرڻ جا فقط ٻه طريقا آهن. هڪ طريقو اهو آهي ته ڪا به ڳالهه سائنسي تجربي جي ذريعي ثابت ڪئي وڃي، ٻيو طريقو اهو آهي ته جيڪا ڳالهه سائنسي تجربي ذريعي ثابت نه ٿي سگهي ۽ اهو چيو وڃي ته اها ڪنهن اندرينءَ اک، ڪنهن الوپ اک، ڪنهن وجدان جي ڪيفيت، جي ذريعي محسوس ٿي سگهي ٿي، ته پوءِ ان ڳالهه جي وجود ۾ اعتبار ڪرڻ لاءِ اهو ضروري آهي ته اها وجدان جي ڪيفيت مون تي طاري ٿئي ۽ مان اها ڳالهه پاڻ محسوس ڪيان. چاڪاڻ ته هن وقت تائين منهنجيءَ زندگيءَ ۾ ڪڏهن به اهڙو واقعو نه آيو آهي، ان ڪري اهڙين بعيد از فهم ڳالهين کي يا ته مان يڪدم رد ڪري ڇڏيندو آهيان يا جيڪڏهن راوي معتبر هوندو آهي ته مان وڌ ۾ وڌ هن کي شڪ جو فائدو ڏيندو آهيان، پر هن جي ڳالهه ۾ ايترو اعتبار نه ڪندو آهيان جو ان تي عمل ڪيان.

هن ٻيري مون کي ڊاڪٽر مهڪريءَ چيو ته "ماسڪو ۾ به انسٽيٽيوٽ آف پئراسئڪالاجي آهي ۽ مان اتي ضرور وڃان.

هن ٻڌايو ته ان انسٽيٽيوٽ جي تجربن جي باري ۾ آمريڪا ۾ هڪ حيرت انگيز ڪتاب ڇپيو آهي، جو هن پڙهيو آهي. مون هن کي چيو ته دعا ڪريو ته ايترو جيئان جو هيءَ ساري دنيا گهمي وٺان. باقي هن زندگيءَ کان اڳتي جياپي جو مون کي شوق نه آهي. مان جن ٿي جيئڻ نٿو چاهيان ۽ نه وري ٻيهر جڪ مارڻ لاءِ هتي موٽي اچڻ ٿو چاهيان. سياسي طرح مون کي مهاتما گانڌيءَ وانگر اهڙي خرافات جي ضرورت نه آهي جنهن هڪ ڪوڙي بدوڙي ڇوڪري پاڻ سان ڪٺي، هن سان گڏ، اتر پرديش جي ڪنهن ڳوٺ ۾ هن جي اڳئين جنم وارو گهر ڳولي لڌو هو. Story of Briday Murphy جنهن جي دنيا ۾ ايتري ڌوم هئي، ان کي به نڳيءَ جو ناه ثابت ڪيو ويو آهي. دراصل بورجوا ملڪ اهڙا ڪتاب اشتراڪي نظرئي خلاف جنگ ۾ استعمال ڪن ٿا ۽ انهن جي ڪوڙي يا سچي هئڻ کي تنقيدي نگاه سان يڪدم نٿا ڏسن. ها، جي اهڙي ڪا انسٽيٽيوٽ ماسڪو ۾ آهي، ته مان اتي ضرور ويندس."

ڳالهيون ڪندي اچي سٽ لڳا. مون سيني کي چيو ته "آءٌ هلان ٿو، ڇو ته مون کي روسي ڪائونسل جنرل جي سنڌ ڪلب ۾ دعوت آهي، فيض به اتي اچڻو آهي ۽ مون کي هن کان حال احوال وٺڻو آهي." ان تي ڊاڪٽر عالم، امام چيو ته "ڪشيرن مون کي چڱيءَ طرح سڃاڻي؛ مان به توسان گڏجي هلنديس" مون هن کي چيو ته "مان توکي ڪار ۾ سنڌ ڪلب تائين ڪٺي ٿو هلان؛ جي تون مناسب سمجهين ته منهنجي اندر وڃڻ کان پوءِ پاڻ اندر هلي اچجانءِ."

مان سنڌ ڪلب ۾ اندر ويس ته ڏٺم ته مسٽر ڪشيرن ۽ هن جي عملي جا ڪجهه روسي آفيسر اڳئي ويٺا هئا. فيض صاحب، جيڪو وسڪي پي رهيو هو، گلاس ٽپائيءَ تي رکي اٿي بيٺو ۽ ڀاڪر پائي مون سان مليو. پوءِ سيني سان هٿ

ملاقات ۽ خيرعافيت کان پوءِ مون فيض کي چيو، "ڊاڪٽر عاليه امام ٻاهر آهي ۽ اندر اچڻ ٿي چاهي." فيض جي پيشانيءَ ۾ گهنج اچي ويا ۽ هن چيو ته "هيءَ سفارتي سطح تي دعوت آهي ۽ ان ۾ ڪنهن جي به بنا ڪوٺ جي، شرڪت مناسب نه آهي." ان تي مون فيض کي چيو ته "عاليه جي اوهان سان پراڻي دوستي آهي، وڏيڪ جيئن اوهان مناسب سمجهو." ايتري ۾ قدسيه، خاطر ۽ مختار احمد اندر آيا ۽ انهن سان گڏ عاليه به اندر هلي آئي. مون مسٽر ڪشيرن جي منهن تي تعجب جي هلڪي لهر ڏٺي پر هو ان کي دٻائي، سڀني سان خوش-اخلاقيءَ سان مليو ۽ هنن جو آڌرڀاءُ ڪيائين. فيض ۽ روسي ميزبان وسڪي پيئندا رهيا، باقي ٻين سڀني نارنگيءَ جو رس پيتو. فيض مون کي ٻڌايو ته هن ماسڪو ۾ پروفيسر گنڪو وسڪيءَ Yuri V Gankovsky کي منهنجي باري ۾ پوري حقيقت ڏني هئي ۽ روسي اديب منهنجو ڏاڍو چڱو آڌرڀاءُ ڪندا. هن وڏيڪ چيو ته "جڏهن تون روس ڏسندين تڏهن ٿي اندازو لڳائي سگهندين ته انقلاب کان پوءِ روس ۾ ڪيتري ترقي ٿي آهي." ڪجهه وقت کان پوءِ مون فيض کي ٻڌايو ته احمد سليم منهنجي شاعريءَ جا اٽڪل ڏيڍ سؤ صفحا پنجابي نظم ۾ ترجمو ڪري ڇڪو آهي جو پريس ۾ پهچي چڪو آهي. مون هن کي وڌيڪ ٻڌايو ته ترجمو ڏسي مون کي ان تي حيرت آئي هئي ته منهنجي شاعريءَ جا سٺ سيڪڙو لفظ ۽ قافيا پنجابي ترجمي ۾ آسانيءَ سان کپي سگهيا هئا. ان تي فيض چيو ته "مون ٿي ته احمد سليم کي توڏانهن موڪليو هو. سان ياڻان ٿو ته جيتري محبت ۽ همدرديءَ سان تون هن سان هلي سگهندين، اوتري محبت ۽ همدردي هن کي پنجاب ۾ به مشڪل ملندي. دراصل پنجابي ڪلاسيڪي ۽ جديد ادب جا ترجما سنڌي ۾ ٿيڻ گهرجن ۽ سنڌي ڪلاسيڪي ۽ جديد ادب جا ترجما پنجابيءَ ۾ ٿيڻ گهرجن. ٻئي ٻوليون عوامي آهن،

Gul Hayat Institute

ٻنهي جي وچ تي سرائڪي آهي ۽ انهن ۾ ڪيئي لفظ ساڳيا آهن ۽ ڪيترن ئي لفظن ۾ فقط اچار جي ٿوري ڦير گهير آهي.“

مون هن کي ٻڌايو ته ”سنڌالاجيءَ پاران احمد سليم کي شاه عبداللطيف جي رسالي جي منظوم ترجمي ڪرڻ جو ڪم سپرد ڪيو ويو آهي ۽ امداد حسينيءَ کي پنجاب جي چونڊ ڪلاسيڪي شعر جو سنڌيءَ ۾ منظوم ترجمي جو ڪم سپرد ڪيو ويو آهي.“

جنهن تي فيض مرڪندي چيو، ”اياز، تون پاڪستان کي سنڌ جي بڻائڻ ٿو چاهين؟“ ٿوري وقت کان پوءِ اسان رات جي ماني کاڌي ۽ ٻاهر نڪرڻ لاءِ وڃياسين ته سنڌ جو چيف منسٽر رئيس غلام مصطفيٰ جتوئي مليو جنهن خيرعافيت ڪئي. هن کي اڳ ئي خبر هئي ته مان روس وڃي رهيو آهيان ۽ چيائين ته ”موٽي اچين ته مون سان ملجانءِ.“

Cultural Colony

عاليه امام مون سان گڏجي هاسٽل ۾ آئي. زرينه ۽ سليم اڳ شهر مان نه موٽيا هئا. عاليه ڪمري جو دروازو کليل رکيو ۽ صوفا تي ويهي رهي. ٿوريءَ دير ۾ رباني، حميد ۽ ٻيا ڪيترائي دوست آيا. ايتري ۾ عاليه اٿي مون کي امام ضامن ٻڌو. عاليه امام ڪيتري وقت کان، اردوءَ جي ترقي پسند شيعن وانگر، ڪربلا جي واقعي تي روئندي آهي، جوش مليح آباديءَ جي نظم ”حسين اور انقلاب“ کي اردوءَ جي ترقي پسند ادب جو اهم حصو سمجهندي آهي ۽ مير انيس کي اردوءَ جو وڏي ۾ وڏو شاعر ظاهر ڪندي آهي. ●

Gul Hayat Institute

٦—٨—٦٧ع

اٽڪل هڪ بجي رات جو اسان سڀ ڪراچيءَ جي هوائي اڏي تي پهتاسين. سامان تورائي ٽئگ ۽ بورڊنگ ڪارڊ وٺي، مان وچي زرينه سان وي. آءِ. پي. لائونج ۾ ويٺس. رباني، حميد ۽ ڊاڪٽر الانا به اتي هليا. اٽڪل ڏيڍ بجي رات جو مسٽر ڪشيرن اتي آيو. مون ان جي انهيءَ زحمت لاءِ پاڻ کي هن جو احسان مند محسوس ڪيو. اٽڪل ٻين بجي رات جو زرينا چيپل سوره ياسين منهنجي ڪوٽ جي اندرئين کيسي ۾ وڌي ۽ ٻه ٽي منٽ قرآن جون ڪجهه آيتون چپن ۾ جهونگاري مون ٽي شوڪاريائين. جڏهن لائونج مان هوائي جهاز ڏانهن ڪئي وڃڻ لاءِ ڪار لائونج جي دروازي تي پهتي، تڏهن هن پريل اکين سان مون ڏانهن ڏٺو. شايد هوءَ چپن ۾ چئي رهي هئي، "وڃ، مون توکي الله جي امان ۾ ڏنو." مون مرڪي هن کي چيو، "دلجاءِ ڪر، مان پندرهن ڏينهن ۾ موٽي ايندس."

روسي هوائي جهاز ايروفلاٽ ۾ اسان کي ايڪانامي ڪلاس جي ٽڪيٽ هئي. اسان ڏاڍي سوڙهه سکوڙ ۾ ويٺا رهياسين ۽ سامهون فرسٽ ڪلاس ۾ ڪجهه روسي ٽيڪنوڪرئٽ (Technocrat) ٽنگون ڊگهيري مزي سان واڊڪا پي رهيا هئا. اٽڪل چئين بجي رات جو هڪ وهيءَ ڪان مڪڙيل ايئر هوسٽس ٿڌو گوشت، ڊبل روٽي ۽ ڪافي کڻي آئي. مون فقط ڪافي پيتي. هوائي جهاز ۾ ايڏي بور ڪندڙ مسافري مون ڪڏهن به نه ڪئي هئي. پي. آءِ. اي. جي هوائي جهازن ۾ وڏيڪ آرام ڏيندڙ ڪرسيون، وڌيڪ سهڻيون ايئرهوسٽسون ۽ وڌيڪ وڻندڙ کاڌو هوندو آهي. الاجي ڇو، مون کي ايروفلاٽ ڏسي ڪامريڊ پوهو ياد آيو هو!

اوچتو منهنجو من ڪنهن ٻيءَ جاءِ تي وڃي نڪتو ۽ مون ڪان اهو وسري ويو ته مان هزارها فوٽ بلنديءَ تي هوا ۾ روس وڃي رهيو آهيان. اوچتو ڪنهن منهنجي ڪَن ۾ سرگوشي ڪئي، ”تون جتي به هوندين مان تو سان هونديس. تون منهنجو فوٽو ڇا ڪندين، تون جدا ٿوروئي ٿي رهيو آهين!“ هوءَ جا منهنجي مايا جو نئون روپ هئي، ان جو گندمي چهرو هير وارث شاهه وانگر منهنجين اکين اڳيان اڀري آيو، ۽ مون سوچيو ”ڇا، ماضي ڪوئي پيارڪ خواب هو؟ پر جي اهو خواب نه هو، حقيقت هئي، ته مان اها حقيقت بار بار دهرائڻ چاهيان ٿو، اهڙي موسم بهار لاءِ، اهڙيءَ شگفته رنگ و بو جي هڳاءُ لاءِ.“

مون سوچيو ته مون ڪيترا پيرا چاهيو هو ته دنيا ڏسان. ائين ته مون کي پنهنجو ڪمرو ساريءَ ڪائنات کان وسيع لڳندو هو، انسان ذات جي ذهني حاصلات منهنجي ڪتب خاني ۾ موجود هوندي هئي. وڪالت جي مصروفيات مان فارغ ٿي جڏهن مان پنهنجي پيالي ۾ آڳ اوتيندو هئس، ته جيءُ جڳ مڳ ٿي ويندو هو ۽ اهو نيرو پنڇي جنهن کي آتما چيو ويندو آهي، پنهنجي آکيري ۾ موٽي ايندو هو ۽ منهنجي ڪؤنا هر نئينءَ پيڙا کي هڪ نئين سپني ۾ بدلائيندي هئي. مون سمجهيو هو ته منهنجي دنيا اتي وڃي ڪٿي هئي، مون کي نه پاسپورٽ ملندو ۽ نه ٻاهر وڃڻ لاءِ اين. او. سي. ۽ يوناني فلسفي ديوجانس (Diogenese) وانگر منهنجي زندگي به هڪ tub ۾ گذري ويندي. پيسو ته وڪالت مان مون کي ملي ٿو ۽ مان پنهنجي خرچ تي گهمي ٿو سگهان پر شايد مرندي تائين منهنجي اها جهان گرديءَ جي حسرت پوري نه ٿي سگهندي. ان کان اڳ جو منهنجا هڏ ويهجي وڃن، وڌندڙ عمر منهنجا اجهل اڌما ماٺا ڪري ڇڏي، منهنجي نظر گهٽجي وڃي ۽ مان محبوب حسينائن جا خدوخال پوريءَ طرح ڏسي

Gul Hayat Institute

نہ سگھان، سمنڊ تي ايرنڊڙ ۽ لھنڊڙ سج جا پھريان ۽ پويان شعاع منھنجي اکين اڳيان جھانورجي وڃن، پھاڙ تي ايرنڊڙ چنڊ جي سوني ٿال مان منھنجا ڪنبندڙ ھٿ اشرفين مان مٺيون ڀري نہ سگھن ۽ ھن دنيا جي سونھن ۽ سڳنڌ، جوت ۽ جھرمر وڏندڙ چمار ھڪ ٻُڪيءَ ڏاڍي وانگر مون ڪان ڪسي وڃي- انھيءَ پوئينءَ آجھام، اجائي انت، انڌيري ۾ آخري ڏڪي ڪان اڳ ڪيڏو نہ چاھيان ٿو تہ ھيءَ رنگارنگ دنيا ڏسي وٺان! ڪتاب ڪافي نہ آھن، اھي ٻئي ڪنھن جو مشاھدو پيش ڪن ٿا: مان سڀڪجھ، پنھنجين اکين سان ڏسڻ ٿو چاھيان— اڪيون، جي ڪڏھن بہ ڊاپيون نہ آھن، ڊاپڻ بہ نہ گھرجن چو تہ اکين جو ڊاپڻ موت آھي، صحيح معنيٰ ۾ موت اھو ئي آھي، باقي پيو تہ رکيو دم ٻيھجي وڃڻ جو معاملو آھي.

۽ پوءِ ھوءَ، جا منھنجي مايا جو اکيون روپ ھئي، منھنجين اکين اڳيان آيري آئي. مون سوچيو تہ ڪٿي مون ھن سان وعدو ڪيو ھو تہ مان موٽي ايندس- جڏھن جمنا تي سج لھي رھيو ھو ۽ تاج جو پاڇو پاڻيءَ ۾ لڙائجي ويو ھو، جڏھن جھونجھڪڙي ۾ ڏيري ڏيري تاج محل روشنيءَ ۾ آيري رھيو ھو، جڏھن فتح پور سڪريءَ تي شام لٿي ھئي ۽ جوڌپاڻيءَ جو ڪمرو اونداھو ٿي ويو ھو، جڏھن نربدا نديءَ جي ڪناري تي ويھي اسان پاڻيءَ ۾ پير پڇائي رھيا ھئاسين ۽ ڪجھہ پنڌ تي مالوا جي روپ متيءَ باز بھادر جو محل ھو، جڏھن اجنتا جي ھڪ گُفا ۾ ھن ٿنڀي کي ھٿ سان وڄايو ھو تہ نقاري وانگر وڳو ھو ۽ آواز جي ڦھلاو کي پرکڻ لاءِ ھن منھنجو ھي گيت ڳايو ھو—

پٿر ۾ پيھي، گھڙيم تنھنجيءَ گھور کي،
پرين پرڏيھي، ويجھو آنھہ وجود کان.

جڏھن ناسڪ ۾ گوداوريءَ تي سج جا پھريان ڪرڻا پيا ھئا ۽ سانوريون ناريون گھاگھريون پاڻيءَ مان ڀري رھيون

هيون ۽ ڪڇين ۾ جڙيا پائي، ڪيئي ياتري پوتر پاڻيءَ ۾ ٽپيون ڏئي رهيا هئا ـــ ها، ڪٿي ڪٿي مون هن سان وعدو ڪيو هو ته مان ٻئي سال موٽي ايندس!.... ۽ پوءِ جنگيون، ڌرتيءَ تي ماس جا ڳاڙها ڳپل، ٻنهي پاسي ابهم ٻارڙن، وڏوائن، ٻوڙهين مائن جا ڳوڙها، جي پنهنجي پاڻ ۾ هڪ پورو سمندر هئا، جي سمندر جي پاڻيءَ کان به وڌيڪ کارا هئا، وڌيڪ گهرا هئا. هائو، مان موٽي وڃي نه سگهيس، مون وعدو نه پاڙيو ۽ روحن جي وچ ۾ هڪ رڻ ڦهلندو ويو، وڌندو ويو، ويڇوتار رڃ ڏيکاري ڏيندي رهي، جيئن پوءِ تيئن پٺ تي هٽندي وئي، پٺ تي هٽندي وئي. ٻن پيار پرين دلين وچ ۾ تاريخ ڪهڙي نه اوچي ديوار ٿي وڃي ٿي، جو هڪٻئي جو واڪو ته ٺهيو، سرٻاٽ به ٻڌڻ ۾ نه ٿي اچي ـــ اهو مون کان وڌيڪ ڪير ڄاڻي! تاريخ ڪيتري نه ظالم آهي، ڪيتري نه اجهل آهي، ڪيتري نه اٽل آهي!.... مون کي ياد آيا ڪڙا ڪوئيون، سکر، ساهيوال، سکر.... نفرتون، سختيون، تڪليفون... مون ٿڌو ساهه ڀري سوچيو ته زندگي وڏي غنيمت آهي، ان کان وڌيڪ غنيمت ڪهڙي هوندي ته مان اڃا زنده آهيان، ماضي هڪ پيانڪ ڪن وانگر آهي، جنهن مان آءٌ نڪري چڪو آهيان.... ڪير ڄاڻي ته اڳتي ڪيترا ڪن ايندا. في الحال ته لهرين ۾ لڙهندو ته وڃان!

مون سوچيو ته مون سکر ۾ پوريان چار سال ڇڻ ته ڇلو ڪڍيو هو. ڏينهن ڪنهن واڳهه جي وات ۾ رڙڪجي ويندو هو. سکر کان جيڪبآباد، سکر کان لاڙڪاڻي، سکر کان ڪراچيءَ، سکر کان خيرپور، مون کي وڪالت جي سلسلي ۾ ٽتيءَ ٽڏيءَ ڪيترا چڪر ڪاڏڻا پوندا هئا، ۽ جڏهن مان شام جو گهر موٽندو هوس ته منهنجو لڱ لڱ چور هوندو هو. صبح شام ساڳيو پورهيو، ساڳيا قانوني ڪتاب، ساڳيا لا رپورٽر، ساڳي بار روم ۾ ڪوڪلي ٺهه ٺهه، نٺيڙيون دليون،

انهن جا ساڙ وير، جل پڇ، چغليون، چڙ، پرائيءَ واقفيت سبب پنهنجي همعصر جي قد و قامت تسليم ڪرڻ کان انڪار، اجائي آڪڙ، پيپلز پارٽيءَ جا ڪيڙا ماڪوڙا جي ان تي وڙهندا هئا ته چار ان ـ ڪٺا ڪير پنهنجي ٻـر ۾ ڪٺي وڃي ۽ پوءِ قهر درويش بر جان درويش.... گليور جون ٻانهون رسين سان ٻڌل ۽ ليلي پٽ جا چامڙا.... انهن جي سس پس، ڏند ٽيڙ....

مـون دنيا بدلائڻ چاهي هئي، سنڌ ڪنهن حـد تائين بدلائي وڌي هئي، مون کي ڪنهن اجوري جي تمنا نه هئي، پنهنجا عهدا ازل ۾ هئا، پر هيءَ بوريت بي‌انتها بوريت....

ڪنهن کـي آءٌ پسائيان انـدر جو ارمان، مون کان گيت رسي ويا.

۽ پوءِ مون کي اهو هيبت ناڪ واقعو ياد آيو.... ممتاز ڀٽو سنڌ جـو چيف منسٽر هو. هـن صوبائي اسيمبليءَ ۾ بل آندو، جنهن موجب سنڌيءَ کي سنڌ جي صوبائي ٻولي تسليم ڪري، ان کـي ڪجهه واضح حيثيت ڏني وڌـي. جيئن بل اسيمبليءَ ۾ آيو، اردوءَ وارن ۾ اشتعال جي فضا ڦهلجي وئي. رئيس امروهيءَ ”اردو کا جنازا هے ذرا دهوم سے نکلے“ جهڙا ڀـڙڪائيندڙ نظم لکيا. ڪراچـيءَ ۾ سنڌ جي گورنـر، مير رسول بخش ٽالپر، جي قبر ٺاهي وئي ـــ ٺوڙي مير رسول بخش چوندو هـو ته مان پنهنجي مافي‌الضمير جـو صحيح اظهار فقط اردو ۾ ڪري سگهندو آهيان! ڪراچيءَ ۽ سنڌ جي ٻين شهرن ۾ ٻوليءَ جي مسئلي تي باهه ڀڙڪي اٿـي. واٽهڙو، جـن کي اردو يا سنڌي لکڻ به نه ايندي هئي، انهيءَ ڪري چرا هڻي ماريا ويا، هنن جون اکيون ڪڍيون ويون ۽ زبانون ڪپيون ويون ڇاڪاڻ جو انهن مان ڪن جـي مادري ٻولـي سنڌي هئي ۽ ڪن جي اردو هئي. مون کـي سنڌيءَ سان بي انتها محبت آهي پر مون کي ڪنهن به ٻوليءَ کان نفرت نه آهي ۽ مان دنيا جي هر ٻوليءَ کي پنهنجي ٻولي سمجهندو آهيان.

Gul Hayat Institute

ڪنهن به ٻوليءَ جي غير عوامي رجعت پسند ڪردار ڪي واڌڪو ڪرڻ ۽ ان کي ترقي پسند رخ ڏيڻ لاءِ حالتون پيدا ڪرڻ، ان ٻوليءَ جي مخالفت نه آهي پر صحيح معنيٰ ۾ موافقت آهي. مان اردوءَ کي اردو وارن کان وڌيڪ چاهيان، ڪنهن به اردو شاعر مون وانگر امير خسرو جي مزار تي گلن جا هار نه وڌا آهن، جنهن اردو شاعريءَ جون پهريون سٽون لکيون هيون. ڪنهن به اردو شاعر مون وانگر ”امير خسرو پنهاري سے“ جهڙو نظم نه لکيو آهي ۽ نه امير خسروءَ جي انداز ۾ نيون ڪه. مڪرنيون (ڪڇجهارتون) لکيون آهن. جڏهن اردوءَ جو چوٽيءَ جو اديب سبط حسن پنهنجي رسالي ”پاڪستاني ادب“ جو امير خسرو نمبر ڪڍي رهيو هو ته مون هن کي پنهنجي سنڌي نظم ”امير خسرو پاڻياريءَ کي“ جو منظوم اردو ترجمو اشاعت لاءِ موڪليو هو. ان تي هن مون کي لکيو هو ته جي مان هن کي اهڙا چار پنج پيا نظم امير خسروءَ تي موڪليان ته هو فقط منهنجا نظم امير خسرو نمبر ۾ شايع ڪندو ۽ ٻئي ڪنهن به اردو شاعر کي مون سان شريڪ ڪرڻ نه چاهيندو ڇو ته ٻيا اردو شاعر ته امير خسرو تي رڳو قصيدا لکي رهيا هئا جن ۾ روح عصر جو ڪوئي شعور نه هو. مون هن کي چار ٻيا نظم موڪليا ۽ هن منهنجا پنج ئي نظم ”پاڪستاني ادب“ جي امير خسرو نمبر ۾ شايع ڪيا ۽ ڪنهن به اردو شاعر کي مون سان شريڪ نه ڪيو ۽ انهن اردو نظمن ۾ منهنجا ٻه نظم لطيف ۽ خسروءَ تي به هئا ۽ انهن مان هڪ نظم ۾ انهيءَ ڀيانڪ دور جي ياد به هئي جنهن ۾ ٻوليءَ جي مسئلي تي سنڌ ۾ فساد ٿيا هئا ۽ جنهن ۾ هيٺيون سٽون به هيون جي هڪ نئينءَ سنڌ جو تصور پيش ڪن ٿيون، جا اڃا وجود ۾ اچڻي آهي.

....

اس طرف بھی میرا گرم لہو
اُس طرف بھی میرا گرم لہو
کیوں پانی بن کر بہتا ہے؟
تاریخ کے خونیں سفاکو
تم کب تک خون بہاؤ گے
اور کب تک یہ بسراؤ گے
یہ میری زباں
یہ ان کی زباں
ہے ایک ہی لوری
دونوں کی ماں
لوری جو خاموش زباں سے
اس دھرتی کی کوکھ سے نکلے
نئے جنم کو تکتی ہے۔

منهنجي اردو نظمن جو اڻ ڇپيل مجموعو ”نيل ڪنٺه اور نيم کے پتے“ پڙهي هڪ اردو شاعر مون کي خلوص سان چيو هئو ته ”تون نه فقط سنڌيءَ جو پر سنڌ ۾ اردوءَ جو وڏي ۾ وڏو شاعر آهين.“ جنهن تي مون هن کي جواب ڏنو هو، ”ميان! مان ڪالي داس ڪان پوءِ ڪنهن کي نئو ميان ۾ ڪاليداس وانگر ڪنهن چندرگپت موريه جو ڪاٺيارو به نه رهيو آهيان.“

Gul Hayat Institute

ها، مان اردوءَ جي رجعت پسند ڪردار کي به چڱيءَ طرح سڃاڻان ۽ انهيءَ ٻوليءَ جو، جا قلعه معليٰ ۾ پائيچاري، ڌرتيءَ جي لڳاوَ ۽ انسان دوستيءَ جي ٻولي ٻڻجي پيدا ٿي هئي، قطب شاهه جي دوَر ۾ حيدرآباد دکن ۾ ڪنهن سائيءَ ول وانگر وڌي هئي ۽ دهلي دربار ۾ پهچي ڪنهن وڻ ويڙهيءَ ۾ وچڙي وئي هئي، اڄ کان پنجاهه سال پوءِ مستقبل ۾ ان جو جائز مقام ڄاڻان ٿو. هائو، مون کي اردوءَ کان ڪا نفرت ڪانه هئي؛ جي نفرت هئي ته انهن مطلب پرستن لاءِ هئي جي پنهنجن سياسي ۽ ذاتي مقصدن کي پورو ڪرڻ لاءِ ٻوليءَ کي

ذريعو ٻڌائي استعمال ڪري رهيا هئا. مون نه ٿـي چاهيو ته ٻولين جي جهيڙي ۾ پساري ۽ پنواڙي ماريا وڃن- شاگردن، هارياڻين، هارين تي شرمناڪ حملا ڪيا وڃن، ٻولين جا ٻول وساري انسان هڪٻئي کي درندن وانگر چيرڻ ڇنگهارڻ لڳن. نه، اهو ٻوليءَ جي مسئلي جو حل نه هو. اوچتو شام جي وقت ريڊيو تي اعلان ٿيو ته وزيراعظم چاهيو آهي ته جي. ايم. سيد، پير حسام الدين راشـدي، قاضي فيض محمد ۽ آءٌ ٻوليءَ جـي مسئلي جي حل لاءِ راولپنڊيءَ پهچي وڃون. مون سوچيو ته مان نه وڃي سگهندس. ماڻهو ٻوليءَ جي مسئلي تـي بانـورجي پيا آهن ۽ هنن جي ڳالهين مان رت جي بوءِ ٿي اچـي. اڳ ۾ ٻوليءَ واري جهيڙي ۾ مون تي خوني حملو ڪرايو ويو هو. ڪراچيءَ ۽ حيدرآباد جي رتوڇاڻ جا ڇنڊا سکر تـي پوندا ۽ ان ڪري بهتر ائين ٿيندو ته ٻارن کي وٺي ڪجهه ڏينهن لاءِ ڪوئيٽا هليو وڃان. مان اڃان زريـنه سان ڳالهائي رهيو هئس، جنهن پريو ٽريو گهر تالو هڻي ڇڏڻ نٿي چاهيو، ته ايتري ۾ اسلام آباد مان پاڪستان جي وزير تعليم جناب حفيظ پيرزادي جو فون آيو جنهن چيو ته مان ڪيئن به پنڊيءَ هليو اچان. مون هن کي پنهنجي مجبوري ٻـڌائي جنهن تـي هـن چيو، ”تون فڪر نه ڪر، تنهنجي گهر جـي ٻاهران ويهه هٿياربند پوليس وارا پهچي ويندا ۽ ٽيستائين پهرو ڏيندا رهندا جيستائين حالتون ٺيڪ ٿين؛ تون سياڻي هوائي جهاز ۾ هليو اچ.“ مان رشيد ڀٽيءَ کي ساڻ ڪٺي پنڊيءَ پهتس. قاضي فيض محمد پهچي چڪو هو، سيد ۽ راشدي نه آيا. مون ۽ قاضـي فيض محمد، حفيظ پيرزادي، معراج محمد خان، ملڪ معراج محمد ۽ شيرپاءَ تي مشتمل ڪميٽيءَ جي اڳيان ڪافي وقت ڳالهايو ۽ حفيظ پيرزادي منهنجي تقريـر جا پنهنجن هٿ اکرن ۾ نوٽ ورتا جي پوءِ ڀٽي صاحب قومي اسيمبليءَ ۾ پنهنجي تقريـر ۾ ڪم آندا. شام جـو پيرزادو صاحب انٽرڪانٽيننٽل هـوٽل ۾ مليو.

Gul Hayat Institute

اسان ٻوليءَ جي معاملي تي خيالن جي ڏي وٺ ڪئي ۽ ان تي متفق ٿياسين ته بل ۾ مناسب ترميم ڪئي وڃي ۽ اجائي خونريزي بند ٿيڻ گهرجي.

جڏهن مان سڪر موٽي آيس ۽ بار روم ۾ ويس تڏهن مون کي معلوم ٿيو ته جي. ايم. سيد سکر آيل آهي ۽ ڪجهه وڪيل ان راءِ جا آهن ته هن کي بار جي پاران دعوت ڏني وڃي ته جيئن هو ٻوليءَ جي مسئلي تي ڳالهائي. مون هنن کي گهڻو ئي سمجهايو ته معاملي کي وڌائڻ اجايو آهي، ان مان ڪجهه ورڻو نه آهي، اوهان موجوده حالتن ۾ ٻوليءَ جي فسادن جا نتيجا نٿا سمجهي سگهو، اوهان سڀ پيپلز پارٽيءَ ۾ آهيو ۽ پارٽي اوهان کي انهيءَ مسئلي کي اپارڻ جي اجازت نه ڏني آهي. هنن صرف اهو ڏيکارڻ لاءِ جي. ايم. سيد کي هوٽل انٽرپاڪ ۾ دعوت ڏني ته مان ٻڇي ويو آهيان. ٻئي ڏينهن تي مان هوٽل انٽرپاڪ پهتس ته جي. ايم. سيد کي دل جي تڪليف ٿي پئي هئي ۽ هو هڪ ڪمري ۾ ليٽيل هو ۽ ڪجهه وڪيل ٻئي ڪمري ۾ جذباتي تقريرون ڪري رهيا هئا. مان پنهنجي سٽ ”هي اڻ ڄاڻ ڄاڻو، هي ٻي سمجهه سمجهو“ جهونگاري گهر موٽي ويس. ٽئين ڏينهن تي جي. ايم. سيد ۽ نواب مظفر کي نظربند ڪيو ويو. مون بار روم ۾ وڪيلن کي چيو ته ”پلا هاڻي جي. ايم. سيد جي رهائيءَ لاءِ ڪوئي ٺهراءُ ته بحال ڪيو“ پر هو ڦڪي ڪل ڪلي، ڳالهه لنوائي ويا.

اهڙي ماحول ۾ جتي انسان کي بيحد تنهائيءَ جو احساس هجي، جتي ٿوريءَ ڦيرگهير سان انگريزي قانون تي ساڳيا بحث مباحثا ٿيندا هجن، جي هڪ سؤ سالن کان وڪيل ڪارا جبا پائي ڪندا آيا آهن، جتي زندگيءَ جو تڪ فقط انهيءَ ٻوڙهيءَ ماءُ جي مرڪ لاهيندي هجي، جنهن جي پٽ کي مون ڦاسيءَ کان ڇڏايو هجي ۽ جتي انهيءَ مرڪ جي پٺيان ٻيءَ ماءُ جا ڳوڙها هجن جنهن جو پٽ خون ٿي ويل هجي،

Gul Hayat Institute

مان واقعي بيزار ٿي پيو هئس. ها، ڪڏهن ڪڏهن مان ان ماحول مان نڪري ويندو هئس. شهر جي ٻاهران سارين جو اوپر اٿندو هو ۽ مان ان ڏانهن وڌندو ويندو هئس. ان خوشبوءِ ڏانهن، مري ويل ولهارن ڏانهن، جتي ڏڻ ڏڏائتا هوندا آهن، ننڍڪي جواپي ڪان پري، اجائي گوڙگهمسان کان پري، جتي ماڻهو ۽ مرونءِ جي سڃاڻ آهي، جتي پيسو سڀڪجهه نه آهي ۽ سڀڪجهه پيسو نه آهي، املهه ماڻهپي جي پڻيان، آجڪائيءَ جي پڻيان، ڪليل هوا ۾ نمن جي ٻور ۽ سرنهن جي گلن هيٺان ساه کڻڻ لاءِ.

۽ پوءِ اٺين ڪجهه سال گذري ويا، سنڌ پنهنجي سياسي فيصلي جي منطقي زنجير ۾ جڪڙيل رهي. رات جا ڏهه لڳا هئا. مان مائڪوسڪي جي نظمن جي ماسڪو اشاعت (Poems-Vladimir Mayakovsky) وارڪا جي گلاس وانگر ڏڪ ڏڪ ڪري پي رهيو هئس. منهنجون اکيون مائڪوسڪيءَ جي هيٺين سٽن تي کپي ويون هيون:

Shine up high
Shine down on earth
till life's own source
runs dry
Shine on-
for all your blooming
worth.
So say
both sun
and I!

۽ مان سوچي رهيو هئس ته ههڙي شعلہ نوا، رجائيت پسند شاعر خودڪشي ڇو ڪئي؟ مون نه رڳو اشتراڪيت پسند اُستاد پر اشتراڪيت پسند اديب به پڙهيا هئا. پوءِ اهو هاورڊ

فاسٽ (Howard Fast) هو يا ”ڊيلي ورڪر“ جو ايڊيٽر ڊگلس هائيڊ (Duglous Hyde) هو يا ٻيا ڪيئي اهڙا اديب هئا جي اشتراڪيت کان ڪناره ڪش ٿي چڪا هئا؛ ڪنهن به ان ڳالهه جو تسلي بخش جواب نه ڏنو هو ته مائڪووسڪيءَ جوانيءَ ۾ خودڪشي ڇو ڪئي هئي؟ مائڪووسڪي- جو روسي انقلاب جو عظيم ترين شاعر هو.

ايتري ۾ فون جي گهنٽي وڳي. مون ڪي پنهنجي محويت ۾ ڏسي، منهنجي پٽ سليم فون کنيو. سليم فون تي اردوءَ ۾ چيو، ”ويٺو آهي، سڏيانس ٿو.“ ۽ پوءِ مون کي چيائين، ”بابا پرائيم منسٽر جو ملٽري سيڪريٽري اوهان سان ڳالهائڻ ٿو چاهي.“ هن جي منهن تي حيراني/هراس جا جذبا هئا. مون فون تي انگريزيءَ ۾ چيو ”هيلو، مان شيخ اياز ٿو ڳالهايان.“ ملٽري سيڪريٽريءَ انگريزيءَ ۾ چيو، ”شيخ صاحب، مان پرائيم منسٽر جو ملٽري سيڪريٽري ٿو ڳالهايان. پرائيم منسٽر اوهان سان ڳالهائڻ ٿو چاهي.“

مون فون تي انتظار ڪيو ته هن جو سنڌيءَ ۾ آواز آيو، ”شيخ! مان ڀٽو ٿو ڳالهايان. خوش آهين؟“

”سائين، اوهان خوش آهيو؟“

”شيخ! مان توکي هڪ ڪم سپرد ڪرڻ ٿو چاهيان؛ وعدو ڪر ته ڪندين.“

”جي منهنجيءَ وس ۾ هوندو ته ضرور ڪندس.“

”هائو، هائو، تنهنجي وس ۾ آهي. مان چاهيان ٿو ته تون سنڌ يونيورسٽيءَ جو وائيس چانسيلر ٿيءُ.“

مون کي ڪجهه جهٽڪو آيو ۽ مون کسڪڻ جي ڪوشش ڪندي چيو، ”مان هن وقت تائين ڪنهن به اداري جو منتظم نه رهيو آهيان. مون کي ان قسم جو ڪو تجربو نه آهي.“

”مان اڳي پاڪستان جو وزيراعظم رهيو هئس ڇا؟

پوءِ به پاڪستان هلائي رهيو آهيان نه؟ تون يونيورسٽي هلائي نه سگهندين! هلائي ويندين، هلائي ويندين!“

”پر حالات ته اوهان ڇاڻو ٿا....“

”ڇاڻان ٿو، ڇاڻان ٿو،“ پٽني صاحب چيو، ”حالتون درست ٿي وينديون. اها منهنجي حڪومت جي ذميداري آهي. هاڻي پڪ ڏي، پڪ؟ پڪ؟ پڪ؟“

۽ پوءِ مون اها نوڪري قبول ڪئي ۽ ڪن چيو ته مون سياسي/ادبي خودڪشي ڪئي. ڇو؟ ڇو؟؟ ڇو؟؟؟ شايد ان ڪري ته ڪجهه سال اڳ مان ڏاڍو بيمار ٿي پيو هئس ۽ جناح اسپتال ۾ به ڏينهن موت جي بستري تي پيو هئس. رباني ۽ ابراهيم ساري رات جاڳندا هئا، ۽ جمال ابڙو، جو روس وڃي رهيو هو، ڇڻ اسپتال ۾ مون سان الوداعي ملاقات لاءِ آيو هو. ڇا، مون سرڪاري نوڪري ان ڪري قبول ڪئي هئي، جو مون ۾ ايتري جان نه رهي هئي ته وڌيڪ ويڙهه ڪاڏي سگهان؟

يا مان پنهنجي موجوده زندگيءَ مان بور ٿي پيو هئس ۽ مون کي ماحول جي تبديليءَ جي ضرورت هئي؟ جڏهن باربڊوس (Barbados) مان سندريءَ مون کي خط لکيو هو تڏهن منهنجيءَ دل چاهيو هو ته مان به ڪئريبين سمنڊ (Caribean Sea) جي ان جزيري ۾ هفتو کن رهي اچان، پر پاسپورٽ ملڻ جو امڪان نه ڏسي، ڪيئي ڏينهن بوريت محسوس ڪئي هيم. ڇا، سرڪاري ملازمت ان بوريت مان فرار جي ڪوشش هئي؟

يا سبب رڳو اهو هو ته جمهوري حڪومت جو ڪوئي نعم‌البدل ڪونه هو ۽ ان ڪري مون خود ان سان تعاون ڪرڻ چاهيو ٿي؟

مون سوچيو، ”هاڻ مان ادبي وفد جو سربراهه ٿي روس وڃي رهيو آهيان ۽ چوويهن ڪلاڪن ۾ مون کي پاسپورٽ ملي چڪو آهي! هاڻي مان ماسڪوءَ جي خودڪشيءَ

جي باري ۾ معلومات حاصل ڪري سگهندس.“ اوچتو منهنجي وڪالت جي تجربي منهنجي دل ۾ هڪ گمان پيدا ڪيو ــ ائين ته نه آهي نه ماڊڪووسڪيءَ ڪـي اسٽالن قتل ڪرايـو هو ۽ واردات خودڪشيءَ جي ڏاهي وئي هئي؟ قتل/خودڪشي؟ قتل/خودڪشي؟ سوچيندي، منهنجي اک لڳي وئـي ۽ جاڳ جهٽڪي تي ٿي، جڏهن هوائي جهاز ماسڪو ايئرپورٽ تي لٿو. ●

Gul Hayat Institute

پروفيسر بوزڪرت گونچ (Bozkurt Guenc) سان منهنجي ملاقات ترڪيءَ ۾ ٿيندڙ آر. سي. ڊي. يونيسڪو ڪانفرنس ۾ ٿي. ڪانفرنس ۾ ترڪي، ايران، پاڪستان ۽ يو. ڪي. (U.K.) جا وائيس چانسيلر/ريڪٽر حصو وٺي رهيا هئا. پروفيسر گونچ پنهنجيءَ تقرير جي دوران گريٽ برٽن (Great Bertain) لفظ ڪم آندو پر يڪدم پاڻ کي درست ڪندي چيائين، ”ماري، برٽن اڳي گريٽ (عظيم) هو، هاڻي نه آهي. منهنجو اشارو يو. ڪي. ڏانهن آهي.“ ان تي انگلنڊ ۽ اسڪاٽلنڊ جي يونيورسٽين جي ريڪٽرن جا منهن رڪ ٿي ويا. پروفيسر گونچ جي تقرير کان پوءِ ٻن پهرن جي مانيءَ لاءِ وقفو ڪيو ويو. اسان جي ماني استنبول جي ڪنهن هوٽل ۾ هئي. مانيءَ جي ميز تي پروفيسر گونچ منهنجي پرسان ويٺو هو؛ هو بيئر پي رهيو هو ۽ مان ڪمپاري (Campari) پي رهيو هوس. ڳالهيون ڪندي هن ترڪي تربوز جي هڪ ڦار مون ڏانهن وڌائي، ته مون هن کان پڇيو، ”پروفيسر گونچ! اڄ تو انگريزن کي اها چهنڊڙي ڇو پاتي؟ انگلنڊ ۽ اسڪاٽلنڊ جا ريڪٽر ڪيڏو نه مايوس ٿي ويا!“ گونچ جواب ۾ چيو، ”هنن کي چهنڊڙي به نه پايان! منهنجو ڏاڏو انگريزن سان وڙهندي مئو، هن وقت انگريز هڪ ٿرڊ ريٽ پاور (Third rate power) آهن، هنن کي آئينو به نه ڏيکاريان!“ ان تي مون چيو، ”انگريز سامراج جو دشمن ته مان به هوس پر....“، مون ڳالهه کي وڌيڪ ڊيگهه ڏيڻ مناسب نه ڄاتي. مون پروفيسر گونچ جي ڳالهين مان ائين سمجهو ته هو ڪنهن قسم جو سوشلسٽ هو جنهن تي ڪمال اتاترڪ جو فڪر حاوي هو. هن کي اها خبر به هئي ته پاڪستان جي شهر لاڙڪاڻي ۾ سوئيڪارنو ۽ ڪمال اتاترڪ جا يادگار ٺهرايا ويا آهن.

Gul Hayat Institute

ٽئين ڏينهن اسان سڀئي نمائنـدا هوائـي جهاز ۾ انقره پهتاسين. ساڳئي ڏينهن مان ۽ پاڪستان جا ٻيا وائيس چانسيلر، پروفيسر گونچ سان گڏجي حاجت ٽوپي يونيورسٽي ڏسڻ وياسين. يونيورسٽيءَ جـي ٻاهران سنگ اسود (ڪاري گرنائيٽ) مان گهڙيل اتاترڪ جو ديوقامت مجسمو کتل هو. مجسمي ۾ ڪمال اتاترڪ جو رڳو منهن ڏيکاريل هو، هن جو بدن لهرين وانگر ٿي لڳو ۽ هن جوکبو هٿ مٺي ڪچيل پر کليل هو. مجسمي جي پٺيان پٿر مان گهڙيل ڇوڪرو ۽ ڇوڪري رائيفلون جهلي بيٺا هئا ۽ ڇڻ اتاترڪ کي سهارو ڏئي رهيا هئا. مجسمي جي هيٺان پٿر تي آڪريل هو، ”تو لاءِ ان کان وڌيڪ فخر جي ٻي ڪائي ڳالهه نه آهي ته تون ترڪ آهين.“

پروفيسر گونچ اسان کي ٻـڌايو تـه جڏهن هـو ترڪي حڪومت جي وزارت ۾ هو تڏهن هن اهو مجسمو ٺهرايو هو. هن سنگ تراش کي ڪنهن خاص تصور کي مجسم ڪرڻ جي فرمائش ڪئي هئي. پوءِ هن اسان کان پڇيو ته ”اوهان مجسمي مان ڇا ٿا سمجهو؟ ڇئي سگهندؤ ته ان ۾ ڪهڙو تصور پيش ڪيو ويو آهي؟ مون سان گڏ ٻيا وائيس چانسيلر اڃا ڪجهه سوچي رهيا هئا ته مون هن کي چيو، ”اتاترڪ هڪ تحريڪ هـو ۽ ان ڪري هن جي جسم کي لهرون لهرون جهنڊي وانگر پيش ڪيو ويو آهي؛ هو ڪاٻيءَ ڌر جو هو پر اشتراڪي نه هو، ان ڪري هن جوکبو هٿ اڀو آهي پرکليل آهي ۽ لينن جي مٺ وانگر بند نـه آهي؛ ۽ هن نوجوان نسل جي ساٿ سان انقلاب آندو هو ۽ مرد ۽ عورت کي هڪجهڙا حق ڏنا هئا، ان ڪري ترڪ ڇوڪرو ۽ ڇوڪري هن کي پٺيان ٽيڪ ڏئي رهيا آهن.“ ان تي پروفيسر گونچ مرڪي مون کي ڀاڪر پاتو.

ڳالهه ڪندي مون گونچ کي ٻڌايو تـه مان بـه هن وانگر اشتراڪي نه آهيان پر مون کي ناظم حڪمت جي شاعريءَ سان رغبت رهي آهي ۽ هن جا ڪافي ترجما انگريزيءَ ۾ پڙهيا

اٿم. مون هن کي ٻڌايو ته مغربي فلسفيءَ برڪلي (Berkley) کي مخاطب ڪري لکيل ناظم حڪمت جي نظم ”او برڪلي!“ مون کي ايترو ته متاثر ڪيو هو جو مون سنڌ جي هڪ ويدانتي شاعر ساميءَ کي مخاطب ڪري پنهنجو نظم ”نوان سلوڪ“ لکيو هو. جيتوڻيڪ ٻنهي نظمن ۾ ڪائي مشابهت نه آهي تڏهن به منهنجي سنڌي نظم لاءِ جذبو ناظم حڪمت جي نظم آپاريو هو. اهو ٻڌي، پروفيسر ڳونچ ڏاڍو خوش ٿيو. چو ته ناظم حڪمت هن جو محبوب ترين شاعر هو. هن ناظم حڪمت سميت ٻين به ڪيترن ئي ترقي پسند ترڪ شاعرن جو ذڪر ڪيو ۽ ناظم حڪمت جي نظم جا ڪي حصا مون کي پڙهي ٻڌايا ته جيئن مان ناظم حڪمت جي ترنم جي جوارڀاٽا محسوس ڪري سگهان. مون کي ترڪي زبان ته نه ٿي آئي، پر ناظم حڪمت جي انهيءَ نظم مون کي اهو تاثر ڏنو ته سمنڊ ۾ ٻيڙي ڇولين تي چُلي رهي آهي. ترنم ڪجهه هيئن هو:-

مٿي وڃي
هيٺ وڃي
مٿي وڃي
مٿي، مٿي، مٿي وڃي
هيٺ، هيٺ، هيٺ وڃي
هيٺ مٿي، هيٺ مٿي
وڃي وڃي وڃي وڃي—

اوچتو پروفيسر ڳونچ چيو، ”شاعر! تو کي خبر آهي ته ترڪيءَ ۾ اڄا تائين ناظم حڪمت تي بندش آهي؟“

مون هن کي مرڪي چيو، ”نه، مون کي اها خبر نه آهي، باقي اهو ڄاڻان ٿو ته ناظم حڪمت روس ۾ نوَ سال جلاوطن ٿي رهيو هو ۽ مري به اتي ئي ويو هو. مون تي پاڪستان جي حڪومت ايترو اعتبار ڪيو آهي، جو هتي بين الاقوامي ڪانفرنس ۾ شرڪت لاءِ موڪليو هئائين، پر پوءِ

Gul Hayat Institute

۾ اچا ڏاڍين منهنجن ڏن ڪتابن تي بندش آهي.“

پروفيسر گونچ ٻه مرڪي لڳو ۽ چيائين ”شاعرن سان ائين ڪڏهن ٿيندو آهي ۽ حڪومتن ڪان وسري ويندو آهي ته هنن جي ڪتابن تي بندش وڌي وئي آهي. بودليئر ته ترقي پسند ڪونه هو پر فرانس جي بورجوازيءَ هن جي شعر جي هڪ حصي تي ان ڪري بندش وڌي هئي، جو بودليئر جي زندگي ۽ شاعري بورجوا اخلاق جي تصور لاءِ هڪ وڏي گار هئي. بودليئر جي شاعريءَ تي اها بندش لڳ ڀڳ سئو سال قائم رهي. فرانس جي حڪومتن ڪان اهو وسري ويو ته فرانس جي وڏي ۾ وڏي شاعر جي سٺي ۾ سٺي شعر تي بندش وڌل آهي ۽ اهو انگريزي ترجمي ۾ ته ملي سگهي ٿو پر فرينچ ٻوليءَ ۾ ناياب آهي! رکو ڪجهه سال اڳ اها بندش لاٿي وئي آهي.“

انقره ۾ اسان ريڪٽر ڊراماشيءَ جي ذاتي مهمان خاني تي قيام ڪيو هو. رات جو آتي ٿي اسان کي مانيءَ جي دعوت هئي. مون هيٺ لائونج ۾ وسڪي پئي پيتي ۽ پاڪستاني مهمانن ڪان سواءِ، پيا سڀ مرد ۽ عورتون جي آتي موجود هئا، ڪجهه نه ڪجهه پي رهيا هئا ۽ ڳالهيون ڪري رهيا هئا. ايتري ۾ پروفيسر گونچ آيو ۽ وسڪيءَ جو گلاس ڏاهي منهنجي ڀرسان اچي ويٺو. هن جي هٿ ۾ هڪ بنڊل هو، جو هن مون کي هٿ ۾ ڏئي آهستي چيو، ”مٿي وڃي، هي پنهنجي پلنگ جي هيٺان رکي آءُ.“ مون بنڊل هٿ ۾ ورتي، هن کي ساڳيءَ ريت رازدارانه سرگوشيءَ سان چيو، ”هن ۾ ڊائناماٽيٽ آهي ڇا؟“ هن ڪلي، مون کي، مٿي وڃڻ لاءِ اشارو ڏنو. مون پنهنجي ڪمري ۾ مٿي وڃي، پئڪيٽ پلنگ جي هيٺان سرڪائي ڇڏيو ۽ پوءِ هيٺ موٽي آيس. اچڻ سان مان گونچ ڪان آهستي پڇيو، ”پئڪيٽ ۾ ڪجهه ڪاغذ يا ڪتاب پئي محسوس ٿيا.

ڇا، ان ۾ ٽي.ڪي.پي * (T.K.P.) جي ڪائي خفيہ لٽريچر آهي؟"

"نہ" گونچ جواب ڏنو.

"ڏهن ڇا آهي؟" مون پڇيو.

"تون ٽي پڌاءِ تہ تولاهہ هڪ ترڪ رفيق جــو ڪهڙو تحفو ٽي سگهي ٿو؟" پروفيسر گونچ، وسڪيءَ جو ڍڪ پيئندي، پڇيو.

مون کي ڪوئي جواب سُجهي نہ آيو.

پروفيسر گونچ، جو قــد ۾ مون کان ڪجهہ ڊگهو هو، ڪجهہ جهڪي آيــو ۽ منهنجــي ڪن ۾ سس پس ڪيائيــن، "پئڪيٽ ۾ ناظم حڪمت جا ترڪي زبان ۾ بندش هيٺ آيل ڪتاب آهن. مٿان ڪنهن کي پڌائين تــہ مون اهي توکي ڏنا آهن! جي ترڪيءَ جي حڪومت کي اها خبر پئي تہ منهنجي ڪل لاٿي ويندي!"

هن جو گلاس منهنجي گلاس وانگر خالي ٿي چڪو هو.

هن مون کان خالي گلاس وٺي پئي گلاس وسڪيءَ سان ڀري ڇيو، "هي نيٽ (Neat) ئا پيئون." پوءِ پنهنجو گلاس مٿي ڪري منهنجي گلاس سان ٽڪرائي چيائين، "ناظم حڪمت جي نالي"، "ناظم حڪمت جــي نالي"، مون ورائيو ۽ گلاس ڇپن تــي رکي پئڪيٽ ڏئي، جيستائين منهنجا قدم باهہ ۾ وڪوڙجي ويا.

پروفيسر گونچ وري ڪجهہ جهڪي آيو ۽ مون کي ڪن ۾ سرپاٽ ڪيائين، "ڇا معلوم، ڪنهن وقت ڪوئي پاڪستاني اديب پنهنجي ترڪ مهمان کي تنهنجن بندش پيل ڪتابن جو بنڊل ڏئي ڇڏي، "هن ۾ ڊائناماٽيٽ آهي، ان کي پنهنجي ڪمري ۾ ڇپائي اڇ. جي هنن کي خبر پئي تہ مون توکي اهي ڪتاب ڏنا آهن تہ هو منهنجي ڪل لاهيندا." ●

---

* ٽي.ڪي.پي – بندش پيل ترڪش ڪميونسٽ پارٽي جنهن جو هيڊڪوارٽر ايران جي توده پارٽيءَ وانگر مشرقي جرمنيءَ ۾ آهي.

Gul Hayat Institute

هو مون ني انانيت جو الزام رکي رهيا آهن، ۽ مون کي فرانسي آرٽسٽ، تلوس لوترڪ، جي زندگيءَ جو واقعو ياد اچي رهيو آهي. لوترڪ پئرس جي هڪ ڪئفي ’مولان روش‘ ۾ هميشه وانگر فرانسي دراندي (Absinthe) پي ڪري، ڪافي سرور ۾ هو، ته هن جي ڪنهن واقفڪار هن کي چيو، ”ٻئي هفتي پرنس آف ويلس لنڊن ۾ تنهنجين تصويرن جي نمائش جو افتتاح ڪندو. وڏي عزت افزائي ٿيندي.“

”ڪنهن جي عزت افزائي؟؟؟......“

لوترڪ نشي ۾ هن ڏانهن ڏسي پڇيو، ”پرنس آف ويلس جي يا منهنجي؟“ ●

منهنجو پيءُ ۽ ڏاڏو ٻه يڪتاءِ روزگار ڪردار هئا، پر سون پنهنجي ڏاڏي جي پاڻ جي باري ۾ هڪ ڳالهه پڌي هئي، جا وساري نه سگهيو آهيان. هو هڪ درويش صفت انسان هو. هر رات هو ميٽ ۾ لمبي جا پن پچائي رکندو هو، ۽ منهن-انڌيري ۾، ٻه ميل پنڌ ڪري، شڪارپور جي ڳاڙهي بنگلي پرسان هڪ کوه تي وڃي وهنجندو هو. کهڙا ٻه پارا پوندا هئا، هو وهنجڻ ضرور ويندو هو.

هڪ ڀيري هو تهه سياري ۾ وهنجي گهر موٽي آيو ته هن کي پنهنجي قميص تي هڪ ڪِتلي نظر آئي. هن ڪتليءَ کي چپٽيءَ ۾ کڻي هڪ شيشيءَ ۾ رکيو ۽ پوءِ منهنجي ڏاڏي کي چيائين، ”مان کوه تي موٽي ٿو وڃان.“

”ڇو، اجا هاڻي ته آيو آهين؟“ منهنجي ڏاڏي حيرت مان پڇيو.

”هيءَ ڪتلي منهنجن ڪپڙن تي انهيءَ کوه وٽان چڙهي آهي. ان جو گهر اتي ڪٿي کوه جي پرسان آهي. مان ان کي پنهنجي گهر ڇڏڻ ٿو وڃان،“ منهنجي ڏاڏي جي پاءُ وراڻيو، ”ڪنهن کي به پنهنجي گهر مان بي گهر ڪرڻ جهڙو وڏو گناه دنيا ۾ ڪو به نه آهي.“ ●

Gul Hayat Institute

مان ۽ ابراهيم جويو هڪ پيري جهنگ مان وچي رهيا هئاسين. ٻنهي پاسي ديوين جا گهاٽا وڻ هئا. اسان ڪافي پنڌ ڪيو هو ۽ مون کي پيرن ۾ ڦڦوليون پئجي ويون هيون. آخر مون ٻيڙي ابراهيم کي چيو، ”اسان دڳ ڀلجي ويا آهيون.“ هن مون کي ڌيرج ڏيندي چيو، ”نه، ڀليا نه آهيون؛ هلندو هل! منهنجو دڳ ڏٺل آهي هل، مان توکي ماڳ تي رسائيندس.“ هو مون کان ڏهه سال وڏو آهي ۽ مون کي هن جي بزرگيءَ لاءِ احترام رهيو آهي. ٻهرين مون هن تي ڀروسو ڪيو ته هو دڳ ڄاڻي ٿو ۽ هن سان گڏ هلندو رهيس. نه ماڻهو، نه ماڻهوءَ جي بوءِ! وڻن تي ڇپرا لڙڪي رهيا هئا. اسان هلندا رهياسين، هلندا رهياسين، ڪڏهن هيڏانهن، ڪڏهن هوڏانهن، ۽ نيٺ وڻن جي ڇانوري مان لهندڙ سج جو نارنگي شعلو نظر آيو ۽ اسان جهنگ مان نڪري آياسين. ان تي مون ابراهيم کي چيو، ”جي توکي دڳ جي خبر هئي ته تو اڃين ڊيماڻون ڇو پئي ڪاڏيون ۽ مون کي ايترو وقت ڇو ڀٽڪايئه؟ ڪنڊن ۾ منهنجا اڦاڦاٽي پيا آهن، ۽ بدن رهڙجي پيو آهي ۽ منهنجا پير ٽڪجي شل ٿي پيا آهن!“

ان تي ابراهيم چيو، ”دڳ ڄاڻڻ ايترو اهم نه آهي جيترو پنڌ ڪي پيڙڻ، هلندو رهڻ، تيستائين هلندو رهڻ جيستائين جهنگ مان نڪري اچجي.“

”ان جي معنيٰ ته توکي خود دڳ جي خبر نه هئي!“ مون هن کي الزام ڏيندي چيو.

هن جي منهن تي مرڪ هن جي ڏوهه جي باس هئي. ●

نيو فيلڊس جا جلد ايندڙ ڪتاب

١.	منهن تنين مشعل (خاڪا)	تنوير عباسي
٢.	منهنجي دنيا، مرگهه ترشنا (ناول)	سراج
٣.	علم تحقيق	الهداد ٻوهيو
٤.	فرينچ انقلاب	محمد ابراهيم جويو
٥.	اي جرني ٽُ ٿائلنڊ	الطاف شيخ

نيو فيلڊس جا تازا شايع ٿيل ڪتاب

١.	روس جو روس (سفرنامو)	جواهر لال نهرو
٢.	ڳالهيون آهن ڳچ (سفرنامو)	الطاف شيخ
٣.	ونڊسر محل جو مسافر (سفرنامو)	عبدالجبار جوڻيجو
٤.	وڄون وسڻ آئيون (شاعري)	شيخ اياز
٥.	تنهنجي دنيا، سپ رنگ سانول (ناول)	سراج
٦.	شاهه لطيف جي شاعري (ٽي جلد)	تنوير عباسي

پڙهندڙن لاءِ خوشخبري

نيو فيلڊس جا ٢٠ عدد ڪتاب گهرائڻ تي ٣٣ فيصد رعايت. ١٥ تي ٢٥ فيصد رعايت. ١٠ تي ١٥ فيصد رعايت ۽ ٥ عدد ڪتابن تي ١٠ فيصد رعايت ڏني ويندي. نيوفيلڊس اداري جو ميمبر ٿيڻ لاءِ ڪو شرط نه آهي صرف پنهنجي رضامندي لکي موڪليندا. ڪتابن جي لسٽ يا ٻي معلومات گهرائڻ لاءِ جوابي لفافو موڪلڻ ضروري آهي.

گهٽ ۾ گهٽ -/٥٠ رپين کان مٿي جو آرڊر موڪليندا ڪريو.

ڪنڊ ڪوٽ ۾ 'پيڪيٽ ڪنور ڪتاب گهر' کان نيو فيلڊس پبليڪيشنس جا ڪتاب ملي سگهن ٿا.

Gul Hayat Institute

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جا شايع ٿيل ڪتاب

٠١	بين الاقوامي قانون ۽ تنظيم	فيروز احمد	(ختم ٿيل)
٠٢	جيل ۾ ٢٢ مهينا (ڀاڱو ١)	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
٠٣	اڌ ملاقات (خط)	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
٠٤	جيل گهاريم جن سان	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
٠٥	جيل ۾ ٢٢ مهينا (ڀاڱو ٢)	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
٠٦	زندگيءَ جو تنها مسافر (ڪهاڻيون)	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
٠٧	٤- مارچ ۽ سنڌي جوڌا	—	٢٠/-
٠٨	بهترين ڪهاڻيڪارن جون بهترين ڪهاڻيون	—	(ختم ٿيل)
٠٩	اونداهي ڌرتي روشن همٿ (ناول)	آغا سليم	٤٥/-
١٠	رات منهنجي روح ۾	غلام نبي مغل	(ختم ٿيل)
١١	٣٠ سالن جون چونڊ ڪهاڻيون (ڀاڱو ١)	—	(ختم ٿيل)
١٢	ٽڏا چپ (ڪهاڻيون)	ايشور چندر	(ختم ٿيل)
١٣	واڍون وڻجارن جون (سفرنامو)	الطاف شيخ	١٢/-
١٤	٣٠ سالن جون چونڊ ڪهاڻيون (ڀاڱو ٢)	—	(ختم ٿيل)
١٥	بندر بازاريون (سفرنامو)	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
١٦	شڪليون (خاڪا)	عبدالقادر جوڻيجو	(ختم ٿيل)
١٧	يادگار ڪهاڻيون	مختلف ڪهاڻيڪار	(ختم ٿيل)
١٨	ٽين دنيا جون ڪهاڻيون	ولي رام ولڀ	(ختم ٿيل)
١٩	عظيم ڪهاڻيڪارن جون عظيم ڪهاڻيون	—	(ختم ٿيل)
٢٠	دل اندر درياءُ (ڪهاڻيون)	مدد علي سنڌي	(ختم ٿيل)
٢١	دل جو بندر (ناول)	اڊورل آئيويس/نصير اعجاز	(ختم ٿيل)
٢٢	رهيل قرض (ڪهاڻيون)	ظفر حسن	١٢/-
٢٣	درد جي خوشبو (ناول)	قاضي خادم	(ختم ٿيل)
٢٤	ڪنهن سان سور سليمان	مرتب: فيروز احمد	(ختم ٿيل)
٢٥	فڪر جي آزادي	آسٽيفن زويگ/ابراهيم جويو	(ختم ٿيل)
٢٦	منهنجو ساگر، منهنجو ساحل (سفرنامو)	الطاف شيخ	١٦/-
٢٧	غلامن جو پيڙو (ناول)	ايرڪ ڪاربر/دوست محمد پني	(ختم ٿيل)
٢٨	سي ڏي جوين ڏينهن (سفرنامو)	الطاف شيخ	١٥/-

Gul Hayat Institute

۲۹.	عاشي(ناول)	هينري رائڊر هئگرڊ/فضل احمد بچاڻي	(ختم ٿيل)
۳۰.	سي پيڙيون رکين پاڄهه سين (سفرنامو)	الطاف شيخ	-/۲۰
۳۱.	سڏارٿ (ناول)	هرمن هيس/فضل احمد بچاڻي	(ختم ٿيل)
۳۲.	ڇپان رس (ڪهاڻيون)	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
۳۳.	روح جي ڳولا (ناول)	مترجم: فضل احمد بچاڻي	(ختم ٿيل)
۳۴.	درد جا ڏينهن، درد جون راتيون	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
۳۵.	سانباهو سمونڊ جو (سفرنامو)	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
۳۶.	سورج هوندي مرجهايل(ڪهاڻيون)	نجم عباسي	(ختم ٿيل)
۳۷.	آسيه (ناول)	هينري رائڊرهئگرڊ/فضل احمد بچاڻي	(ختم ٿيل)
۳۸.	قلندر (ڪهاڻيون)	قرت‌العين حيدر/مدد علي سنڌي	-/۱۲
۳۹.	الطاف شيخ جي نوٽبڪ تان	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
۴۰.	سزا جا سڪ	آسڪر وائلڊ/فضل احمد بچاڻي	-/۱۲
۴۱.	بهترين سفرناما	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
۴۲.	للڪار(ڪهاڻيون)	نجم عباسي	(ختم ٿيل)
۴۳.	ڏکلسريت(ڪهاڻيون)	البرٽوموراويا/وليرام ولڀ	-/۱۵
۴۴.	لنڊن ٽائين لفٽ (ڪهاڻيون)	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
۴۵.	تصويرجو خون	آسڪروائلڊ/فضل احمد بچاڻي	(ختم ٿيل)
	(پڪچر آف ڊورين گري) (ناول)		
۴۶.	حليم شو	حليم بروهي	(ختم ٿيل)
۴۷.	پارن جون آکاڻيون	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
۴۸.	سپون	خليل جبران/فضل احمد بچاڻي	-/۲۵
۴۹.	سفريورپ جي ڊائري(سفرنامو)	قاضي عبدالمجيد عابد	-/۴۰
۵۰.	آزادي خاطر (ڪهاڻيون)	مرتب: فيروز احمد	(ختم ٿيل)
۵۱.	چانديءَ جون تارون (ڪهاڻيون)	ماهتاب محبوب	(ختم ٿيل)
۵۲.	مس سدا بهارچنبيلي (ناول)	الطاف شيخ	-/۲۰
۵۳.	پيار ڪهاڻي (ناول)	نجم عباسي	(ختم ٿيل)
۵۴.	نيگروعشق ۽ بغاوت	ڪرسٽوفرڪول/نصيراعجاز	(ختم ٿيل)
۵۵.	شرم پوٽي (ناول)	گوبند مالهي	(ختم ٿيل)

Gul Hayat Institute

٠٥٦	اکي ايٿن هياس (جلد ١)	فضل احمد بچاڻي	٢٠/-
٠٥٧	پڙهه ڪان پهرين (ڪهاڻيون)	ماهتاب محبوب	١٦/-
٠٥٨	بلنديون (ناول)	نجم عباسي	١٦/-
٠٥٩	ريج ۽ پاڇا (ناول)	موهن ڪلپنا	(ختم ٿيل)
٠٦٠	مون توکي پيار ڪيو (ڪهاڻيون)	پوپٽي هيرانندائي	(ختم ٿيل)
٠٦١	آيل ڙي اولاڻا (ڪهاڻيون)	علي بابا	(ختم ٿيل)
٠٦٢	شاهه لطيف جي شاعري (جلد II)	تنوير عباسي	(ختم ٿيل)
٠٦٣	آپٽي کهوٽ ته نشا ٽيوٽي (سفرنامو)	لوڪرام ڏوڏيجا	(ختم ٿيل)
٠٦٤	موهن جو دڙو (ناول)	علي بابا	(ختم ٿيل)
٠٦٥	ادو عبدالرحمان (ڪهاڻيون)	امر لعل هنگوراڻي	١٢/-
٠٦٦	ڌرتي روشن آهي (ڪهاڻيون)	آغا سليم	(ختم ٿيل)
٠٦٧	دارون هن ديواني جو (ڪهاڻيون)	نجم عباسي	(ختم ٿيل)
٠٦٨	پيغامبر	خليل جبران/ستار	٢٠/-
٠٦٩	همه اوست (ناول)	آغا سليم	(ختم ٿيل)
٠٧٠	اداس واديون (ڪهاڻيون)	حميد سنڌي	١٢/-
٠٧١	آئيني جي اڳيان	١٧ ساهتڪار	١٢/-
٠٧٢	چنڊ چنبيليءَ ول (شاعري)	شيخ اياز	(ختم ٿيل)
٠٧٣	لهر لهر زندگي (ڪهاڻيون)	ماهتاب محبوب	٣٠/-
٠٧٤	اڻون ماڻهو (ڪهاڻيون)	سراج	(ختم ٿيل)
٠٧٥	ٻه ننڍا ناول (ٻه ناول)	آغا سليم	(ختم ٿيل)
٠٧٦	اکي ايٿن هياس (جلد ٢)	فضل احمد بچاڻي	٢٥/-
٠٧٧	رڻ تي رم جهم (شاعري)	شيخ اياز	(ختم ٿيل)
٠٧٨	وات ويندي	علي احمد بروهي	(ختم ٿيل)
٠٧٩	مڪليءَ کان ملاڪا تائين (سفرنامو)	الطاف شيخ	٣٥/-
٠٨٠	ڪهاڻي جو قافلو	نجم عباسي	١٥/-
٠٨١	ساهيوال جيل جي ڊائري	شيخ اياز	٣٥/-
٠٨٢	سنگاپور ويندي ويندي (سفرنامو)	الطاف شيخ	٣٥/-
٠٨٣	چنڊ جا تمنائي (ڪهاڻيون)	آغا سليم	(ختم ٿيل)

Gul Hayat Institute

٨٤.	ڀڳت سنگهه کي ڦاسي	شيخ اياز	-/٢٥
٨٥.	ست يوگوسلاويائي آکاڻيون	جڳت آڏواڻي	-/١٠
٨٦.	ست ڪشميري آکاڻيون	اخترمحيءالدين/ايشورچندر	-/١٢
٨٧.	ٻن ڇڙ ۽ چنڊ (شاعري)	آغا سليم	-/١٠
٨٨.	ڪوالالمپور ڪجهه ڪوه (سفرنامو)	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
٨٩.	ڪپر ٿو ڪن ڪري (شاعري)	شيخ اياز	(ختم ٿيل)
٩٠.	سڏن متي سڏڙا	علي احمد بروهي	(ختم ٿيل)
٩١.	گانڌي	لوئي فشر/نجم عباسي	(ختم ٿيل)
٩٢.	ڀڳل ڪنڀڙاٽيون	خليل جبران/عبدالله الفائز	-/٢٥
٩٣.	ماستر هريام جو ٻنڪاڪ وڃڻ....	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
٩٤.	ڪي جو ٻيجل ٻوليو (شاعري)	شيخ اياز	(ختم ٿيل)
٩٥.	سرهي سرهي سار (سفرنامو)	ماهتاب محبوب	-/٣٥
٩٦.	خط، انٽرويو ۽ تقريرون	شيخ اياز	(ختم ٿيل)
٩٧.	دنگيءَ منجهه درياهه (سفرنامو)	الطاف شيخ	(ختم ٿيل)
٩٨.	ڏيئا تيل ڦليل جا	علي احمد بروهي	-/٣٠
٩٩.	راج-گهاٽ تي چنڊ (شاعري)	شيخ اياز	-/٦٠
١٠٠.	موتي جي مهراڻ جا	مرتب: فيروز احمد	-/٥٥
١٠١.	تلاش (ناول)	نجم عباسي	-/٣٠
١٠٢.	لڙيو سج لڪن ۾ (شاعري)	شيخ اياز	-/٢٠
١٠٣.	ڏاهي جهرڪي ۽ ٻيون آکاڻيون	الطاف شيخ	-/٣٥
١٠٤.	مرڻ مون سين آهه (ناول)	سراج	-/٦٠
١٠٥.	ڀڙاڏو سوئي سڏ (ناول)	سراج	-/٥٠
١٠٦.	رات وچ ۾ (ناول)	بربٽ هيلمڊي/فضل احمد بچاڻي	-/٢٠
١٠٧.	ٻڙ جي ڇانوَ اڳي ڪان گهاٽي (شاعري)	شيخ اياز	-/٥٠
١٠٨.	اڪ سور (ناول)	رابندر ناٿ ٽئگور	-/٥٠
١٠٩.	جت جر وهي ٿو جال (سفرنامو)	الطاف شيخ	-/٥٠
١١٠.	رني ڪوٽ جو خزانو (ڪهاڻيون)	امر جليل	-/٤٠
١١١.	ماسترياڻي (ناول)	مترجم: نجم عباسي	-/٢٥

Gul Hayat Institute

١١٢.	آڪن نيرا ڦليا (شاعري)	شيخ اياز	-/٥٠
١١٣.	منهنجي دنيا، هيڪل وياڪل (ناول)	سراج	-/٢٥
١١٤.	رڻ ۽ رج جو اتهاس (ڪهاڻيون)	نورالهديٰ شاه	(ختم ٿيل)
١١٥.	انقلابي ماءُ (سوانح حيات)	مترجم: آزاد قاضي	-/٢٥
١١٦.	ڪراچيءَ جا ڏينهن ۽ راتيون	شيخ اياز	(ختم ٿيل)
١١٧.	جلاوطن (ڪهاڻيون)	نورالهديٰ شاه	-/٥٠
١١٨.	جڏهن مان نه هوندس (ڪهاڻيون)	امر جليل	-/٥٥
١١٩.	پونر پري آڪاس (شاعري)	شيخ اياز	-/٥٠
١٢٠.	راهون چنڊ ستارا (سفرنامو)	ماهتاب محبوب	-/٤٠
١٢١.	يادين جي انڌلٺ	الطاف شيخ	-/٣٠
١٢٢.	جهڙ ۾ نيڻان نه لهي (شاعري)	شيخ اياز	-/٣٥
١٢٣.	وقت وڻيون وڇوڙيون (ناول)	ڪلا پرڪاش	-/٢٠
١٢٤.	شاهه لطيف جي شاعري جلد I II ۽ III	تنوير عباسي	-/٦٠
١٢٥.	تنهنجي دنيا، سپ رنگ سانول (ناول)	سراج	-/٧٠
١٢٦.	وڇون وسڻ آئيون (شاعري)	شيخ اياز	-/٤٥
١٢٧.	ونڊ سر محل جو مسافر (سفرنامو)	عبدالجبار جوڻيجو	٢٠-
١٢٨.	ڳالهيون آهن ڳچ (سفرنامو)	الطاف شيخ	-/٣٦
١٢٩.	روس جو سير (سفرنامو)	جواهر لال نهرو	-/٣٠
١٣٠.	پنهل ڪان پوءِ ۽ جيڪي مڙيوڙي سپنو	شيخ اياز	-/٤٠

Gul Hayat Institute

گهرائڻ لاءِ لکو: نيو فيلڊس پبليڪيشنس
تنڊو ولي محمد، حيدرآباد سنڌ.

هن ڪتاب سان ڪنيل:-

خدا ڪيس سالن کان پوءِ نياڻيءَ سان نوازيو هو. ننڍڙو گڏيءَ جهڙو ٻار. گهر جي سونهن، پيءُ ماءُ جي ورونهن. افسوس صد افسوس. اهو ابهم دوا دارون جي خرچ نه هئڻ ڪري مري ويندي. ڪيئي طبيب ڪيئي دوائون. پر هن وٽ پئسو ڪونه هو جو اهي خريد ڪري. شايد انسان جي زندگيءَ کان پئسو وڌيڪ قيمتي آهي. شايد طبيب ڇٽائڻ لاءِ نه ڪمائڻ لاءِ آهن. شايد دوا شفا لاءِ نه پر بها لاءِ آهي. پئسي نه هئڻ ڪري موت سندس جهوليءَ مان نياڻي کسي رهيو هو. اي موت ذرا ترس. جي پئسو نه آهي ته مون وٽ نه آهي. هن نياڻيءَ، هن ابهم جو ته ان ۾ ڏوهه نه آهي. هن کي ڪهڙي خبر ته مان جنهن وٽ ڄمنديس سو سچو هوندو، پينگهو هوندو، ڏينهن رات پگهر جو پورهيو ڪندو هوندو ته به چار پئسا بچائي نه سگهندو هوندو. ٻڌين ٿو اي موت. انهيءَ اڻڄاڻ ابهم کي ڇا معلوم ته هوءَ ڄمندي ته تهه سيارو هوندو، پارا پوندا هوندا، ڏند ڏڪندا هوندا، اڱ لڱ ۾ ٽڙڪڻي هوندي ۽ سندس ڪنگال پيءُ وٽ پئسو نه هوندو جو هو ڪمبل وٺي. هن کي ڪهڙي خبر ته هيءَ دنيا پئسي جو چڪر آهي. پئسو انهن وٽ آهي جي پيٽ ڪيڏي، طول ويهاڻن تي ٽيڪ ڏئي ويهن ٿا. پر جن جي رونبو ڪري چيلهه ڇپي ٿي وڃي آهي تن جي لاءِ پئسو نه آهي. تن جي لاءِ محنت ۽ مشقت آهي، بک ۽ ڏک آهي، مرض ۽ موت آهي. رمونءَ مٺيون ڀڪوڙيندي پڪو ارادو ڪيو ته آواندا پڇي نه ڏيندس، پوءِ سر وڃي ته وڃي. آواندا پڇندا ته فصل سوڪ ٿي ويندو، ڪيس پئسو نه ٿيندو ۽ سندس نياڻي ٽيڙڙ تپ وگهي مري ويندي.....

Gul Hayat Institute